T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TÜRKÇE VE SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ ANABİLİM DALI
TARİH EĞİTİMİ BİLİM DALI

GELİBOLU'DA EĞİTİM, EĞİTİM KURUMLARI VE BİLİM İNSANLARI (1400-1601)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Anıl ÜZDEN

ÇANAKKALE
ŞUBAT, 2018

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TÜRKÇE VE SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ ANABİLİM DALI
TARİH EĞİTİMİ BİLİM DALI

GELİBOLU'DA EĞİTİM, EĞİTİM KURUMLARI VE BİLİM İNSANLARI (1400-1601)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Anıl ÜZDEN

ÇANAKKALE
ŞUBAT, 2018

Taahhütname

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum **"Gelibolu'da Eğitim, Eğitim Kurumları ve Bilim İnsanları (1400-1601)"** adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve değerlere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yaparak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumlar doğrularım.

Tarih

16/02/2018

Anıl ÜZDEN

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Eğitim Bilimleri Enstitüsü

Onay

Anıl ÜZDEN tarafından hazırlanan çalışma, 16.02.2018 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda jüri tarafından başarılı bulunmuş ve Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Referans No: 10180112

	Akademik Unvan	Adı SOYADI	İmza
Danışman:	Yrd. Doç. Dr.	Halil Ersin AVCI	
Üye:	Prof. Dr.	Salih Zeki GENÇ	
Üye:	Yrd. Doç. Dr.	Cengiz FEDAKAR	

Prof. Dr. Salih Zeki GENÇ
Enstitü Müdürü

Önsöz

Çanakkale Boğazı, Ege ve Akdeniz ile Karadeniz'i birbirine bağlayan bir yol olarak kritik öneme sahiptir. Çanakkale Boğazı'nın girişinde bulunan Gelibolu tarih boyunca önemli bir yerleşim yeri olmuştur. Gelibolu, 14. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin hakimiyetine girmesiyle birlikte hem Rumeli'ye yapılacak fetihler hem de Osmanlı donanması için bir üs durumuna gelmiştir. Gelibolu, Rumeli Eyaleti'ne bağlı bir sancak iken Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti'nin kurulması ile Rumeli'nin ilk "Paşa Sancağı" olmuştur. İstanbul'un fethedilmesiyle yüzyıllar boyunca Osmanlı Devleti'nin başkentini koruyan bir kilit vazifesi görmüştür.

Gelibolu'nun Osmanlı Devleti'nin hakimiyetine girmesinin ardından eğitim kurumlarının inşa edilmesi ile bu kurumlar etrafında teşekkül eden kültür ve eğitim dünyasının nasıl olduğu konusu üzerinde daha önce durulmamıştır. Özellikle medreseler ile ilgili yapılan çalışmalarda, medreselerin büyüyen Osmanlı Devleti için personel yetiştirmesinden başka bilgiler ele alınmamıştır.

Çalışmamızda, 1400-1601 yılları arasında Gelibolu'da bulunan medreseler, zaviyeler ve muallimhaneler olmak üzere eğitim-öğretim kurumları, Gelibolu'da yetişmiş önemli bilim insanları, çalışmaları ve eserlerinin Gelibolu ile Türk-İslam alemi üzerindeki değerleri incelenmiştir. Gelibolu fethedildikten sonra şehir medrese, zaviye, cami gibi kurumlar etrafında şekillenmiştir. Osmanlı devlet adamları da Gelibolu'da bu yapıların ilk kurucuları olmuşlardır. Bu şekilde gelişen ilmi faaliyetler Gelibolu'nun sadece askeri ve stratejik açıdan değil ilmi olarak önemini ortaya koymaktadır.

İstanbul'a yani başkente yakınlığı, Akdeniz'e ve Rumeli'ye açılan bir kapı olması vesilesiyle stratejik bir öneme sahip olan Gelibolu'nun, ilmi faaliyetleri ile eğitim-öğretim kurumları araştırılması gereken bir husus olarak görülmüş ve araştırmanın adı "Gelibolu'da Eğitim, Eğitim Kurumları ve Bilim İnsanları (1400-1601)" olarak seçilmiştir.

Daha önce Gelibolu üzerine yapılan çalışmalarda Gelibolu'da bulunan tüm kurumlar tanıtılmaya çalışılmış ya da sadece Gelibolu'daki medreseler hakkında bilgi verilmiştir. Konunun tarafımızdan ele alınmasının amacı, Gelibolu'daki zaviye, medrese, muallimhaneler ve bilim insanlarının, eğitim-öğretim faaliyetleri başlığı altında incelemektir. Bu sebeple eğitim-öğretim kapsamında Gelibolu'daki eğitim kurumları ve bilim insanları ile eserleri değerlendirilecek ve eksiklikler giderilmeye çalışılacaktır.

Çalışmamız arşiv ve literatür taraması kullanılarak hazırlanmıştır. Birinci el kaynak olarak 12, 75, 434 ve 490 numaralı Başbakanlık Osmanlı Arşivi Tahrir Defterleri ana kaynak olarak kullanılmıştır. Bu kaynaklardan eğitim kurumlarının gelir ve gider kalemleri, payeleri, kurumlarda yapılan faaliyet hakkında bilgiler elde edilmiştir. Kronikler, seyahatnameler, makaleler, yerli ve yabancı eserlerden faydalanılarak Gelibolu'nun eğitim ve sosyo-kültürel anlamda önemi üzerinde durulmuştur.

12 Numaralı Tahrir Defteri Osmanlı Arşivi Tapu Defterleri koleksiyonunda mevcuttur. Defterin sayfa sayısı 254'tür. Tahrir eminliğini Gelibolu kadısı Mevlâna Muhyiddin, katipliğini Mehmed ibn Ali yapmıştır. Defter Muallim Cevdet yazmalarının devamı niteliğindedir. Defterin son kısmında Gelibolu ve Malkara vakıfları ile emlaki vardır.

TD 75 numaralı mufassal tahrir defteri Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunmakta olup 1519 tarihlidir. Defter 639 sayfadır ve sonradan sayfa numarası verilmiştir. Gelibolu, Malkara, Limni, Taşöz ve Semadirek adaları bu defterde mevcuttur. Defterin tamamı siyah çini mürekkeple yazılmıştır. Her idari birimin yazımından sonra boş bırakılması adet olan sayfalar bu defterde de mevcut olup 51 adet boş sayfa vardır. Sultan Selim Han'ın emri ile bölgenin tahriri yazılmıştır. Defterin tahrir emini Zaim İbrahim ve kâtip Hüsrev bin Abdullah'tır.

TD 434 numaralı defter Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunmaktadır. Defter 256 varaktır. Defter TD 75 ve TD 490 defterleri ile karşılaştırıldığında Gelibolu şehrindeki bazı vakıflar ile köy vakıfları ve Malkara kazası vakıflarının eksik olduğu tespit edilmektedir. Defterin hazırlanış tarihi belli değildir. Defterdar İskender Çelebi'ye ait haslar defterde kaydedilmiş olduğundan dolayı İskender Çelebi'nin defterdarlık yılları olan 1526-1534 tarihleri arasında olması kuvvetle muhtemeldir. Bundan dolayı defter 1530 tarihli olarak kabul edilmiştir.

TD 490 numaralı defter Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunmaktadır. Tahririn hazırlanması görevi Malkara kadısı Şikari'ye verilmiştir. Kâtip Defter-i Hâkâni kâtiplerinden Eyyüb'tür. Daha sonra Şikari görevden alınmış olup görev İpsala kadısına verilmiştir. Defter 1569 senesinde Drama kadısı Ahmed b. Pir Mehmed tarafından tamamlanmıştır. Defter 673 sayfa olup kanunname ile başlamaktadır. Nefs-i Gelibolu, Evreşe, Limni Taşöz, Malkara, Keşan, Süleymaniye İmareti vakfı köyleri, Gelibolu ve Malkara vakıfları ile emlak kayıtlarını içermektedir.

Başvurulan kronik ve seyahatnameler: Aşıkpaşazade, *Tevarih-i Ali Osman;* Hadidi, *Tevarih-î Âlî Osman;* Mehmed Neşri, *Neşrî Tarihi;* Oruç Bey, *Oruç Bey Tarihi;* Müneccimbaşı Ahmed Dede, *Sahaif-ül-Ahbar fi Vekayi-ül-a'sar*; Dukas, *İstanbul'un Fethi Dukas Kroniği;* Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*; Klaviyo, *Timur Devri'nde Semerkand'a Seyahat'*tir.

Zaviyelerle ilgili yapılan makale, tez ve kitaplar: Ömer Lütfi Barkan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler (1942);* İsmail Çelik, *Bir Eğitim Kurumu Olarak Tekke ve Zaviyeler (2005);* Semavi Eyice, *İlk Osmanlı Devrinin Dini ve İçtimai bir Müessesi: Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler (2015); Şakir Gözütok; Sufi Pedagojisi*

Tasavvufta Şahsiyet Eğitimi (2012); Abdurrahman Güzel, *Tekke ve Zaviyelerin İslam Dünyasındaki Yeri ve İlgası (1992);* Mustafa Kara*, Din Hayat Sanat Açısından Tekke ve Zaviyeler (1999);* Mustafa Kara; *Tekke Eğitimi ve Literatür (2008)*; Ziya Kazıcı, *İslami ve Sosyal Açıdan Vakıflar (1985);* Ahmet Yaşar Ocak, *Zaviye1er: Dinî, Sosyal ve Kültürel Tarih Açısından Bir Deneme (1978);* Saim Savaş, *Bir Tekkenin Dini ve Sosyal Tarihi 'Sivas Ali Baba Zaviyesi' (1992);* Selami Şimşek*, Avrupa İle Asya Arasında Önemli Bir Geçiş Noktası Gelibolu'da Tarikatlar ve Tekkeler (2007);* Baha Tanman, *Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları: Tekkeler. Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler (2014);* Kamil Yılmaz*, Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar (2009).*

Eğitim ve medreseler ile ilgili tez ve çalışmalar: Nihat Azamat, *II. Murad Devri Kültür Hayatı. Marmara Üniversitesi (1996)*; Cahit Baltacı, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri (2005);* Mustafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri (1984);* Yekta Demiralp, *Erken Dönem Osmanlı Medreseleri (1300-1500) (1999);* Tayyip Gökbilgin, *XV. ve XVI. Asırlarda Edirne Ve Paşa Livası, Vakıflar, Mülkler, Mukataalar (2007);* Ahmet Gül, *Osmanlı Medreselerinde Eğitim- Öğretim ve Bunlar Arasında Darü'l Hadislerin Yeri* (1997); Ekmeleddin İhsanoğlu, *Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları, Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi (1998);* Ekmeleddin İhsanoğlu, *Osmanlı Medrese Geleneğini Doğuşu (2002);* Aziz Şakir, *I. Murad'dan II. Bayezid'e Kadar Edirne Ve Civarında Kurulan Osmanlı Eğitim Müesseseleri (t.y.);* Fahri Unan*, Klasik Dönem Osmanlı Medreselerinde Eğitim Üzerine Yapılmış Çalışmalara Dair Bir Bibliyografya Denemesi (2005);* Kenan Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö 1000-M.S.2014 (2014).* M. Hulusi Lekesiz, *Osmanlı İlmi Zihniyetinde Değişme Teşekkül – Gelişme – Çözülme XV. – XVII. Yüzyıllar (1989)*; M. Kemal Özergin; *Eski Bir Ruznameye Göre İstanbul ve Rumeli Medreseleri (1974).*

Gelibolu'daki bilim insanları ile ilgili yapılmış çalışmalar: Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi (t.y.)*; Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri (C.1-*

2) (t.y.). Ethem Cebecioğlu, *Hacı Bayram Veli (1991)*; Amil Çelebioğlu, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları (1998);* Amil Çelebioğlu, *Yazıcı Sâlih Ve Şemsiyye'si (2010);* İbrahim Alaattin Gövsa, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi (t.y.);* Osmanzade Hüseyin Vassaf, *Sefine-i Evliya (2011)*; Haşim Şahin, *XV. Yüzyılda Gelibolu'da Dini Hayat ve Sufiler (2016),* Yazıcıoğlu Ahmed Bican (Sad. M. Serdaroğlu, L. Aydın), *Envar-ül Aşıkin (1979);* Yazıcıoğlu Ahmed Bican (Haz. N. Sakaoğlu), *Dürr-i Meknun (1999);* Yazıcıoğlu Ahmed Bican (Haz. A. Beyazıt), *El-Münteha;* Yazıcıoğlu Mehmed (Haz. A. Çelebioğlu), *Muhammediyye (t.y.),*Bekir Kütükoğlu, *Âli Mustafa Efendi (hayatı) (1989),* Ömer Faruk Akün, *Âli Mustafa Efendi (Edebi Yönü) (1989),* Gelibolulu Mustafa Âli (Haz. Müjgan Cunbur), Menâkıb-ı Hünerverân (1982), Hüseyin Nihal Atsız, *Âli Bibliyografyası (1968),* Mustafa Şeker, *Gelibolulu Mustafa Âlî ve Mevâ'idü'n-Nefâ'is Fi-Kavâ'idi'l-Mecâlis Adlı Eserin Tahlîli (1997),* Cornell Fleischer, *Târihçi Mustafa Âli: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı, (2010),* Mustafa İsen*, Gelibolulu Mustafa Âli, (1998),* İsmail Hakkı Aksoyak, *Gelibolulu Mustafa Âli'nin Menseü'l-inşâ'sı, (2006).*

Gelibolu eğitim, sosyal ve ekonomik tarihi ile ilgili hazırlanmış tezler şunlardır: İbrahim Sezgin *1475-1530 Yıllarında Gelibolu Kazası.* (*Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) (1991),* İbrahim Sezgin, *XV. ve XVI. Asırlarda Gelibolu Kazasının Sosyal ve Ekonomik Tarihi (Yayımlanmamış Doktora Tezi) (1998),* Süleyman Uysal, *Osmanlı Kuruluş Dönemi Eğitim Yatırımları ve Politikaları: Bursa, Edirne ve Gelibolu Medreseleri Örneği (2017).*

Zaviyeler üzerinde yapılan çalışmalar çoğunlukla din eğitimi şeklindedir. 1400-1601 yılları arasında Gelibolu'da bulunan zaviyelerin eğitim ile olan ilişkisi üzerine bir çalışma yapılmamıştır. Medreseler için yapılan çalışmalarda genel bilgiler verilmesi, vakfiyelerin belirtilmesi ve medreselerin içerikleri hakkında kısa bilgilerden ibaret olması bu alandaki açığı yaratmıştır. Bilim insanlarının ve kurumların varlığı ile Gelibolu'daki eğitim öğretim faaliyetlerinin incelenmemiş olması bu çalışmanın hazırlanmasına sebep olmuştur.

Çalışmamızda medreseler, zaviyeler ve muallimhanelerin kurucuları hakkında bilgi verilmiştir. Birinci el tahrir defterleri kullanılarak kurumlarda yapılan faaliyetler ve kurumların devamlılığı incelenmiştir. İki yüz yıllık bir süreç ele alınarak zaviye ve muallimhaneler kuruluş yıllarına göre, medreseler payelerine göre tasnif edilmiştir. Bilim insanlarının eserleri, halk üzerindeki etkileri ve Gelibolu'ya ilmi açıdan katkıları ile çalışmamızın ana başlıkları olmuştur.

Çalışmamın hazırlanması esnasında değerli görüşleri ile bana yol gösteren ve tezimi yöneten değerli danışmanım Yrd. Doç. Dr. Halil Ersin AVCI'ya teşekkürlerimi sunarım.

Anıl ÜZDEN

Şubat 2018

Özet

Gelibolu'da Eğitim, Eğitim Kurumları ve Bilim İnsanları (1400-1601)

Bu çalışma, 1400-1601 yılları arasında Gelibolu'da medrese, muallimhane ve zaviyeler ile bilim insanlarının ilmi faaliyetlere katkısını ortaya çıkarmaya yönelik hazırlanmıştır. Çalışmada veri toplama tekniklerinden tarama tekniği kullanılmıştır. Literatür taraması yapılarak ilgili yerli ve yabancı eserlere, kroniklere, makalelere, tezlere ve seyahatnamelere müracaat edilmiştir. Arşiv tarama tekniği ile Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden tahrir defterleri kullanılmıştır.

Yapılan araştırma sonucunda Gelibolu'da birçok eğitim kurumunun varlığı ve bu kurumların devamlılığının sağlanması için gelir kalemleri ortaya çıkartılmıştır. 1400-1601 yılları arasında 11 zaviye, 13 medrese ve 10 muallimhane mevcuttur. Bu kurumlar vakfiye ile belirlenmiş şartlar dahilinde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Eğitim kurumlarında talebelere, müderrislere ve hizmetlilere ödenen ücretler ile gelir ve gider kalemleri ortaya çıkarılmıştır. Medreselerin dereceleri, müderrisleri ve ders kitaplarını tespit edilmiştir. İlk medreseler devlet adamları tarafından kurulmuştur. Gelibolulu bilim insanlarının hayatı, halkın üzerindeki etkisi ve yüzyıllar boyunca başucu kitabı olarak okunan eserleri kültürel açıdan değerlendirilmiştir. Bilim insanları halka hitapları ve dersleri ile toplumu olumlu yönde etkilemiştir.

Sonuç olarak, Rumeli fetihlerinin merkez üssü ve Osmanlı donanmasının deniz üssü olan Gelibolu'da, 1400-1601 yıllarındaki eğitim ve öğretim kurumlarına büyük önem verildiği dikkat çekmektedir. Gelibolu'da çok kıymetli ve topluma yön veren bilim insanlarının varlığı kültürel anlamda gelişmeye katkı sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Eğitim-Öğretim Faaliyetleri, Gelibolu Eğitim Öğretim Kurumları, Sosyo-Kültürel Yapı, Bilim İnsanları.

Abstract

Education, Educational Institutions and Scientists in Gelibolu (1400-1601)

In this study was prepared to reveal the contribution of the madrasah, the ministry and the ministers to the scientific activities of the scientists between 1400 and 1601 in Gelibolu. In the study, we used scanning technique from data collection techniques. Literature search has been applied to related domestic and foreign works, chronicles, articles, theses and travel books. With Archival scanning technique and cadastral record books were used from the Prime Ministry Ottoman Archives.

In Gelibolu there are income items for the existence of many educational establishments and the continuity of these institutions. There are 11 zawiyahs, 13 madrasahs and 10 schools between 1400 and 1601. These institutions maintained their assets within the conditions determined by the foundation. The income and expenditure items were revealed with the fees paid to the students, the teachers and the services at the educational institutions. The degree of the madrasah, mudarris and textbooks have been identified. The first madrasah was founded by the statesmen. The lives of the Gelibolu scientists, their influence on the people, and their books read as bedside books for centuries have been assessed culturally. Scientists have influenced the public in a positive way with their address and lessons.

As a result, it is noteworthy that Gelibolu, the center of the Rumeli conquest and the naval base of the Ottoman naval base, gave great importance to the education and training institutions of the years 1400-1601. In Gelibolu, the presence of scientists who have a lot of valuable and collective direction has contributed to the development of culture.

Keywords: Education and Training Activities, Education and Training Institutions of Gelibolu, Socio-Cultural Structure, Scientis.

İçindekiler

Onay ..... …….i

Önsöz ii

Özet viii

Abstract ix

Kısaltmalar xiv

Tablolar Listesi xvi

Grafikler ve Şekiller Listesi xvii

Giriş 1

Araştırma Problemi 4

Tezin Amacı 4

Tezin Önemi 5

Araştırmanın Sınırlılıkları 6

Varsayımlar 6

Bölüm I: Yöntem 7

Araştırma Modeli 7

Bilgi Toplama Kaynakları 7

Evren / Örneklem 7

Veri Toplama Teknikleri 7

Bölüm II: Gelibolu Şehri ve Osmanlı Devleti Tarafından Fethi 8

2. 1. Gelibolu Tersanesi'nden Haliç Tersanesi'ne 12

Gelibolu Kalesi, Mahalleleri ve Nüfusu 17

Bölüm III: Gelibolu'da Zaviyeler 28

Zaviye ve Zaviye Hizmetleri 28

Zaviyelerde Eğitim Faaliyetleri 40

Karaca Bey Zaviyesi 48

Debbağ Ahi Muslihüddin b. Ahi Tanrıvermiş Zaviyesi 48

Ahi Devle Zaviyesi 49

Kassab Tat Ahmed Zaviyesi 50

Hass Ahmed Bey Zaviyesi 51

Kadı Selahaddin Zaviyesi 51

Sinan Paşa Zaviyesi 51

Alaeddin Zaviyesi 53

Hallac Ahmed Zaviyesi 53

Murad Dede Zaviyesi 54

Ahi Ahmed Zaviyesi 54

Bölüm IV: Gelibolu'da Medreseler 56

Medrese ve Medrese Görevlileri 56

Gelibolu Medreseleri (1475-1601) 72

Yirmili Medreseler 74

Mihaliç Hatip Medresesi 74

Ahmed Ağa Medresesi 75

Derviş İbn Hasan Medresesi 75

Mehmed Paşa Medresesi 75

Defterdar Medresesi 76
Hacı Ağa Medresesi 76
İmamiye Medresesi 76
Otuzlu Medreseler 77
Balaban Paşa Medresesi 77
Mesih Paşa Medresesi 78
Kırklı Medreseler: Halil Bey Medresesi 79
Ellili Medreseler 79
Saruca Paşa İmareti 79
Dağı Medresesi 82
Altmışlı Medreseler 82
Mustafa Paşa Medresesi 82
Bölüm V: Gelibolu'da Muallimhaneler 86
Mesih Paşa Muallimhanesi 89
Mevlâna Şücaeddin bin Yahya Muallimhanesi 90
Hamza b. Hasancuk Muallimhanesi 90
Ayşe Hatun Muallimhanesi 90
Hüsam b. Yusuf Muallimhanesi 91
Hacı Ayas bin Mehmed Muallimhanesi 91
Katib Muhyiddin Muallimhanesi 92
Hasan Bey Muallimhanesi 92
Alaeddin Muallimhanesi 93

Bali Bey Muallimhanesi 93

Bölüm VI: Gelibolu'da Bilim İnsanları Ve Eserleri 94

Yazıcı Salih 94

Yazıcıoğlu Mehmed 96

Ahmed Bican 103

Molla Zaifi Muhammed 109

Derviş Bayezid 113

Gelibolulu Mustafa Âli 114

Sonuç 132

Kaynakça 137

Ekler 148

ÖZGEÇMİŞ 154

Kısaltmalar

AÜİFD : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

BOA: : Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Bkz. : Bakınız

Böl. : Bölüm

C. : Cilt

Çev. : Çeviren

DİA : Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

Ed. : Editör

EI2 : Encyclopedia of İslam New Edition

Haz. : Hazırlayan

İA : İslam Ansiklopedisi

Ktb : Kütüphane

MEB : Milli Eğitim Bakanlığı

MK : Millet Kütüphanesi

Nr : Numara

Ö. : Ölüm

s : Sayfa

Sa : Sayı

SK. : Süleymaniye Kütüphanesi

Ss : Sayfa Sayısı

t.y. : Tarih yok

TD : Tapu Tahrir Defteri

TTK : Türk Tarih Kurumu

Yay. : Yayıncılık

Tablolar Listesi

Tablo No	Başlık	Sayfa
1	Gelibolu'da Payelerine Göre Zaviyeler (1400-1601) ……..	56
2	Gelibolu'da Payelerine Göre Medreseler (1400-1601) …….....	85
3	Gelibolu'da Kuruluş Tarihlerine Göre Medreseler (1400-1601) ……	86

Grafikler ve Şekiller Listesi

Grafik No	Başlık	Sayfa
1	Gelibolu'da Mahalle Sayısı (1400-1601) ……..……	25
2	Gelibolu'nun Nüfusu (1400-1601) …….……....	27

Şekil No	Başlık	Sayfa
1	Yüzdelik Dilim ile Gelibolu'da Payelerine Göre Medreseler (1400-1601)……....	87

Giriş

Anadolu Selçuklu Devleti'nin bir uç beyi olan ve büyük bir imparatorluğa dönüşen Osmanlı Devleti, 13. Yüzyılın sonlarında kurulmuş ve 20. Yüzyılın ilk çeyreğine kadar varlığını sürdürmüştür. Fetih ve istimalet politikası ile kısa sürede Asya, Afrika ve Avrupa gibi kıtalarda hakimiyet sağlamıştır. 16. Yüzyılda İslam dünyasının halifesi olarak dünyanın en güçlü İslam devleti konumuna gelmiştir. Geniş topraklara yayılması ve büyük bir devlet olması hem askeri hem de toplumsal açıdan kuvvetli bir durumda bulunmasını zaruri hale getirmiştir.

1376 yılındaki nihai fethi ile Gelibolu, Osmanlı Devleti'nin Rumeli'ye geçiş noktası olmuştur. Balkan fütuhatı için Avrupa kıtasına asker çıkarmak, Bizans'ın Akdeniz ile bağlantısını kesmek, Marmara ve Karadeniz'i kontrol etmek önemli bir bölgedir. "Deryâ-i sefîdin kilidi" denilen Gelibolu, Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti'nin de merkezi olmuş Osmanlı Devleti için stratejik bir yer durumuna gelmiştir.

Çalışmamızda literatür taranarak ilgili doktora ve yüksek lisans tezleri ile matbu eserler incelenmiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden 1400-1601 yılları arasındaki Gelibolu'ya ait bilgiler içeren arşiv belgeleri temin edilmiş olup, ilgili bölümler sistematik olarak kayıtlandırılmıştır. Kronikler ve seyahatnameler değerlendirilmiştir.

Altı bölümden oluşan çalışmada 1400-1601 yılları arasındaki Osmanlı hâkimiyetindeki Gelibolu'da eğitim, eğitim kurumları ve bilim insanları incelenecektir.

Birinci bölümde araştırmanın modeli, bilgi toplama kaynakları, evren ve örneklem ile veri toplama tekniklerinden bahsedilecektir.

İkinci bölümde Gelibolu'nun siyasi tarihi, Osmanlı Devleti'nin Bizans'la olan ilişkileri ve Gelibolu'nun fethi, Gelibolu Tersanesi'nin Osmanlı Devleti ve Gelibolu için önemi, Gelibolu Kalesi'nin şehrin gelişimine katkısı ile 1400-1601 yılları arasındaki

mahalleleri ve nüfusu değerlendirilecektir. Gelibolu Tersanesi, Gelibolu'nun büyük bir şehir olarak gelişmesinde son derece etkili olmuştur. Gelibolu'daki sivil ve askeri nüfus artmıştır. 1515 yılında Haliç Tersanesinin kurulmasıyla, 16. Yüzyılın sonlarında nüfusta düşüş sebeplerine yer verilecektir.

Üçüncü bölümde din, eğitim ve kültür hayatında önemli bir yere sahip olan zaviyeler incelenecektir. Zaviyelerin eğitim ve sosyal anlamda toplumu canlı tuttuğu, kuruldukları bölgeleri ilmi ve iktisadi açıdan nasıl şenlendirdiği, dini tasavvufi eğitim ile bireylere ve topluma nasıl katkı sağlandığına yer verilecektir. Ayrıca zaviyelerde ne tür eğitim metodu uygulandığı; eğitim ve fütuhat alanında ne gibi tesirleri olduğu gündeme getirilecektir.

Gelibolu'da 15. Yüzyılın ikinci yarısı ve 16. Yüzyılın ilk yarısında birçok zaviyenin kurulduğu görülmektedir. Gelibolu'daki zaviyelerin kurucuları, zaviyelerin varlıklarını ne kadar sürdürdükleri, gelir ve gider kalemleri ve zaviyenin görevlileri hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır. 15. Yüzyılın ilk yarısında Karacabey Zaviyesi bulunmaktadır. 15. Yüzyılın ikinci yarısında Debbağ Ali Muslihüddin b. Ahi Tanrıvermiş Zaviyesi, Ahi Devle Zaviyesi, Kassab Tat Ahmed Zaviyesi, Hass Ahmed Bey Zaviyesi, Kadı Selahaddin Zaviyesi, Murad Dede Zaviyesi, Sinan Paşa Zaviyesi vardır. 16. Yüzyılın ilk yarısında Alaeddin Zaviyesi, Hallac Ahmed Zaviyesi, Ahi Ahmed Zaviyesi tespit edilmiştir.

Çalışmamızın dördüncü bölümünde medreseler incelenecektir. Osmanlı Devleti, eğitim sisteminde sağlam bir teşkilat yapısına sahiptir. Yüksek seviyede eğitim ve öğretim faaliyetlerinin bulunduğu kurumların başında medreseler gelmektedir. Medrese, eğitim ve öğretim faaliyetleri yapılan tahsil müesseseleri anlamını taşımaktadır. Medreseler devlet adamı, müderris yetiştirmek gibi görevleri üstlenmiş bir kurumdur.

Gelibolu'da 1400-1601 yılları arasında farklı payelerden olmak üzere 13 medrese kurulmuştur. İlk dönemde kurulan Mihaliç Hatip Medresesi, Balaban Paşa Medresesi ve Saruca Paşa medreseleri vardır. 15. Yüzyılın ikinci yarısında Mesih Paşa Medresesi ile 16.

Yüzyılın ilk yarısında Mustafa Paşa Medresesi bulunmaktadır. 16. Yüzyılın ikinci yarısında medreseler çoğalmış ve sekiz medrese daha kurulmuştur. Bunlar: Ahmed Ağa Medresesi, Defterdar Medresesi, Derviş İbn Hasan Medresesi, Hacı Ağa Medresesi, İmamiye Medresesi, Mehmed Paşa Medresesi, Dağı Medresesi, Halil Bey Medresesi'dir. Gelibolu'daki medreselerin nitelikleri, okutulan dersler ve müderrisleri hakkında bilgi verilecektir.

Beşinci bölümde çocukların eğitim gördüğü muallimhaneler ele alınacaktır. Gelibolu'da mescitlerle birlikte muallimhaneler de inşa edilmiş ya da insanlar evlerini muallimhane olarak vakfetmiştir. Gelibolu'da çocukların ilk eğitimini aldıkları muallimhanelerin sayısı oldukça fazladır. 1400-1601 yılları arasında Gelibolu'da 10 adet muallimhane hakkında bilgi verilecektir. Bunlar: Mesih Paşa Muallimhanesi, Mevlâna Şücaeddin bin Yahya Muallimhanesi, Hamza b. Hasancuk Muallimhanesi, Ayşe Hatun Muallimhanesi, Hüsam b. Yusuf Muallimhanesi, Hacı Ayas bin Mehmed Muallimhanesi, Katib Muhyiddin Muallimhanesi, Hasan Bey Muallimhanesi, Alaeddin Muallimhanesi, Bali Bey Muallimhanesi'dir.

Altıncı bölümde 1400-1601 Gelibolu'da bulunan bilim insanlarının eserleri ve Türk-İslam dünyasına olan katkıları incelenecektir. Bilim insanları: Yazıcı Salih, Yazıcızade Mehmet, Ahmed Bican, Derviş Bayezid ve Molla Zaifi Muhammed ve Gelibolulu ismiyle ünlenen Gelibolulu Mustafa Ali'dir ki eserleri yüzyıllarca başucu kitabı olarak önemini korumuştur. Bilim insanları halka örnek davranışları ve öğretileri ile bölge halkının nasıl geliştiği, hem de stratejik açıdan önemli bir bölge olan Gelibolu'da vatan savunmasını ne derecede güçlendirdikleri üzerinde durulacaktır.

Araştırma Problemi

Tezimizde yukarda belirtilen 12, 75, 434, 490 numaralı tahrir defterleri ana kaynak olarak kullanılmıştır. Gelibolu'nun fethedilmesiyle kurulan zaviyelerin ve eğitim- öğretim faaliyetlerini daha geniş çapta uygulayan medreseler ve muallimhanelerin önemi açıklanarak Gelibolu'nun eğitim kurumları incelenecektir. Bu kurumları kimlerin kurduğu, burada hangi derslerin verildiği, talebeler, müderrisler ve medrese görevlileri belirtilecektir. İlmi faaliyetlerin topluma neler kazandırdığı, toplumu nasıl şekillendirdiği ve toplumun ihtiyaçlarına ne ölçüde cevap verdiği tartışılacaktır. Gelibolu'daki önemli ilim adamlarının eserlerinin Türk-İslam coğrafyası için ne anlam ifade ettiği üzerinde durulacaktır. Gelibolu'nun 1400-1601 yıllar arasında sosyal ve kültürel yapısı aydınlatılmaya çalışılacaktır.

Tezin Amacı

Tezimizin genel amacı: Rumeli'de Osmanlı Devleti'nin ilk elde ettiği bölge olan ve Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'a yayılması için bir üs vazifesi gören Gelibolu'nun 1400-1601 yılları arasındaki ilmi faaliyetlerini ve eğitim-öğretim kurumlarını incelemektir. Bu inceleme Gelibolu'nun sosyo-kültürel yapısının anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

Genel amaç doğrultusunda; Gelibolu'nun coğrafi konumu, sosyal, kültürel, siyasi ve ticari açıdan önemi, Osmanlı Devleti için stratejik olarak değeri, 1400-1601 yıllarında Gelibolu'da bulunan zaviye, medrese ve muallimhaneler, bu kurumları kimlerin kurduğu, ne amaçla kuruldukları, eğitim kurumlarında okutulan dersler, müderrisler, kurumların dereceleri, yetişen ilim adamlarının kimler olduğu, hayatları, Gelibolu toplumuna verdikleri vaaz ve dersler, yazdıkları eserler ile eserlerin içerikleri ve etkileri gibi sorulara cevap aranacaktır.

Gelibolu'nun yetiştirdiği önemli şahsiyetlerin Gelibolu'ya ve Türk-İslam dünyasına sağladığı faydalar incelenecektir. Bu şahsiyetlerin eserlerinin içeriği tanıtılacak ve Osmanlı

toplumunun eğitiminde nasıl rol aldığı incelenecektir.

Tezin Önemi

Rumeli'nin ilk "Paşa Sancağı" unvanına sahip Gelibolu, Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'da hakimiyet kurabilmesi için Avrupa kıtasında elde ettiği ilk bölgedir. Bu bölgenin hem askeri hem de toplumsal açıdan önemi büyüktür. Fethedilen bölgelere Anadolu'dan halk götürülerek yerleşimlerinin sağlanması ve bölgedeki farklı dini-etnik gruplarla bir arada yaşayabilmesi, fethedilen topraklarda hakimiyetin sağlanması için önem arz etmektedir.

Bir bölgenin fethedilmesinden sonraki uygulamaların başında o bölgeye yerleştirilen nüfus için cami, zaviye, medrese gibi dini, ilmi ve sosyal kurumlar yapılması gelmektedir. Bu kurumlar sayesinde Osmanlı Devleti fethettiği topraklarda Türk-İslam kültürünün yayılmasını hızlandırmıştır. Buna ilaveten Osmanlı Devleti'nde şehirler; camiler, medreseler gibi yapıları merkez alarak kurulmuş ve gelişmişlerdir.

Gelibolu'nun ele geçirilmesiyle ilk olarak zaviyeler, medreseler ve muallimhanelerin kurulması ilmi açıdan bölgenin önemini arttırmıştır. Burada farklı payelerde bulunan medreselerde öğrenciler eğitim ve öğretim faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

Bölgede bulunan önemli bilim insanlarının Arapça ve Farsça gibi dilleri bilmesi, eser yazması, telif etmesi ve bu eserlerin tüm Türk-İslam coğrafyasında yüzyıllarca başucu kitabı olarak okunması, halka dersler vermesi Gelibolu'nun ilmi açıdan ne kadar kıymetli olduğu göstermektedir. Gelibolu'da bulunan bilim insanlarının öğretileri ve örnek davranışları ile toplum gelişmiş, yazdıkları eserlerin okunması ile toplumun kültür düzeyi gelişme göstermiştir.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmamız 1400-1601 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin hakimiyetinde olan Gelibolu'daki ilmi faaliyetler, medreseler, zaviyeler, muallimhaneler, bilim insanları ve eserlerinin incelenmesi ile sınırlıdır.

Araştırmamızda arşiv ve literatür tarama tekniği kullanılmıştır. Araştırma; arşiv kaynakları, yerli ve yabancı eseler, tezler, makaleler ve seyahatnameler ile sınırlıdır.

Varsayımlar

Bu çalışmada; Gelibolu'da bulunan zaviyeler, medreseler ve muallimhanelerin kimler tarafından kaç tarihinde kurulduğu, görevlilerinin ücretleri, talebelerin ödenekleri, bu kurumların vakıfları ile gelir ve giderleri bulunacaktır. Gelibolu'daki bilim insanlarının eserleri ve öğretileri incelenecektir.

Bölüm I: Yöntem

Araştırma Modeli

Çalışmamız veri toplama tekniklerinden tarama tekniği ile hazırlanmıştır Konuyla ilgili mevcut kaynaklar incelenip, bu yöntemle elde edilen veriler kullanılmıştır. Literatür taraması yapılarak yerli ve yabancı kitaplar, makale, tez, seyahatname, gibi yazılı eserler ile katalog taraması tekniği de kullanılarak arşiv kaynaklarına müracaat edilmiştir. Arşiv taraması ile Başbakanlık Osmanlı Arşivi tahrir defterleri transkribe edilmiştir. Bu kaynaklar incelenmiş, karşılaştırılmış ve bilgilerin tutarlı olup olmadığı saptanarak değerlendirme işlemi uygulanmıştır.

Bilgi Toplama Kaynakları

Çalışmanın ana kaynakları tahrir defterleridir. Bu defterler Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden elde edilmiştir. Bunların yanı sıra kronikler, seyahatnameler, makaleler, tezler ve kitaplara yer verilecektir.

Evren / Örneklem

Çalışmanın evreni "Gelibolu'da Eğitim, Eğitim Kurumları ve Bilim İnsanları (1400-1601)'dır. Örneklemi ise Gelibolu şehrinde eğitim, eğitim kurumları, ilmi faaliyetler, bilim insanları ve eserleri, kurum ve bilim insanlarının Gelibolu'ya ve Türk İslam dünyasına katkıları olacaktır.

Veri Toplama Teknikleri

Bu çalışmanın temel kaynağı tahrir defterleridir. 15. Ve 16. Yüzyıllar ile ilgili dört adet tahrir defteri Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden temin edilerek veriler toplanmıştır. Osmanlı kronikleri, yerli ve yabancı seyahatnameler, makaleler, tezler, kitaplar da kullanılacaktır.

Bölüm II: Gelibolu Şehri ve Osmanlı Devleti Tarafından Fethi

Günümüzde kullanılan şekliyle Gelibolu ismi, Gallipolis kelimesi ile Yunan dilinden gelmektedir. Yunanca Galli "güzel, iyi", polis ise "şehir" anlamına geldiğinden dolayı, Gelibolu "güzel şehir" manasını taşımaktadır (Kurtoğlu, 1938, s.13). Kuruluş tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte ilk olarak Traklar, daha sonra Foça ve Miletliler'in kolonizasyon faaliyetleri ile yerleşim yerlerinin kurulmasıyla Gallipolis şehri tarih sahnesine çıkmıştır (Emecen, 1996, s.1). Kâtip Çelebi'nin Cihannüma'sında ise, Gallipolis şehrini Fransa'dan gelen Galyalılar'ın kurduğu ve şehrin "Galyalılar'ın şehri" manasını taşıdığı belirtilmektedir (akt. Sezgin, 1991, s.4). Kemalpaşazade, Gelibolu'nun ismi ile ilgili şehrin adının "Kalipoli" olduğunu, "poli"nin Rumca şehir, "Kali"nin ise Bolayır tekfurunun kızının isminden geldiğini belirtmiştir (Emecen, 1996, s.1).

Çanakkale Boğazı'nın ilkçağlarda bilinen adı Hellespont'tur. Yunan mitolojisine göre, Tep Kral Athamas'ın kızı Helle ve erkek kardeşi Friküs'ün, Ram adlı bir koyuna binerek boğazı geçmek istedikleri sırada Helle'nin denize düşüp boğulmasıyla boğaza Hellespont adı verilmiştir. Ram olarak anılan koyunun ise bir çeşit kayık ve gemi olduğu düşünülmektedir (Kurtoğlu, 1938, s.7). Clovijo, Çanakkale Boğazı'nın Gelibolu şehrine kadar dar bir geçitten ibaret olduğunu; Boğazın bir tarafında Türk, bir tarafında Yunan memleketinin olduğunu ve Gelibolu'dan sonra genişleyerek Marmara Denizi'ne açıldığını ifade etmiştir (Claviyo, 1975, s. 34).

Çanakkale Boğazı, kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanmıştır. Boğazın uzunluğu tam ortasından geçen bir çizgi üzerinde 62 kilometredir. Çanakkale Boğazı'nın genişliği, kuzey girişinde 3.200 metre iken güney tarafında genişleyerek sekiz kilometreye ulaşmakta ve tam güney ağzında 3.600 metreye düşmektedir. Boğazın ortasında ise yer yer kıyılar birbirine yaklaşmaktadır. Sarıçay ağzı ile Kilitbahir arası 1.375 metre ile boğazın en dar yeridir. Çanakkale Boğazı'nda alt ve üst akıntı olmak üzere iki akıntı sistemi vardır. Akıntı ile

Karadeniz'in az tuzlu ve hafif olan suları Ege Denizi'ne gider. Ege'nin daha tuzlu ve ağır olan suları dip akıntısı ile Marmara'ya girmektedir (Tuncel, 1993, s.199-200).

Gelibolu Yarımadası, Asya ile Avrupa arasında bir geçiş bölgesi olmasından dolayı dünya tarihi boyunca kritik bir öneme sahip olmuştur. Gelibolu şehrinin kimler tarafından kurulduğu hakkında net bir bilgiye sahip olunmamasına rağmen prehistorik çağlardan beri kavimlerin yerleştiği bilinmektedir (Emecen, 1996, s. 1). İlk olarak bölgede yaşayan kavmin Traklar olduğu bilinse de Traklar'dan önce yerli halk tarafından iskân edilmiş olduğu anlaşılmaktadır (Erzen, 1994, s. 26).

Gelibolu Livası 1518 yılında Gelibolu Kazası, Malkara Kazası, Keşan Kazası, Taşöz, İmroz, Limni ve Semadirek adalarından oluşmaktadır. 16. Yüzyılın ikinci yarısında İpsala ve Gümülcine bağlanmıştır (Emecen, 1996, s. 5).

Gelibolu şehri, günümüzde Marmara Bölgesi'nin Güney Marmara bölümünde, Çanakkale Boğazı'nın kuzeyinde Avrupa kıtasında ve Gelibolu Yarımadası olarak bilinen yarımada üzerine kurulmuş, Çanakkale iline bağlı bir ilçedir (Ülkü, 1998, s. 4).

Osmanlıların Rumeli'ye geçmesi ile ilgili kuruluş dönemi hakkında bilgi taşıyan kroniklerin nüans farkları olsa da hemen hemen hepsinde sallar ile geçiş hikayesi anlatılmaktadır. Bu kroniklerin yazarları bahis olunan devirlerde yaşamadıkları için efsanevi bir tarzda olayları ele almışlardır. Eserlerin bazıları İstanbul'un fethedilmesinden önce olsa da büyük bir kısmı İstanbul fethedildikten sonra yazılmıştır (Ortaylı, 1999, s. 16).

Kroniklere göre; Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa, Karesi Vilayetinde gezerken Aydıncık'ta ve Temaşalık'ta hayran kalınacak binaları gördükten sonra tefekkür etmeye başlamıştır. Ece ve Fazıl beyler, Süleyman Paşa'nın düşünceye daldığını belirterek görüş ve düşüncelerini sormuştur. Süleyman Paşa, denizi geçmek istediğini fakat bir tane bile kafirin bundan haberinin olmasını istemediğini belirttiğinde, Ece ve Fazıl beyler göreve talip olmuşlardır. Fazıl Bey ve Ece Bey sal yaparak gece vakti karşıya geçip Çimbi hisarına

gitmişlerdir. Bağların arasında bir kâfir yakalayarak Süleyman Paşa'ya getirmişlerdir. Süleyman Paşa kafire iyi davranıp kıyafetler vermiştir. Kafirden hisara kimsenin haberi olmadan girmenin bir yolunu sorduğunda kafir o yolu kendilerine gösterebileceğini belirtmiştir. Süleyman Paşa yanına yetmiş seksen yiğidini almış ve sallara binip gece vakti karşı tarafa geçmişlerdir. İlk olarak Çimbi Hisarı'nı daha sonra Ayaşolonya Hisarı'nı almışlardır. Ayaşolonya Hisarı iki ay tahkim edilerek gönüllü gelenler yerleştirilmiştir. Gelibolu'da bulunan kafirler buradaki askerin üzerine gelmek için hazırlık yapmışlar, gaziler onları karşılamışlar ve çok büyük savaşlar meydana gelmiştir. Yakup Ece ve Gazi Fazıl beyler Gelibolu'ya gönderilmiştir. Gelibolu 1357 senesinde fethedilmiş ve Bolayır'a yerleşilmiştir (Aşıkpaşazade, s. 107-109; Hadidi, 1991, 71-74; Neşri, 1949, s.172-183; Oruç Bey, 2008, s. 20).

Kroniklerde anlatılanların aksine Osmanlı Devleti'nin Rumeli'ye geçmesi sistematik bir şekilde gerçekleşmiştir. 14. Yüzyılın başlarında Bizans İmparatorluğu çevresinde bulunan Osmanlı, Sırbistan ve Bulgaristan gibi devletler tarafından kuşatılmış durumdadır. Bu devletler Bizans topraklarına doğru ilerleyerek sınırlarını genişletme gayreti içindedir. Bizans İmparatorluğu'nun etrafı düşmanlar ile çevrilmiş olduğundan yaşadığı siyasi ve iktisadi sıkıntılar ile zor zamanlar yaşayacağı görülüyordu. Bizans topraklarından pay almak isteyen bu devletler, zaman zaman Bizans ile ittifaka girerek birbirleri ile mücadele etmişlerdir (Aktepe, 1950, s. 283).

1331 yılında İznik'in, 1337 yılında İzmit'in fetihleri ile Bizans Devleti, Osmanlı kuvvetleri tarafından iyice sarılmış durumdadır. Osmanlı Devleti, Avrupa kıyılarından Bizans Devleti'ni rahatsız etmekte bu durum Bizans için gelecekte büyük tehlikelerin habercisi olarak yorumlanmaktaydı (Ostrogorsky, 2006, s. 467). Bizans İmparatorluğunda II. ve III. Andronikos'lar arasında çıkan mücadele ile devletin içinde anlaşmazlıklar çıkmış ve devleti iç savaşa doğru götürmüştür. Bizans hanedanı arasında çıkan bu anlaşmazlık, Türk ve Sırp

ilerlemesine karşı Bizans İmparatorluğu'nu güçsüz bir hale getirmiştir (Ostrogorsky, 2006, s. 460).

Kantakuzenos, Paleologos'lar ile olan mücadelesinde Bizans'ın en çetin düşmanları olan Türkler ve Sırplardan dahi yardım istemiştir. 1343 yılında Aydın oğlu Umur Bey'den destek alarak Selanik'e hücum etmiş, 1345 yılında ise Orhan Gazi'ye 6.000 asker karşılığında kızı Thedora ile evlenmesini teklif etmiştir. Orhan Gazi, İstanbul'da meşru imparatorların tekliflerini reddedip Kantakuzenos'un teklifini kabul etmiştir. Bunun akabinde 1346 yılında Theodora ile Orhan Gazi ile evlenmiştir. Bu sayede Kantakuzenos, Karadeniz sahillerine kadar Trakya'yı işgal ederek İstanbul'u muhasara edebilmiştir (Danişmend, 1971, s. 24; Ostrogorsky, 2006, s. 479).

Orhan Gazi ile Kantakuzenos arasında sağlanan müttefiklik münasebetiyle Osmanlı Devleti, 1349 ve 1352 yıllarında Bizans Devleti'ne yardım etmek için Rumeli'ye geçmiştir. Süleyman Paşa, Bizans kuvvetleri ile birlikte Bulgar ve Sırplara karşı mücadele etmiştir. 1352 yılında İmparator Kantakuzenos, Süleyman Paşa'ya Çimbi Kalesi'ni üs olarak kullanması için vermiştir. Bu üs Osmanlı Devleti için bir hareket üssü ve Rumeli'de dayanak noktası olmuştur. Süleyman Paşa, bundan sonra Bizans kuvvetleri ile değil müstakil hareket ederek Trakya ve Gelibolu'ya doğru akınlarını sürdürmüştür. Bizans Devleti, Osmanlı Devleti'ne yüksek meblağlar teklif ederek, Rumeli topraklarından çıkarmaya çalışmışsa da başarılı olamamıştır. Bunun üzerine İstanbul'daki halk, Türkler'in başkentlerini tehdit edeceğini düşünerek korkuya kapılmıştır (Emecen, 1996, s. 1; Ostrogorsky, 2006, s. 487).

Süleyman Paşa Bolayır'a yerleşmiş, kuzey ve batı yönünde hareket ederek fütuhatına devam etmiştir. Orhan Gazi'nin en büyük oğlu olan Süleyman Paşa, 1357 yılında bir av esnasında yahut bir cirit oyununda atıyla beraber düşmesi sonucu vefat etmiştir. Bir cami ve imaret yaptırarak vakıflar kurduğu Bolayır'a defnedilmiştir (Emecen, 2010, s. 96).

Süleyman Paşa'nın ölümünden sonra Şehzade Murad ve Lala Şahin, Trakya'da fütuhata kaldığı yerden devam etmiştir. Orhan Gazi'nin vefatıyla tahta I. Murad'ın geçmesiyle Bizans kuvvetleri Rumeli'de saldırıya geçmişler fakat Lala Şahin Paşa, Hacı İlbeyi ve Evrenos Bey bölgeyi müdafaa etmişlerdir. Balkanlar'da Türk kuvvetlerinin yayılmasının önüne geçilememesi, Bizans Devleti'ne yeni ittifaklar kurmaktan başka çare bırakmamıştır. 1361 yılında Dimetoka ve Edirne Osmanlı Devleti'nin eline geçmiştir. Lala Şahin, 1363 yılında Filibe'ye girerek ilk 'Rumeli Beylerbeyi' olmuştur (Uzunçarşılı, 1988a, s. 159; Ostrogorsky, 2006, s. 493-495).

Gelibolu Tersanesi'nden Haliç Tersanesi'ne

Gelibolu, Bizans döneminde önemli bir deniz üssü olarak hizmet vermiştir. Şehir Osmanlı hâkimiyeti altına girdiğinde ilk devlet tersanesi Gelibolu'da inşa edilmiştir. Gelibolu Tersanesi'nden önce, Osmanlı Devleti'nin elinde Karamürsel Tersanesi, Karesi Beyliği'nden Osmanlı Devleti'ne geçen Edincik Tersanesi ve İzmit'te bir tersane vardır. İsmi geçen tersaneler zamanına göre mahzenleri ve ambarları ile fiziki koşulları yeterince sağlayamadıklarından dolayı, Sultan Yıldırım Bayezid tarafından Saruca Paşa nezareti altında Osmanlı'nın en büyük deniz üssü olma özelliğine sahip Gelibolu Tersanesi kurulmuştur (Bostan, 1992, s. 14; Kurtoğlu, 1938, s. 57; Uzunçarşılı, 1998, s. 394).

I. Murad 1389'da düşmana karşı mücadele için ordusunu Gelibolu'daki donanma koruyuculuğunda Rumeli'ye geçirmiş, Venedik, 1388 yılında Osmanlı'ya karşı Gelibolu açıklarına donanma göndermiştir. Haçlıların 14. ve 15. yüzyıllarda boğaz geçişlerinin engellenmesinden dolayı Gelibolu'da bulunan Osmanlı donanmasını yok edilmesi temel planları olmuştur (İnalcık, 1965, s. 984).

I. Murad zamanında (1362-1389) Gelibolu daimî olarak bir geçiş noktası olarak kullanılmış ve donanma için bir üs vazifesi görmüştür. Ayrıca I. Murad, Gelibolu'da bir saray,

cami ve hamam yaptırarak şehrin imarına katkı sağlamıştır. Acemi Ocağı'nın da Gelibolu'da kurulmuş olması şehrin önemini bir derece daha arttırmıştır (Sezgin; 1998, s. 7).

Yıldırım Bayezid'in, Gelibolu'yu güçlü bir kale ve deniz üssü olarak tahkim ederek donanmayı güçlendirmesinin sebebi, Çanakkale Boğazı'na tam anlamıyla hâkim olmak, yabancı gemileri durdurarak Gelibolu'da denetlemek ve boğazdan geçiş için gemilerden ücret almak fikridir (İnalcık, 1965, s. 984).

Gelibolu Tersanesi'nin inşasına 1390 yılında başlanmıştır. Gemilerin barınmasını sağlamak, fırtınalı havalardan ve düşman saldırılarından korumak için iç içe iki büyük havuzdan oluşmuş yapay liman temizletilmiş ve limanın ağzını kapatmak için üç kat zincir konulmuştur (Kurtoğlu, 1938, s. 41).

Bizanslı tarihçi Dukas, limanda üç sıra kürekli kadırgaların barınabilmesi için müsait bir liman olduğu ve bunun müdafaasını sağlamak için büyük bir kale bulunduğunu belirtmiştir (Dukas, 2013, s. 27). Ruy Gonzalez de Clovijo, Gelibolu'da büyük bir havuzun ve tersanenin olduğunu ve yaklaşık kırk kadar gemiyi gördüğünü belirtmiştir. Harp gemilerinin ve diğer gemilerin Gelibolu'da muhafaza edildiğini, Türklerin Gelibolu'ya hâkim olmalarından sonra donanmayı burada bulundurduklarını ifade etmiştir (Klaviyo, 1975, s.33-34).

Limanın yapılmasıyla birlikte, gemi inşa etmek için kullanılacak inşaat tezgâhları, gemi malzemelerini saklamak için mağazalar ve depolar, gemilerin su ihtiyacını gidermek amacıyla sahile yakın çeşmeler, peksimet fırınları ve cephane için baruthaneler yapılarak Gelibolu Tersanesi tam anlamıyla bir devlet tersanesi durumuna getirilmiştir (Kurtoğlu, 1938, s. 57). Gelibolu Tersanesi tamamlanıp Osmanlı donanmasının Gelibolu'ya intikali ile Bizans'ın Akde-niz ile ilişkisi kesilmiştir. Türk hâkimiyeti Çanakkale Boğazı'na tam hâkimiyet sağlayamadıysa da bunun için önemli bir adım atılmıştır ve İstanbul'un muhasarası daha güvenli bir hale getirilmiştir (Uzunçarşılı, 1988b, s. 395).

Gelibolu Tersanesi'nin önemli bir deniz üssü durumuna gelmesinden sonra, İznikmid, Edincik ve Karamürsel gibi tersanelerde bulunan gemiler Gelibolu'ya getirilmiş ve yeni gemiler inşa edilmiştir. Buradaki tersane ve donanma güçlendirildikten sonra Çanakkale Boğazı'nda tam hâkimiyet kurulduğu ilan edilmiştir. Çanakkale Boğazı'ndan geçen gemiler Gelibolu'da durdurularak muayene edilmiş, karşı duranların gemileri ise yakalanarak cezalandırılmıştır (Kurtoğlu, 1938, s. 42). 1403 yılında Gelibolu tersanesindeki gemi sayısının 40 olduğu tespit edilmiştir (İnalcık, 1965, 984).

Yıldırım Bayezid, İstanbul'u muhasara ettiğinde 60 kadar gemiden oluşan Osmanlı donanması İstanbul'u denizden abluka altına almıştır. Fransız, Venedik, Ceneviz, Kıbrıs ve Rodos filosu Gelibolu'dan geçip İstanbul'a gelince Osmanlı donanması ablukayı kaldırmıştır (Kurtoğlu, 1938, s. 42; Uzunçarşılı, 1988b, s. 395).

Çanakkale Boğazı tahkimatının güçlendirilmesi Venedikliler'in ticaretini engelleyen bir durum olduğundan dolayı, Bizans'ın Osmanlı muhasarısından kurtarılmasına yönelik oluşturulan Haçlı seferinde onlar da yer almışlardır. O dönemde Venedik, Haçlı seferi için resmi görüşmelerin yapıldığı bir merkez halini gelmiştir. Venedik sefere katılacak devletler göz önüne alındığında hem coğrafi açıdan tam ortada bulunması hem de seferde başarıya ulaşabilmek için ihtiyaç duyulan deniz gücünün sağlanmasında önemli bir kuvvet durumundaydı. 25 Eylül 1396 Niğbolu önlerinde yapılan savaşta Osmanlı ordusu Haçlı ordusuna karşı büyük bir zafer kazanmıştır (Turan, 2000, s. 322).

İstanbul fethedilene kadar Gelibolu Osmanlı Devleti'nin önemli bir deniz üssü olmuştur. İstanbul muhasara altına alındığında, Bizans'a yardıma gelen gemilerinin boğazdan kolaylıkla geçmeleri Fatih Sultan Mehmet'e Çanakkale Boğazı'nda yeni tedbirler aldırmıştır. Hem Gelibolu iyi bir şekilde tahkim edilmiş hem de boğazın en dar yerine iki adet hisar yapılmıştır. Rumeli yakasındaki kaleye Kilitbahir, Anadolu yakasındaki kaleye Kale-i Sultaniye adı verilerek İstanbul'un savunması Çanakkale'den başlatılmıştır. İstanbul'un fethi

ile kadırga limanı tersane olarak kullanıştır. Gelibolu, 1515 yılında İstanbul'da Haliç Tersanesi inşa edilinceye değin Osmanlı Devleti'nin en önemli deniz üssü olma özelliğini korumuştur (Emecen, 1996, s. 1-2; İnalcık, 1965, s. 984-985).

Fatih Sultan Mehmed (1451-1481) "Sultan-ı berr u bahr" unvanı ile deniz politikasına bir ivme kazandırmıştır. Derya Beyi Baltaoğlu Süleyman'dan Gelibolu'da 350-400 parçalık bir donanma meydana getirmesini istemiştir. Midilli, İmroz, Bozcaada ve Limni bu dönemde ele geçirilmiştir. Ege sahillerine baskınlar düzenleyen Venedik'e karşı önlemler alınmıştır (Bilgin, 2014, s. 20). İstanbul'u fethetmesiyle, Fatih Sultan Mehmed, Kasım Paşa'ya Haliç Aynalı Kavak semtinde yeni bir tersane kurulması için emir vermiştir (Kurtoğlu, 1938, s. 57; İrdesel, 1994, s. 41). Gelibolu İstanbul'da tersane kurulmasıyla donanma başkomutanları olan kapudan-ı deryaların ikamet ettikleri bir yer olma özelliğini kaybetmemiştir (Bostan, 1992, s. 15; İrdesel, 1994, s. 41; Uzunçarşılı, 1988, s. 395).

II. Bayezid (1482-1512) devrinde 1496-1498 yılları arasında Gelibolu tersanesinde 20 kadırga, beş kalyata, sekiz kayık ve 25 sandal inşa edilmiştir. 1497-1498 yılları arasında ise ayrıca 19 kadırga ve beş top gemisi tamir edilerek, 24 at gemisinin ihtiyaçları karşılanmıştır. 1496-1497 yılları arasında Gelibolu Tersanesi'nde gemi inşa etmek için yapılan masraf, tüm giderlerin %52'sini oluşturmaktadır. Daha sonra Gelibolu tersanesinin önem kaybetmesi ile 1527 yılına kadar gemi inşası yapılmamıştır. 1544 yılında sekiz at gemisi tamir edilmiş 1571 yılında ise İnebahtı deniz mağlubiyetinden sonra 14 adet gemi yapılmıştır (Bostan, 1992, s. 16).

Dar'ül-mücahidin adıyla anılan Gelibolu nüfusunun önemli bir kısmı akıncılardan oluşmaktadır. 1475 tarihinde Gelibolu'daki denizciler, kadırgalar, kalyatalar, kayıklar ve at gemileri reisleri ve azebleri şeklinde dört cemaatten oluşmaktadır. Her cemaat kendi içinde bölüklere ayrılmıştır. Kadırga cemaati 1112 kişi olarak 92 bölükten oluşmaktadır. Her bölükte reis, ser-oda, kumi ve azebler bulunmaktadır. Reislerin ve azeblerin Müslüman olduğu

bilinmektedir. Kalyata cemaati beş bölük, kayık cemaati ise 11 bölükten müteşekkildir. 1519 yılında kadırga cemaatinde 93 bölük mevcuttur (İnalcık, 1965, s. 985-986).

Yavuz Sultan Selim (1512-1520), Osmanlı Devleti'nin Akdeniz'e hükmetme stratejisini bir adım daha ileri taşımıştır. Padişah Çaldıran Savaşı bittiği vakit vezir Piri Mehmet Paşa ile bir görüşme yapmıştır. I. Selim "Eğer Akrepler (Hıristiyanlar) denizi gemilerle setr ediyorlarsa, eğer Venedik Doçu'nun, Papa'nın, Fransa ve İspanya krallarının bayrakları Rumeli sahillerinde temevvüç ediyorsa buna sebep ancak senin betâetin ve benim müsamahamdır. Lakin ben herhalde kuvvetli ve kesretli bir donanma sahibi olmak isterim." demiştir. Yavuz Sultan Selim, Şeyhülislam Kemalpaşazade'yle görüşme yapmış ve şunları söylemiştir: "Tersaneyi 300 adet yapmak isterim… niyetim fethi efrencedir' diyerek asıl maksadını ortaya koymuştur ve Kemal Paşazade ona şu şekilde cevap vermiştir: 'Padişahım, size bir şehirde mukîm bir anın velinimeti bahirdir ve bahir feth olmayınca ve gemi gelmeyince İstanbul mamur olmaz." (Bilgin, 2013: 21).

Yavuz Sultan Selim İran seferinden döndükten sonra Ege'de dolaşan başıboş Venedik, Papalık, İspanyol ve Fransız gemilerini dize getirmek amacıyla 500 gemi yapabilecek bir tersane yapılması için emir vermiştir. Önceden Kasımpaşa'da yapılmış olan tersane genişletilerek Kasımpaşa- Hasköy arasında 1515 yılında büyük bir tersane kurulmuştur. Yavuz Sultan Selim, Mısır seferinden dönüşte 150 geminin inşası için emir verdikten sonra İstanbul Tersanesi devletin en büyük tersanesi haline gelmiş ve 1518 tarihinden sonra Gelibolu Tersanesi ikinci dereceye düşmüştür (İrdesel, 1994: 41; Kurtoğlu, 1938, s. 58).

Kanuni Sultan Süleyman dönemine kadar Osmanlı deniz politikası; açık denizde savaşmak yerine deniz yollarında bulunan önemli üs ve adaları kontrol etmek amacı güdülmüştür. Fatih Sultan Mehmet bu yönde jeo-stratejik öneme sahip olan Rodos Adası'na başarısızlıkla sonuçlanan bir sefer yapmıştır. Bu seferden başka, İstanbul ve Çanakkale boğazları ile Marmara Denizi üzerinde tam anlamıyla hâkimiyet kurmaya çalışılmıştır (Bilgin,

2013, s 21).

1533 tarihine kadar Gelibolu, Rumeli Beylerbeyiliğine bağlı bir sancak merkezidir. Donanmanın komutanı Gelibolu sancak beyinin hassı, beylerbeyi hassına yakın bir miktar olup diğer sancakbeylerine göre daha önemli bir mevkie sahiptir. Gelibolu sancakbeyliği azledilmiş olan vezirlere, beylerbeyi ve beylerbeyi payeli paşalara verilmektedir. 1533 yılında Barbaros Hayrettin Paşa'ya hem derya kaptanlığı hem de Cezayir-i Garp Beylerbeyiliği unvanı verilmiştir. Derya kaptanlarının seferden dönüşte İstanbul'da ikamet etmeye başlamasıyla Kaptan Paşalık Gelibolu'dan İstanbul'a aktarılmıştır. Gelibolu Cezayir-i Garp Beylerbeyiliği'ne dahil edilmiş ve Cezayir-i Bahri Sefid Eyaleti'nin merkezi olmuştur. Gelibolu sancağı ise derya kaptanlarının kethüdalarına verilmiştir (İnalcık, 1965, s. 986; İrdesel, 1994, s. 41; Kurtoğlu, 1938, s. 58).

16. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin başlıca deniz üsleri şu limanlardır: İstanbul'da Kasımpaşa, Donanma-yı Hümayun'un üssü, Gelibolu, Arnavutluk'ta, Avlona'da, Adriyatik Denizi'nde Leventlerin donanma üssü, Mısır'da İskenderiye üssündeki donanma, Kızıldeniz'de Süveyş donanması, Basra donanması, Batı Akdeniz'de Tunus, Cezayir ve Trablusgarp Beylerbeyiliklerinde levent donanmaları görüldüğü üzere, Gelibolu tersanesi İstanbul'daki donanma kurulduktan sonra ikinci sıraya alınsa da önemini korumaktadır (İnalcık, 2008, 55-56).

Gelibolu Kalesi, Mahalleleri ve Nüfusu

Ortadoğu ve İslam şehirlerinin, mahallelerin oluşturduğu bir bilişim şeklinde ortaya çıktığı bilinmektedir. Osmanlı şehirlerinde ise mahalleler, birbirleri ile ilişkiler kuran, birbirini tanıyan aynı zamanda denetleyen, birbirleri ile dayanışma içinde olan kişilerin oluşturduğu yerdir. Bu kişiler genellikle aynı inanışa sahip, aynı mescid içerisinde ibadetlerini gerçekleştiren kişilerdir. Bu sebeple Osmanlı şehirlerinde de görüldüğü üzere dinsel etkiler gözetilerek mahalleler ayrılmıştır. Müslüman olanlar ve olmayanlar ayrı mahallelerde

yaşadıkları gibi, benzer meslek grupları da kendi mesleklerinin isimlerine sahip mahallelerde yaşamışlardır. Mahalleler cami ve mescitleri merkez alarak gelişmişlerdir. Mahalle sakinleri cami ve mescide sürekli olarak gittiklerinden dolayı mahalle ahalisi belgelerde cemaat olarak yazılmıştır. Ayrıca mahalle sakinlerinin ortak olarak karşıladıkları giderler arasında cami, mescid, sıbyan mektebi, çeşme gibi yapılarının tadilatı ve mum, kandil gibi zaruri ihtiyaçlar vardır. Mahalleli imam, müezzin ve muallim gibi görevlilerin ücretlerini de karşılamışlardır (Ergenç, 1984, s. 69-76).

Gelibolu kalesinin ne zaman ve kim tarafından yapıldığı bilinmemekle birlikte vakfiyesi hakkında da herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır. Kalenin imar tarihini antik kentin kuruluşuna kadar götürmek mümkündür. Traklar tarafından yahut kolonizasyon faaliyetleri zamanında yapıldığı düşünülmektedir (Ülkü, 1998, s. 13). Yunan tarihçilerine göre kaleyi yaptıran kişinin Filikos Bergas olduğu bilinse de kesin bir bilgi olmamaktadır (Evliya Çelebi, 2010, s. 422). Kale, gravürlerden ve seyyahların anlattıklarından tasvir edildiği şekliyle şehri çevreleyen yuvarlağa yakın altıgen planlı bir dış kale; şehir merkezinde olan ve tepede yer alan bir iç kale ile iç içe geçmiş iki adet suni limandan oluşmaktadır (Acıoğlu, 2006, s. 25). Güney, güneydoğu ve güneybatısı deniz ile çevrili olan kalenin geri kalan bölümleri kara ile çevrelenmiştir (Ülkü, 1998, s. 15).

Trakya'ya inen Hun kuvvetlerinin saldırıları ile 441 yılında Gelibolu, Silivri ve Tekirdağ civarları tahrip edilmiştir. 471 yılında Hun ve Slavlardan müteşekkil kuvvetler Gelibolu'ya kadar gelip Anadolu'ya geçmişler ve geçtikleri yerlerde tahribat oluşmuştur. Bizans İmparatoru Justinianos (527-565), Hun'ların saldırıları sonucunda harap durumda olan kalenin onarımını yapmıştır. Justinianos devrinde Anadolu ve Rumeli yakaları arasındaki geçişleri sağlayan Gelibolu, Hellespont şehirleri arasında en önemli bölge olma özelliğini taşımıştır (Kurtoğlu, 1938, s. 27-28).

Gelibolu'da bilinen ilk büyük çaplı imar faaliyeti, İmparator Pkilippicus Bardones

(MS 711-713) tarafından yapılmıştır. Müslüman Arap akınları İstanbul'u ele geçirmek için harekete geçtiği zaman, şehiri tahkim edilmiş ve dış kale duvarları inşa edilmiştir. 1204 yılında Gelibolu Latinlerin eline geçmiş ve daha sonra yapılan paylaşma ile Venediklilerin hakimiyetine girmiştir. Şehir 1235 yılında Latinler'den alındıktan sonra İznik İmparatoru III. İoannes tarafından yeniden onarım yapılmıştır (Ülkü, 1998, s. 13). Batı Anadolu'daki beyliklere karşı mücadele etmesi için Bizanslılar tarafından getirilen Katalanlar 1304 yılında Gelibolu'ya bir süreliğine yerleşmişlerdir (Emecen, 1996, s. 1).

2 Mart 1354 yılında meydana gelen zelzele ile Türk birlikleri yıkılan surlardan içeriye girmişler ve Gelibolu'yu fethetmişlerdir. 1356 yılında kale Süleyman Paşa tarafından onarım görmüş, Anadolu'daki Türk nüfusun bölgeye gelmesi sağlanmıştır. 1391 yılında Gelibolu Kaptan Paşası Saruca Paşa tarafından, Gelibolu Kalesi kapsamlı bir şekilde onarılmıştır. Yıldırım Bayezid zamanında zayıf bir durumda bulunan dış kale yıkılmıştır. Buna karşılık bir tepe üzerine şehre ve limana hâkim bir noktada olan iç kale tamir edilmiştir. Aynı dönemde limanın girişi üç kat zincir ile kapatılmıştır (Emecen, 1996, s. 2; Kurtoğlu, 1938, s. 41).

Bizans tarihçisi Dukas, Katalanlar ve Osmanlılar tarafından uzun seneler kullanılan ve harap durumda olan kalenin Yıldırım Bayezid tarafından temelinden ve yeniden inşa edildiğini yazmıştır (Dukas, 2014, s. 27).

Evliya Çelebi ise Gelibolu kentini ve kalesini seyahatnamesinde şu şekilde tanımlamıştır (Çelebi, 2010, s. 424);

> Bu Gelibolu Kalesi Hayy-i Kadir Allah'ın emriyle Rum denizi kıyısının Rumeli tarafımda bir kayalı tepe üzerine yapılmış altıgenden uzunlamasına kesme taş sağlam ve dayanıklı, havalesiz, şeddai taş yapı güzel bir kaledir ki bir taraftan havalesi yoktur. Ve tamamı 70 adet kule ve 1.200 adet beden dişleridir. Hendeği kesme kaya sarp hendektir. Zaman ile içinden deniz dolaşır imiş, hala hendek içinde suyu yoktur. Batı

> tarafıyla güneye meyilli bir demir kapısı vardır. Bu kalenin çepçevre büyüklüğü malumum değildir, ama Kefe ve Selanik kaleleri gibi büyük hisar değildir, ancak mamur, güzel ve sağlamdır. Hisar içinde toplam 300 adet tek ve iki katlı, bağsız ve bahçesiz kiremit örtülü neferat evleri vardır. Dizdarı, kethüdası, topçubaşı ve cebecibaşı haneleri buradadır. Cebehanesi, tahıl ambarları ve su sarnıçları burada, başka çarşı pazarı tamamen dış varoştadır. Hünkar camii, padişah malı hazinesi, imam ve müezzin hanesi buradadır, ancak aşağı Kilidü'l-bahreyn kaleleri olmak ile bu Gelibolu iç el olup büyük balyemez topları yoktur. Hepsi küçük büyük 70 pare şahane topları var.

III. Henry tarafından Timur'a elçi olarak gönderilen ve asilzade bir İspanyol ailesine mensup olan Ruy Gonzalez de Clovijo (Claviyo, 1975, s. 33-34):

> Gelibolu şehrine vardık. Burada da bir kale vardır. Şehir Rum sahilinde olmakla beraber Türklerin elindedir… Gelibolu Kalesi askerlerle dolu idi. Bu Gelibolu şehri, Türklerin, Boğazın Avrupa sahilinde işgal ettikleri ilk şehirdir. Gelibolu ile Türk memleketi arasındaki mesafe on mil kadardır. Türkler Gelibolu'yu aldıktan sonra, Yunanlıların Trakya'daki memleketlerini fethetmişlerdir. Gelibolu kalesi, Türklerin bütün Yunanı boğazından yakalamalarını temin eden üstür.

Gelibolu Kalesi 16. Asrın ortalarında tamir görmüştür. Kale içerisinde bulunan müstahfız odaları da tamir edilmiştir. 27 Z. 963-27 S. 965 (1 Kasım 1556 - 19 Aralık 1557) tarihleri arasında yaklaşıl 14 ay süren tamiratın bedeli 133.000 akçedir. 16. Yüzyıl sonlarında kaleye yeniden onarım yapılması gerekmektedir. Bu sebeple 28 Ca. 1013 (22 Ekim 1604) tarihli bir fermanda, "mürur-ı zaman ile kal'a-i mezburenin ba'zı meremmete muhtaç yerleri" olduğu bildirilmiş ve "imece ile" tamir edilmesi için emir verilmiştir. Buna ilaveten kalede bulunan cebehanenin tavanının da tamir edilmesi için emir verilmiştir. Gelibolu Kalesi daha sonra meydana gelen depremler ile hasar görmüştür (Sezgin, 1998, s. 24-25).

Kale, Birinci Dünya Savaşı'nda harap edilmiş ve Saros'tan yapılan aşırtma top mermilerinin verdiği hasarlar ile bugünkü durumuna gelmiştir. Günümüzde sadece kaleye ait kıyıda bir gözetleme kulesi ve yanındaki su havuzu kalmıştır. Kale duvarları ise burç ve havuzdan geriye doğru hükümet konağını çevreleyecek şekilde uzanarak tekrar kıyıda son bulmaktadır. Liman ağzında bulunan burç üç katlı olarak yapılmıştır, fakat günümüze iki katı kalmıştır. Burcun her cephesine pencere yapılarak inşa edilmiştir. Burç içindeki katlara düzgün bir işçilik ile tuğladan örülmüş beşik tonozlu döner merdivenler kullanılarak çıkılmaktadır. Alt katında hala içinde toprak dolu büyük bir sarnıca sahiptir (İrdesel, 1994, s. 33).

İzinsiz olarak yapılan bir kazı esnasında, havuza açılan ikinci dış kapı temizlenirken zemin kale burcu duvarına inşa edilmiş bir çeşme bulunmuştur. Bu çeşmenin, önceden gemici ve kayıkçıların deniz üzerinden burcun yanındaki kapıya gelerek su almaları için inşa edildiği düşünülmektedir (İrdesel, 1994, s. 33).

Burcun dört cephesinde, ikinci kat duvarlarında bulunan ve bir pencere vazifesi yapan dörder delik mevcuttur. Kalenin duvarları tuğla ve taş sıralaması ile almaşık teknikte yapılmış ayrıca çeşitli taş ve mermer malzeme de kaplama olarak kullanılmıştır. Kuzey ve batı duvarının birleştiği köşede, Roma Dönemi'ne ait olduğu düşünülen işlemeli kırık mermer bir blok yer almaktadır. Doğu duvarının dışında boğa boynuzlu motifli işlenmiş devşirme bir taş blok kullanılmıştır (Çoruhlu, 2016, s. 20; Ülkü, 1998, s. 15-16).

Burç kare planlıdır ve güneydeki ana kapı ve doğudaki liman kapısın olarak iki kapıdan burca giriş sağlanmaktadır. Üç basamaklı bir merdiven ile inilen ve zemin seviyesinin aşağısında bulunan asıl giriş kapısı 80 cm. genişliğinde, 130 cm. yüksekliğinde ve yuvarlak kemerlidir. Doğudaki havuza açılan liman kapısı dışta sivri kemerli bir açıklık ile çevrelenmiş, iç bölümde ise üç kollu Bursa kemerli ikinci kapı mevcuttur (Ülkü, 1998, s. 15).

Yapının kuzey cephesinde ikinci katta üçüncü kapı bulunmaktadır ve bu kapı kullanılarak üçüncü kata geçilmektedir. Burcun kuzeyinde sur duvarının hemen başlangıcında 70 cm. genişliğinde 110 cm. yüksekliğine sahip kapının üzerine kalın taş bir lento konulmuş, üst bölümde yüzeyden hafifçe dışarı doğru taşan 15 cm. kalınlığında yuvarlak taş kemerli içi ve dışı değişik bir yöntem ile dizilmiş, ince tuğlalarla ile hareketlendirilmiştir. (Ülkü, 1998, s. 15).

Burcun birinci katının ortasında bulunan içi su dolu yuvarlak derin bir kuyu vardır. Bu kuyunun önceki tarihlerde sarnıç olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Burcun iki katının, iç mimari düzenlemesi birbirleri ile aynıdır. Birinci kattaki her cephe, büyük yuvarlak kemerlerle derinleştirilmiş ve kemerler köşelerde duvara bitişik olarak yapılmış kemer bingi taşlarına bindirilmiş. İkinci kata geçiş pandantifler ile sağlanmıştır. Burcun ikinci katı, her cephe ikiz kemer şeklinde iç içe geçmiş ve büyük yuvarlak kemerler kullanılmış ve alt kemerlere göre daha da derinleştirilmiştir. Dışta bulunan kemerlerde düzgün kesme taşlar malzeme olarak kullanılmış, içte bulunan kemerlerde bir sıra taş üç sura tuğla kullanılmıştır (Ülkü, 1998, s. 16).

Üst örtüye pandifler ile geçiş sağlanmış ve geçişler üst örtü tuğla malzeme kullanılarak yapılmıştır. Üst örtü, tuğlaların helezonik şekilde dizilmesi ile yayvan ve geniş bir kubbe görünümü sağlanmıştır. Kubbe merkezinde yarım metre çapındaki bölümünde, düzenli bir şekilde devam eden tuğla dizilişinin son bulması, buradaki bölümün önceden açık olup sonradan kapatıldığı tahmin edilmektedir. Katlar arasında havalandırmalar mevcuttur (Acıoğlu, 2006, s. 28; Ülkü, 1998, s. 16).

Burç duvarları kalın olarak inşa edilmiştir. Alt kattan üst kata doğru duvar kalınlığının azaldığı belirlenmiştir. Birinci katta duvar kalınlığı yaklaşık iki metre, ikinci katta bir metreye kadar incelmektedir. Bu incelme dış görünüşte açıkça fark edilmektedir. Yapıda kum taşı, kesme taş, tuğla ve mermer malzeme olarak kullanılmıştır (Acıoğlu, 2006, s. 29; Ülkü, 1998,

s. 16-17).

Gelibolu Kalesi'nin dizdarları 16. yüzyıl başlarında 7.379 akçe, yüzyılın sonlarına doğru 9.620 akçe tımar geliri tasarruf etmişlerdir (Sezgin, 1998, s. 25).

1475 tarihinde, Gelibolu'da 860 haneli 39 Müslüman mahallesine ilaveten Frenklerin oturduğu bir mahalle ile toplam 40 mahalle mevcuttur. Mahalleler mescid veya camiler etrafından kurulmuştur. En kalabalık mahalleler Saruca Paşa İmareti, Hacı Hamza, Ahmed Bey, Kırımlı Hızır, Hacı Tanrıvermiş, Sofu Halil ve Suyağı mescitleri mahalleleridir. I. Murad'ın inşa ettirdiği caminin çevresi ile II. Murad ve II. Mehmed'in vezirlerinden Saruca Paşa'nın imareti önemli yerleşim bölgeleridir. Birçok mahallede Müslüman ve gayri müslim nüfus birlikte yaşamıştır. Türkçe ad taşıyan 'Ermeniyan Cemaati' dört hanedir. 184 haneli gayri müslimler 32 farklı mahalleye dağılmıştır. Defterde 'kadim' Gelibolu ahalisinden oldukları belirtilmiştir. Bu durum Gelibolu'nun ikinci defa anlaşma şartları ile teslim olması ile alakalı olmalıdır. Osmanlılar'a Gelibolu teslim edilirken Rum ahalinin bir kısmı şehirde kalmıştır. Rum halkının ileri gelenleri İstanbul fethedildiğinde İstanbul'a gitmişlerdir. Frenk olarak kaydedilmiş mahallede ise beş hane Latin kökenli tacir vardır. Buna ilaveten şehrin yakınında bulunan Kozludere köyünde de 34 hane şehirli nüfus bulunmaktadır (Emecen, 1996, s. 2).

1519 yılında, 1475 tarihinde bulunan Hacı Yegan ve Mescid-i Hacegi mahalleleri yok olarak 18 tane yeni mahalle kurulmuştur. 1475'te 39 olan Müslüman mahallerinin sayısı 1519'da 55'e yükselmiştir. Bu durum Gelibolu'nun fiziki açıdan ne denli geliştiğini göstermektedir. 1519 yılında Frenkler Mahallesi, Eski Gelibolu ve Manyas'ta Gayrimüslim Osmanlı tebaasının iskân ettiği altı mahalle ve 1475 tarihli Frenk mahallesi ile toplam yedi adet mahalle vardır. Müslümanlar ile birlikte yaşayan Gayrimüslimlerin ayrı mahallere nakledildiği anlaşılmaktadır. Yeni kurulan mahallelerden Şeyh Muhyiddin Yazıcı Mescidi, Mesih Paşa Cami, Yakup Bey Cami, Yahşizade, Efdalzade Ahmed Çelebi mahalleleri

önemlidir. Cami ve mescitlere isimlerini veren zatların devlet adamları ve ulemanın olması Gelibolu'nun idari bir merkez ve kültürel açıdan değerli olmasından kaynaklanmaktadır. Bu tarihte Latinler üç hanedir. 16. Yüzyıl başlarından İspanya'dan gelen Yahudi topluluğu ise 17 hanedir. Müslüman ve Gayrimüslim mahallelerinin toplamı 62 olarak belirlenerek yaklaşık 45 senelik zaman zarfında mahallelerin sayısı yaklaşık %50'lik bir artış göstermiştir (Emecen, 1996, s. 3; Sezgin, 1998, s. 28).

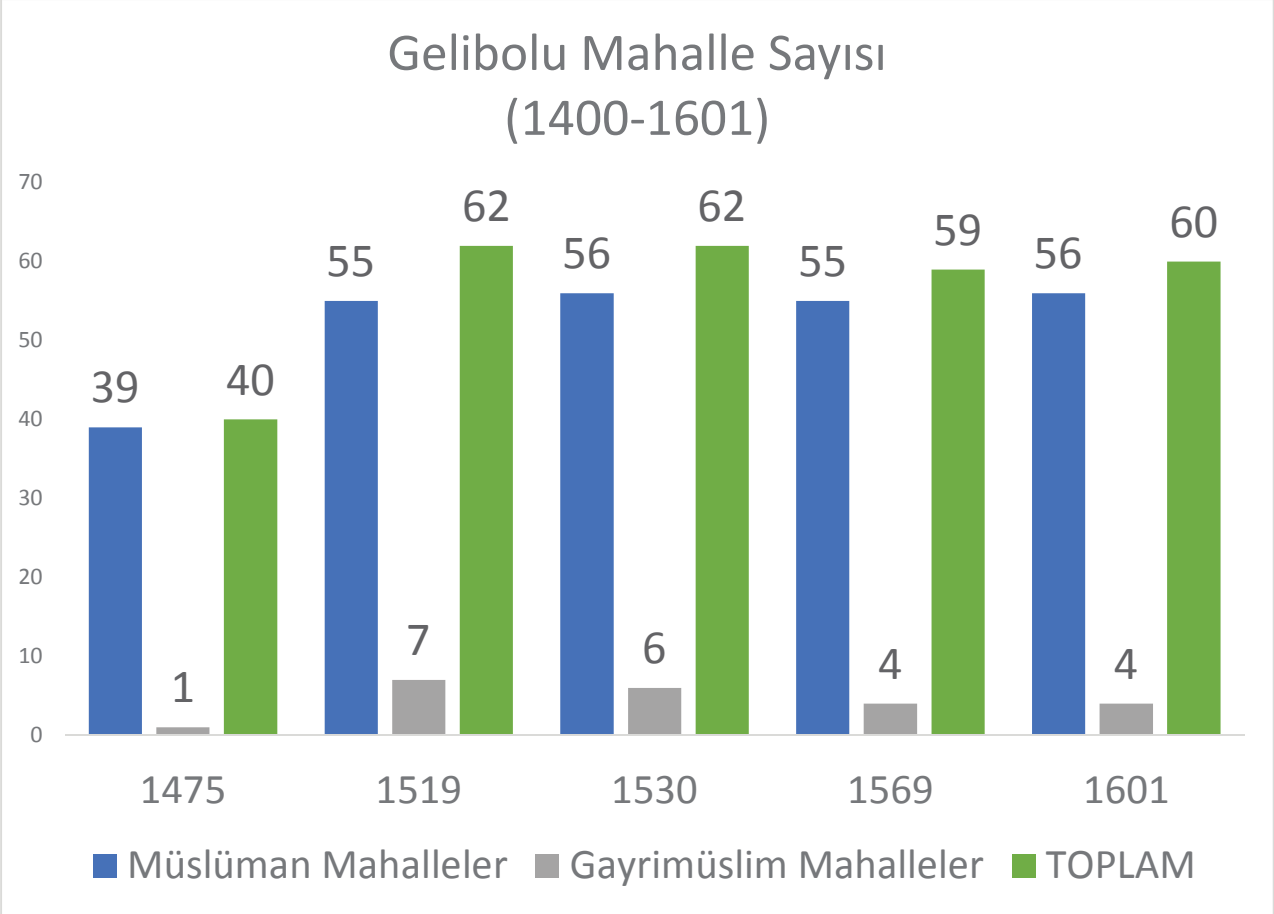
1530 yılında, Mescid-i Ümizci ve Aişe Sultan mahalleleri tahrir defterinde kayıtlı değildir. Mescid-i Hacı Hüsam ma'a Bekir Çelebi, Mescid-i Hacı Yakub ve Mescid-i Ahmed Çelebi b. Efdalzade adında üç adet yeni mahallenin varlığı ile Müslüman mahallesi sayısı 56 olarak belirlenmiştir. Frenkler mahallesine de defterde rastlanmaması ile toplam 62 adet mahalle sayısı bir önceki tahrir defterini sayısına eşittir (Sezgin, 1998, s. 29).

1569 yılında yedi mahallenin mevcudiyetinin yitirildiğini tespit edilmiştir. Buna ilaveten Mescid-i Ümizci ve Aişe Sultan mahalleri tahrire tekrar yazılmış ve iki mahallenin de kurulmasıyla toplam dört adet yeni mahalle olmuştur. 1530 yılında toplam Müslüman mahalle sayısı 56 iken, 1569 yılında 55 olarak düşüş tespit edilmiştir. Gayrimüslim mahallelerinden de Panaye ve Ayo Nikola Kilisesi mahallerinin de kalkmasıyla, Müslüman ve Gayrimüslim toplam mahalle sayısı 59 adete düşmüştür (Sezgin, 1998, s. 29).

1601 yılında altı hane kayıtlı ismi yazılmamış bir mahalle mevcuttur. Bu mahallenin dahil olmasıyla Müslüman mahalle sayısı 56 olmuştur. Toplam mahalle sayısı ise 60 mahalleye yükselmiştir (Sezgin, 1998, s. 29).

Grafik 1

Gelibolu'da Mahalle Sayısı (1400-1601)

Mahalleler cami, mescid, imaret gibi müesseseler çevresinde kurulup geliştiklerinden dolayı mahalleler adlarını bu müesseselerden almışlardır. 1519 yılında, 46 mahalle mescid, üç mahalle cami, bir mahalle tekkesi, bir mahalle imaret adıyla kaydedilmiştir. 1530 yılında 35 mahalle mescid, bir mahalle tekke, bir mahalle ise imaret adıyla anılmaktadır. 1569 yılında, mescid adı taşıyan mahallelerin hiçbirinde mescid adı kullanılmayarak sadece mescidin imar edenin adı zikredilmiştir. 1569' da beş mahallede cami adı vardır (Sezgin, 1998, s. 30).

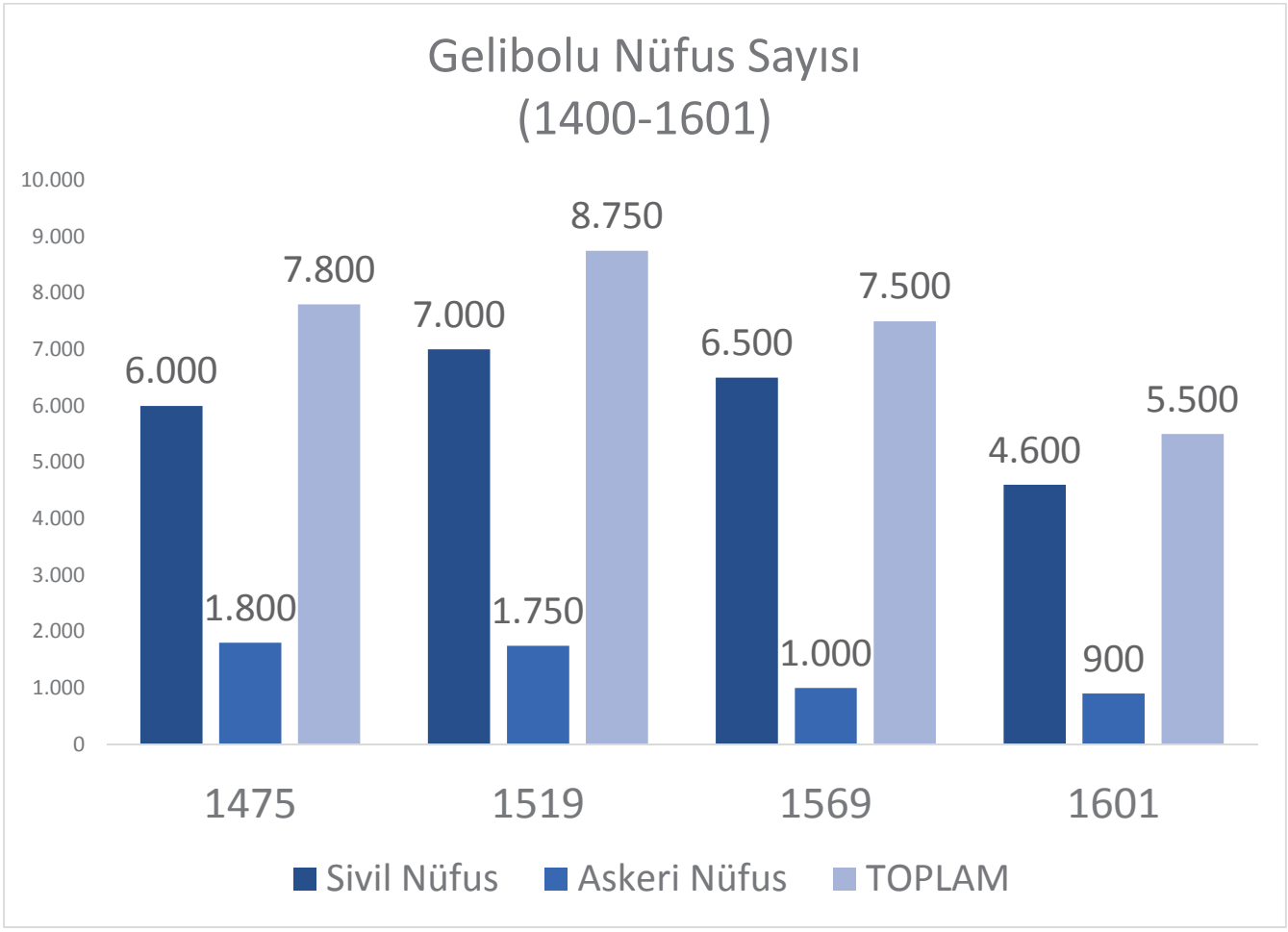
Gelibolu'da mahallelerin kurulmasında askeri ve ilmiye sınıfıyla birlikte esnaf ve ahilerin yaptırdığı cami, mescid, medrese, imaret, bedesten, hamam, çarşı, kervansaray gibi yapılar etkili olmuşlardır. I. Murad'ın imar ettirdiği saray, Eski Cami olarak bilinen Gazi

Hüdavendigar Cami; mescid, dükkân ve hamam; Fatih Sultan Mehmed tarafından yaptırılan cami; II. Bayezid'in kızı Ayşe Sultan'ın vakıfları, Gelibolu idarecisi ve kapudanı olan Ayşe Sultan'ın kocası Sinan Paşa'nın zaviyesi, Saruca Paşa'nın medresesi, imareti ve dükkânları, Mesih Paşa Camiisi, Balaban Paşa'nın medresesi, Mihaliç Hatip'in medresesi ve kervansarayı, Yazıcızade'nin mescidi, Kassab Tat Ahmed'in zaviyesi, Hallac Ahmed'in kervansarayı ve zaviyesi, Ahi Devle ve Ahi Musa zaviyeleri gibi dini, ticari ve sosyal yapılar ile Gelibolu şehri fiziki yönden gelişmiştir (İnalcık, 1965, s. 985; Sezgin, 1998, s. 31).

1400-1601 yılları arasında nüfus: 1475 yılında 7800 kişi olup bunların 6000 kadarı sivil, yaklaşık 1700 kişi askeri sınıfa bağlı ve tahmini olarak 113 adet nefer Gelibolu bahçesi gılmanlarıdır. Toplam nüfusun %25'ini askeri nüfus oluşturmaktadır. 1519 yılında 7000 sivil ile 1750 askeri sınıfa bağlı toplam 8750 kişi vardır. İstanbul'da tersanenin inşa edilmesi ve donanma üssü olarak İstanbul'un tercih edilmesiyle 1475 yılına göre askeri sınıfın oranı %15'e düşmüştür. 1530 yılında 6700 kişilik sivil nüfus 1000 kişilik askeri nüfus olmak üzere 7700 kişilik bir nüfus vardır. Bu yıllarda nüfusun azalmasının sebebi Haliç Tersanesi'nin inşa edilmesi ve bunun sonucunda Gelibolu Tersanesi'nin ikinci plana düşmesidir. 1569 yılında sivil nüfus 6500 kişi, askeri sınıf ise 1000 kişi olarak toplam 7500 kişi olup 1519 yılındaki nüfus ile fazla bir değişiklik göstermemiştir. Bu ara dönemde tersanenin İstanbul'a taşınması, 23 Haziran - 22 Temmuz 1552 meydana gelen deprem ve 16 Ağustos 1566 tarihli bir yangının etkisi nüfusun artmasına engeldir. 1601 yılında sivil nüfus 4600 kişi, askeri nüfus ise 900 kişi olmak üzere toplam 5500 kişi Gelibolu'da yaşamaktadır (Sezgin, 1998, s. 34).

Grafik 2

Gelibolu'nun Nüfusu (1400-1601)

Bölüm III: Gelibolu'da Zaviyeler

Zaviye ve Zaviye Hizmetleri

Gelibolu'nun Osmanlı Devleti'nin Rumeli topraklarında ilk fethettiği bölge olması ve fetihler yoluyla Balkanlara yayılmasını sağlayan önemli bir üs konumunda bulunması stratejik anlamda önemini arttırmıştır. Gelibolu'da yerleştirilen Müslüman ve Türk kimliği, Balkanlar'a yayılmanın ilk adımı sayılmıştır. Fetihler yoluyla gerçekleştirilen yerleşimin kalıcı hale getirilmesini sağlamak görevini ise dervişler üstlenmiştir.

Osmanlı Devleti'nin fetihleri ile Balkanlar'da bu denli hızlı yayılmasını kolaylaştıran en önemli faktör zaviyelerin kurucuları olan tarikat şeyhleri ve halka daha yakın temasta bulunan dervişler olmuştur. Bu dervişlerin katkılarını İnbaşı üç maddede belirtmiştir:

Dervişler geçimlerini sağlamak için gönüllü fetihlere katılmışlardır. Osmanlı Beyliği'ne gelerek bey ile ilişki kurup bazen 50-60 bazen 150-200 kişilik derviş gruplarıyla birlikte Bizans topraklarına yapılan fetihlere katılmışlardır. Dervişler bulundukları yerlere zaviyeler kurarak bölgenin Türkleşmesi ve İslamlaşmasında önemli rol oynamışlardır. Bu zaviyeler ya kendileri tarafından ya da beyler tarafından yaptıkları fetihlere karşılık olmak üzere, toprakları kendilerine vakfedilmiş ve bu şekilde oraya yerleştirilmişlerdir. Dervişlerin en önemli görevleri bölgedeki Osmanlı hakimiyetini meşrulaştırmalarıdır. Bu insanlar etraflarındaki müridlerinin dışında çok büyük kitlelere hitap etmişlerdir (İnbaşı, 2002 s. 162-163).

Fetihlerde orduyla birlikte hareket eden çeşitli tarikatlara mensup şeyh ve dervişlerin cesaret verici ve olumlu davranışları yeni toprakların benimsenmesinde gazilerin ve göçmenlerin üzerindeki etkisi çok büyük olmuştur. Şeyh ve dervişler daha Süleyman Paşa ile Rumeli 'ye geçişlerinden itibaren yol kavşaklarına, derbentlere ve iskana uygun yerlere yerleşerek zaviyeler kurmuşlar, çevrelerini şenlendirmişlerdir (Doğru, 2002, s. 169).

Dervişler, Osmanlı Devleti'nin batıya doğru akınlarında birer mümessili ve öncüsü gibi rol almışlardır. Birçok köylere isimlerini vermiş, kendi çalışmalarıyla dağ başlarında yer açarak yerleşmiş, bağ ve bahçe yetiştirmiş olan dervişler, batıya doğru Türk akınları ile birlikte ilerleyen ve benzerlerini doğuran zaviyeler; bu zaviyelerde harbe giderek siyasi nüfuzlarını padişahın hizmetinde kullanan, zaviyelerde padişahları kabul eden ve onlara nasihat eden şeyhler fetih ve yerleşme anlamında çok etkili olmuşlardır. Yarı göçebe Türkmenler arasında onlara telkinde bulunması, köylerde yaşayıp toprak işleriyle meşgul olması yerleşmek için dağ ve bayırda toprak açması ne denli önemli işler yaptıklarını göstermektedir (Barkan, 2002, s.139-140).

Osmanlı Devleti fetih hareketini iki koldan yürütmüştür. Öncelikle bir bölge ele geçirildikten sonra o bölgeye Anadolu'nun çeşitli yerlerinden getirilen Türk-Müslüman nüfus yerleştirilmiş, diğer taraftan bu nüfusun yeni coğrafyada karşılaşacakları sosyal, siyasi, ekonomik ve kültürel sorunların yanında dini problemleri de ortadan kaldırmak amaçlanmıştır. Yeni bölgelerde karşılaşılacak olan Hristiyan nüfusa karşı Müslümanların dinlerini ya da yaşam biçimlerini değiştirme ihtimaline karşıda dervişlerin bölgeye gitmesi bir tedbir olmuştur. Fetih bölgelerinde hem İslam'ın yayılması hem de Hristiyanlığa karşı halkı koruma görevini dervişler üstlenmiştir (Eroğlu, 2012, s. 1300).

Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve genişleme zamanlarında sosyal anlamda önemli bir müessese olan ahilik fethedilen yerlerin Türkleşmesi ve ordunun savaşta gayretlerini arttırmaları için mücadele veren gezgin dervişler ve kolonizatör dervişler son derece önem arz etmektedir. İlk Osmanlı devrinde dervişler fethedilmiş toprakları manevi anlamda fethederek fethin kalıcı olmasına destek olmuşlardır. Bölgenin Türk ve Müslümanlaşmasına önayak olmak için ilk tohumu atarak zaviyeleri kurmuşlardır. Zaviyeler hem yoldan geçenlere bir sığınak olmuş hem de ıssız tehlikeli yerlerde kuruldukları için henüz sınırları ve halkı istikrarsız olan bölgelerde yol emniyetini de sağlamışlardır. Başlarda ahilik dini-içtimai bir

tesis olarak şehirlerin dışında ve bazen kurucu şeyhin türbesinin yanında bulunan zaviyeler Osmanlı Devleti'nin idaresi sağlamlaşınca askeri-siyasi özelliğini kaybederek 15. Yüzyılda sadece dini-içtimai bir tesis olarak faaliyetlerine devam etmiştir (Eyice, 2015, s. 25-29).

Osmanlı Devleti'nde eğitim; medrese eğitiminin yanında cami ve kütüphanelerde, zengin devlet adamı ve ulemanın konaklarında da gerçekleşmiştir. Özellikle Osmanlı Devleti eğitim sisteminde medrese eğitiminden farklı, halkın eğitimi ve mensuplarının nefis terbiyesi ile eğitim veren tekke ve zaviyeler önemli bir yer tutmaktadır. Bu eğitim Osmanlı Devleti'nde din, eğitim, tasavvuf ve kültür hayatında hayati bir yer teşkil etmektedir (İhsanoğlu, 1998, s. 230).

Zaviye, şehir, kasaba ve köylerde veya yollar üzerinde kurulmuş olup belirli bir tarikata bağlı şeyh ve dervişlerin yaşadığı ve o bölgeden geçen yolcuların bedava misafir edildikleri mekânın adıdır. Bu tanıma uygun olarak 14. Ve 15. Yüzyıla kadar zaviye kelimesinin yanında, 'ribat', 'hangah', 'hanikah', 'medrese', 'buk'a', 'savma', 'düveyre' gibi terimlerde kullanılmıştır. 14-15. Yüzyıldan sonra ise zaviye kelimesi ile birlikte genellikle 'imaret', 'tekke-tekye', 'dergâh', 'asitane' terimleri kullanılmıştır (Ocak, 1978, s. 248).

Osmanlı'da tarikat yapıları belirtmek için 'asitane, dergâh, gülşenihane, hangah, Mevlevihane, kalenderhane, tekke, zaviye' gibi çeşitli terimler kullanılmıştır. Gülşenihane, kalenderhane ve Mevlevihane ismi verilenler belirli bir tarikat ve zümreye aittir. Asitane ve zaviye terimleri tarikat yapılarının, bağlı bulundukları tarikat içindeki statülerini belirtmek için kullanılmıştır. Asitaneler kaynaklarda "asitane-i tarikat-ı aliyye-i" yazılarak belirli bir tarikatın yahut tarikat kolunun merkezlerini belirtmektedir. Zaviyeler, asitenelere bağımlı ve genel itibariyle daha küçük kapsamlı kuruluşlar için kullanılmıştır. İslam dünyasında farklı şekillerde kullanılan zaviye terimi 15. Yüzyıl sonrası Osmanlı kültür ortamında yukarıdaki belirtildiği şekliyle kullanılmıştır (Tanman, 2014, s. 363-364).

İlim öğretileri medreselerde yapılırken, tekke ve zaviyelerde toplumun manevi ahlaki

açıdan eğitilmesi üzerinde durulmuş, tekke mensupları ise sosyal dayanışma ve yardımlaşmayı güçlendirerek devlet yöneticileriyle de yakın ilişkiler kurmuşlardır (Kara, 2011, s. 368).

Tekkeler zikir ve ibadet yerleri olmuşlardır. Okul, sosyal yardım yerleri, misafirhane görevleri görmüşlerdir. Edebiyat, felsefe, musiki ve spora önem veren tekke ve zaviyeler olmuştur (Güzel, 1992, s. 23).

Tekke ve zaviyeler Osmanlı Devleti'ne önceki İslam devletlerinden miras kalmıştır. Bu yapılar "dini-tasavvufi" eğitim ve öğretimin tatbik edildiği ve yaşanıldığı yerlerdir. Öncelikle kendi mensuplarına, kendilerine müracaat edenlere ve halka 'şeriat, tarikat ve hakikat' konularında dersler verilmiştir. Bunlar adab-ı İslamiye ve insaniyenin öğretildiği dini mahiyet taşıyan kurumlar olup medreselerin ulaşamadığı bölgelerde kurulmuşlar dini ve tasavvufi eğitim sağlamışlardır (İhsanoğlu, 1998, s. 253).

Osmanlı Devleti'nde zaviyelerin üç müesseseyi kapsadığı görülmektedir. Orta Çağ İslam ülkelerinde zaviyeler ile aynı işleve sahip olarak herhangi bir tarikata ait olarak içinde dervişleri barındıran ve yolcuların bedava misafir edildiği binalardır. Fakat 15. Yüzyıldan itibaren büyük çaptaki zaviyelere "imaret" denilmiştir. Bu yapılar şehir, kasaba, köyde yahut dışarıda bir yerde kurulmuş olsa da hepsi zaviyedir. Örneğin, Bolayır'daki Süleyman Paşa imareti ile Edirne'deki Mihal imareti bu zaviyelere örnektir. Şehirlerde medrese, mescit gibi yapıların bir araya geldiği külliyeler için de zaviye terimi kullanılmıştır. Bu yapıların içinde yolcular konaklamıştır. Geçitlerde, derbentlerde ve yol üzerinde yolculara yiyecek, içecek ve yatacak yer sağlayarak birer sığınak gibi hizmet veren küçük misafirhanelere de zaviye denilmiştir. Bu yapıların bazıları tasavvufi kimliklerini kaybederek sadece bir misafirhane olarak kullanıldığı görülmektedir (Ocak, 1978, s. 250).

İmaretin temelinde vakıf sistemi bulunarak sadece Allah rızası için kurulan hayır müesseseleri olduğundan medrese talebesi, yoksul ve kimsesiz halk ile yolcular (ayende ve

ravende) için yemek verilen yer ve bulunduğu yeri kalkındıran tesisler olup yüzyıllar boyunca hizmet vermişlerdir. Dini ve tasavvufi hüviyete sahip gönüllülerin din farkı gözetmeksizin ziyaretçileri kabul ederek karşılıksız hizmet sağlamışlardır. İmaretler kapsadığı cami, medrese, aşevi, kervansaray, kütüphane, hamam, hastahaneler hem ilmi hem kültürel hem de sosyal amaçlı olarak kullanılmışlardır. Evlad-ı vakıf arasındaki mücadeleler, vakfın gelir kaynaklarının yeterli olmaması ve gelirlerin düzeni bir şekilde toplanılamadığı zamanlar hariç zaviyeler ziyaretçiler için her zaman açık birer kapı durumundadır (Kazıcı, 1999 s. 44; Savaş, 1992, s. 100-101).

Tekke ve zaviyelerin yıllarca hizmet vermesini sağlayarak mali gücünü oluşturan kaynak vakıflardır. Bu kurumların vakıfları genellikle kurucu dervişlerdir. Tekke ve zaviyelere katılan mürid ve gönül adamlarının çoğalmasıyla vakfın gelirleri de artmıştır. Bazen devlet adamları vakfa katkı sağlamıştır. Maddi konulardan dolayı tekke ve zaviyelerde post kavgaları olduğu gibi bazı sufiler de bu imkânlardan faydalanmak istememişlerdir. Bazı dervişler gündüz bağ ve bahçelerde çalışmışlardır. Maddi durumu iyi olan müritler de tekke ve zaviyelerin ihtiyaçlarını gidermiş, vakıflar kurarak mevcut vakıflara destek olmuşlardır (Kara, 2008, s. 112).

Zaviyelerde “ayende” ve “ravende” hizmeti dışında dervişlere de konaklama hizmeti vermektedir. Sürekli seyahat halinde olan dervişler yolları üzerinde bulunan tekke ve zaviyelerde barınmışlardır. Bu durum dervişlerin seyahatlerini kolaylaştıran bir etkendir (Savaş, 1992, 102-103).

Zaviyelerin bir diğer fonksiyonu da gelen ziyaretçilerin yanı sıra fakir ve fukaraya da yardım edilmesidir. Bu kişilere yiyecek, içecek ve giyecek yardımında bulunulmuştur. İhtiyaçlarını buradan karşılayan insanlar zaviyelerin etrafına yerleşmiştir. Bunun sonucu olarak zaviyelerin etrafında yeni mahalleler ve köyler kurulmuştur (Savaş, 1992, s. 103).

Tekke ve zaviyeler Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde kendi dervişlerinin seçtikleri yerlerde bölgedeki insanların manevi ihtiyaçlarını karşılayarak ve onları sahiplenerek önemli bir rol oynamışlardır. İnsanlardan menfaat beklemeden Kur'an-ı Kerim'in tavsiye ettiği güzel sözler ve hikmetle insanları din ile hakikate çağırdıklarından dolayı halk tarafından benimsenmişlerdir. Dervişler tarım yapılmayan bölgeleri imara açmışlar ve burada ekip biçtiklerini insanlara ikram etmişlerdir. İnsanlardan "alan el değil", "veren el durumunda" olduklarından dolayı sosyal yardımlaşma müesseselerinin kurulup yaşamasına da yardımcı olmuşlardır (Kara, 1999, s. 138-139; Kazıcı, 1985, s. 113).

Osmanlı Devleti yeni fethedilen bölgelerin şenlendirilmesi, askeri sevk ve idarenin kolaylaştırması ve ahlaksızlara doğru yolu göstermesi için tenha ve tehlikeli olan bölgelere tekke ve zaviyelerin kurulmasını istemişlerdir. Osmanlı Devleti çok geniş topraklara hükmettiğinden dolayı merkezi otoritenin isyanlar ve eşkıyalar yüzünden sarsıldığı dönemler olmuştur. Dağlarda ve geçitlerde tesis edilerek hem güvenlik anlamında bir jandarma karakolu vazifesi görmüşler hem de hava koşullarının kötü olduğu günlerde ticari sevkiyat için bir sığınak vazifesi görmüştür. Zaviyeler insan psikolojisine hâkim olan dervişler ile bu bölgelerin zabıtası konumuna gelmişlerdir. Bu şekilde devlet içinde huzursuzluk çıkaranlar tekke ve zaviyelerin terbiye edici ve uzlaştırıcı yoluyla ortadan kaldırılmıştır (Kara, 1999, s. 141-142; Kazıcı, 1985, s. 114).

Zaviyelerin yerleşimin olmayan topraklarda kurulmaları bölgeyi şenlendirmiştir. O bölgeyi imar ve iskan açısından geliştirmiştir. Boş toprak aramak, dağ ve bayırlarda toprak açmak, iskana imkan olmayan hırsız ve eşkıyanın bulunduğu bölgelere yerleşmek azimkar insanların yapabileceği işlerdir. Devlet, seyahat ve mübadele için tehlikeli yerlerde bu kurumların kurulmasını desteklemiş bu sayede ıssız bölgeleri kontrol edebilmiştir (Barkan, 1942, s. 297).

Toprağı açan ve daima çalışarak boş toprakları şenlendiren dervişlerden öşür gibi vergiler alınmıştır. Devlet sıkı şekilde çiftçilikle uğraşan dervişleri kontrol ederek devlet gelirini ellerine geçiren istismarcı bir topluluk haline gelmesini engellemiştir. Öşür veren bir mülk toprağın zaviye vakfı olduktan sonra öşür vermeye devam etmiş, eskiden sefere eşkinci göndermek zorunluluğu şartıyla işlenen yurtluk toprakta zaviye vakfı olduktan sonra eşkinci göndermeye devam etmiştir. Dervişler toprak kazanarak genişleyen Osmanlı Devleti'nin iskân anlamında ihtiyaç duyduğu bir grubu temsil etmiştir. Birçok zorlukla hem üretimi hem de zaviyeler kurarak yerleşimi sağlamışlardır (Barkan, 1942, s. 299).

Tekke ve zaviyeler kervansaray, medrese, imaret gibi tesir sahası geniş müesseselerin yanlarına ek bir kuruluş olarak açılmış ve eğitim faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Ayrıca döneminin birlik ve haberleşmenin sağlanmasına da katkıda bulunmuşlar yayın ve propaganda görevini üstlenmişlerdir. Halk bu kurumlar yoluyla dinini, ahlakını, sanatını, kültürünü ve geçmişini öğrenmiştir. Tekke ve zaviyelerde Türk dili ve edebiyatına eserler kazandırılmıştır. Eğitim faaliyetlerinin yanında ruh ve sinir hastalıkları konusunda şifa dağıtan bir merkez durumunda olmuştur. Okçuluk ve güreş gibi spor faaliyetlerinin de gerçekleştirildiği tekke ve zaviyeler beden eğitimine de önem vermiştir (Kara, 1999, s. 143-146).

Zaviyedar zaviyeyi idare eden en üst düzey yetkilidir. Zaviyedar kelimesi zaviyenişin, zaviye şeyhi, tekyenişi, postnişin, seccadenişin gibi kelimeler ile aynı manayı taşımaktadır. Zaviyedar bulunduğu zaviyedeki dervişlerin şeyhi olan, zaviyede oturup yönetimin başı olan kimselere denilmiştir. Zaviye kurucusunun kız ve erkek evlatları neslini sürdürdükçe zaviyedarlık görevini yürütmüşlerdir. Zaviyeye vakıf yapan kişiler zaviye ve vakfın yöneticisinin kim olacağını vakfiyelerde belirtmişlerdir. Zaviyenin vakıflarını, zaviyenin kurucusu ve çocuklarının tayin edilmesiyle yönetilmiştir. Zaviyedarın görevine başlayabilmesi ve görev ücretini alabilmesi için padişah tuğrasını taşıyan "berat-ı hümayun"

alması gerekmektedir (Savaş, 1992, 78-86). Mütevelli, sözlükte "başkasının işini gören, dostluk gösteren, bakımını üstlenen" gibi anlamlar taşımaktadır. Mütevelli kelimesinin terim olarak vakfiye şartları, şer'i hükümler ve mer'i mevzuat çerçevesinde vakfın her türlü işini yönetmek için görevlendirilen kişileri ifade etmektedir. Bu yetkiye velayet, görevlendirmeye ise tevliyet denilmektedir. Osmanlı Devleti'nde mütevellinin yaptığı vazife için tevliyet kelimesi kullanılmıştır. Mütevellilerin tayin edilmesi vakfiyelerde belirtilmiştir. Vakfiyede belirtilmediği zaman tayin yetkisi hâkime verilmiştir. Vakfın isteğine göre tayin edilene 'meşrut mütevelli', hâkimin tayin ettiğine "mansub mütevelli" denilmiştir (Öztürk, 2006, s. 218).

Mütevellilerin göreve gelebilmesi için akıl baliğ, emin ve adil, vakfın görevlerine yerine getirebilecek donanım ve tecrübe sahibi olması gerekmektedir. Kadın ve erkekler arasında bir fark bulunmamaktadır. Vakıfta şart koşulmadıkça yeterliliğe sahip olmayan kişilere istese de tevliyet verilmemiş verilmiş ise azledilmiştir. Bir vakıfta birden fazla mütevelli bulunabilmektedir. Aynı zamanda bir mütevelli birden fazla vakfın tevliyetini üstlenebilmiştir (Öztürk, 2006, s. 218).

Vakfın faal durumda olmayan yerlerini tasfiye etme, çalışanların maaşlarının arttırılması, vakfı borçlandırma, vakfiyede çözümü bulunmayan sorunları çözme gibi konular hâkimden izin alınmasını gerektirmektedir. Mal kaybı yaşatmayan ve gelirlerde düşüşe sebep olmayan konular mütevellinin kendi tasarrufuna bırakılmıştır. Vakfiyede belirtilen hizmet binalarının bakım ve onarımı, personelin tayin edilmesi, maaşlarının zamanında ve eksizsiz ödenmesi, verimli çalışma ortamı oluşturulması, akar taşınmazların rayiç bedelinden kiraya verilmesi, varidat toplanması, hesapların tutulması, yıl sonunda hesaplar ile makamlara bilgi verilmesi, personelin görevlerinin eksiksiz yerine getirilmesi mütevellinin görevlerindendir. Mütevelli vakıf mallarını rehin vermek, teberru etmek, bedelsiz istifade ettirmek, teminat ve kefilsiz malları ödünç vermek ve vakıf mallarının üzerinde mülkiyet iddia etmek gibi vakfı

maddi kayba uğratacak işlemleri gerçekleştiremez. Kendisi veya vekilinin kusur ve ihmali neticesinde doğan zararları karşılamak

mütevellinin görevidir (Öztürk, 2006, s. 219).

İmam, Arapça e-m-m "öne geçmek, sevk ve idare etmek" kökünden gelerek terim anlamı ise "cemaatle kılınan namaza önderlik eden kimse" ve "devlet başkanı" anlamlarını taşımaktadır (Küçükkaşıkçı, 2000, s. 178).

Osmanlı Devleti'nde Müslüman nüfusa hizmet veren kadrolar içinde en mühim yer imamlara aittir. İmamların hizmet alanları da çeşitlilik göstermektedir. İmamlar görev yaptıkları mescid ve camilerin vakıflarından ücretlerini almışlardır. İmamların tayin edilmesi vakıf mütevellisinin teklifi ile yapılmıştır. Osmanlı Devleti'nde mahallelerin cami, mescid gibi yapıların çevresinde kurulmasıyla imamlar, Tanzimat devrine kadar devleti temsil etmek gibi önemli sorumluluklar üstlenmiştir. Mahalle sakinlerinin kimlik bilgileri, gelen yabancılar ve mahalleye yeni taşınanların kayıtlarının tutulması, kefalete bağlanması, mahallede oturanların ikamet yerlerinin ve sürelerinin tespit edilmesi, vefat ve defin işleri, doğumların kayıt altına alınması, nikâh akdi ve boşanma işlerinin yanı sıra mahallenin ve çevrenin temizliğinin sağlanması imamların görevleri arasındadır. Mahallerinin ileri gelenleri ve mahalle muhtarları ile fırınlardaki ekmeklerin kontrol edilmesi, sahtekârlıkların önüne geçilmesi, kurban derilerinin makbuz karşılığı toplanması gibi işler de imamların vazifesidir (Beydilli, 2000, s. 181).

Müezzinin sözlük anlamı "çağrıda bulunan, ezan okuyan, kamet getiren kimselere" denilmektedir. Müezzinlerin maaşları görev yaptıkları mescid ve camilerin vakıflarından temin edilmiştir. Müezzinlerin tayinleri önceleri vakfın mütevellisinin teklifi ve şeyhülislamın onaylaması ile hazırlanan beratla gerçekleşmektedir. Çeşitli mukataa gelirlerinin kaynak olarak gösterildiği cami ve mescitlerin cihetlerine maaşlar genellikle yıllık olarak verilmiştir.

Bunların dışında kalanlara ise günlük, aylık ve üç aylık olmak üzere ödemeler yapılmıştır. Özellikle taşrada görev yapan müezzinlerin ücretlerinin tamamı yıllık olarak verilmiştir. Maaşların yanında ayni ödemeler de yapılmıştır (Küçükaşçı, 2006, s. 491, 494).

Cabi, Arapça "cebe" kökünden türetilmiş olup "mal ve haraç toplamak" anlamına gelmektedir. İslam ve Türk Devletlerinde haraç ve vergi toplayan görevliler için bu isim kullanılmıştır. Osmanlı Devleti'nin erken dönemlerinde itibaren daha çok vakıf gelirlerini toplayan görevlileri ifade etmiştir. Osmanlılarda aile vakıfları gibi küçük vakıfların tüm işlerini mütevelli yürütmüştür. Büyük vakıfların yönetiminde ise mütevelli, nazır, cabi veya katip gibi birçok görevli çalışmıştır. Cabilerin statüleri ve maaşları ilgili vakfın vakfiyesinde belirtilmiştir. Tayin ve azil gibi idari ve hukuki işler vakfın bulunduğu bölgenin kadısı tarafından yürütülmüş olup değişiklikler için merkezi idareden berat verilmiştir. Cabilerin yaptıkları görevin ise "cibayet" denilmiştir (İpşirli, 1992, s.529).

Nazır kelimesi "bakmak, görmek, incelemek, düşünmek, hüküm vermek" anlamında "nazar" kökünden türemiştir. Terim anlamı divanlar ve vakıflar gibi mali işler ile ilgili kurumları yöneten ve denetleyen görevlileri ifade etmektedir (Tomar, 2006, s. 449). Nazır, vakıfla ilgili mütevellinin tasarrufunda olan işleri denetlemekle görevlendirilmiştir (Genç, 2006, s. 450).

Kayyım sözlükte "bir işi yerine getiren, üstlenen kimse" anlamındadır. Terim anlamı "hâkim tarafından kısıtlı, gaip vb. kişiler adına hukuki tasarrufta bulunmak üzere tayin edilen kimse" şeklindeki geniş anlamı yanında "vakıf mütevellisi" ve "camilerin temizlik işlerini yapan görevli" anlamında kullanılmıştır (Özmel, 2002, s. 107).

Kayyım mütevelli ile birlikte görev yaptığında, vakıf malında tasarruf yetkisi olmayıp mütevellinin emri ile vakfın mallarını korumak ve gözetmek ile ilgili işleri yapan kimseyi, nazır ise mütevellinin tasarrufuna nezaret ederek mütevellinin görüş aldığı kimseyi ifade

etmektedir. Kayyım mütevellinin iyi hal üzere olmaması, vakfın idaresini gerçekleştirememesi, kısıtlılık bulunması yahut kaybolması gibi durumlarda hâkimin tayini ile vakıf işlerini idare etmektedir. Bu duruma kayyıma 'kaimmakam-ı mütevelli' denilmektedir (Özmel, 2002, s. 107).

Hafız kelimesi Arapça "korumak, ezberlemek" anlamını taşıyan hıfz kökünden türemiş bir sıfattır. Çoğulu "huffaz" olan hafızın sözlük anlamı "koruyan, ezberleyen" demek olup Kur'an-ı Kerim'in tamamını ezberleyen kimselere denilmiştir (Bozkurt, 1997, s. 74).

Hafızlık çalışmaları cami ve darülkurralar başta olmakla birlikte medrese, darülhuffaz, darülhadis, ribat ve türbelerde devam etmiştir. Hafız yetiştirmekle görevli hocalar kendilerine has öğrenme metotları uygulamışlardır. Ayetleri onar onar veya beşer beşer ezberletmişler, bu ayetler öğrenciler tarafından tam anlamıyla ezberlenmeden yeni derse geçilmemiştir. İslam dünyasında Kur'an-ı Kerim'in hıfzına küçük yaşlarda başlanmıştır. Tabakat kitaplarında bulunan belli sayıdaki kurra dönemlerinin en bilinenleri olmuşlardır. Bu kişilerden İbnü'l-Cezeri'nin Bursa'ya gelmesi Osmanlı Devleti'nde kıraat ilmi için büyük bir patlama yaşanmış ve çok sayıda hafız yetişmiştir (Bozkurt, 1997, s. 76).

Hafızlık kurumu Osmanlı dönemi ile Balkanlar'da da halk tarafından desteklenmiştir. Camilerin yanında hafızlık medreseleri veya darülkurra ismiyle hafız yetiştirmek için okullar açılmıştır. Bu okullarda hıfzını tamamlayan 10 veya 15 yaş arasındaki öğrenciler hocalarının önünde hafızlık imtihanlarına girmişlerdir. İmtihanlar Pazartesi gününden cuma günü Cuma namazından sonra hatim duası ile son bulan bir merasim havasında gerçekleşmiştir. Bu imtihanları başarı ile tamamlayan öğrenciler hıfzını geliştirmek için üç aylarda ve Ramazan ayında mukabele okumuşlardır (Bozkurt, 1997, s. 77).

Katib, sözlükte ketb "yazmak" fiilinden türetilmiş bir ism-i fâil olan kâtip (kâtib, çoğulu küttâb, ketebe) "yazı işleriyle uğraşan kimse, sekreter, yazıcı; bilgili kişi, noter, muharrir" demektir (Küçükaşçı 2002, 49).

Duagü üzerlerine hiçbir vazife verilmemesine rağmen vakfın ruhu ve devamı için dua edip maaş alan kimselere denilmektedir (Savaş, 1992, s. 89).

Dua eden, duacı anlamında kullanılan bu terim Osmanlı Devleti'nde saray, merkez ve esnaf teşkilatında dua ile ilgili görevleri yerine getirenlere verilmiş resmi bir unvandır. Tekke ve zaviyelerde zikrin ve ayinin sonunda dua etme ve ettirme ile ilgili görevli kişilere duagü denilmiştir. Çeşitli kaynaklarda duacı, duahan şeklinde adlandırılmışlardır. Duaganlık tarikat hiyerarşisinde bir üst makamı belirtmektedir. Bu görev vakıflarda yaygın bir şekilde kullanılmış olmakla beraber duagülüğün ne zaman ortaya çıktı bilinmemektedir (İpşirli, 1994, s. 541).

Zaviyedeki çeşitli hizmetleri gören kişilere "hizmetkaran-ı zaviye" denilmektedir (Çelik, 2005, s. 104)

Ferraş sözlükte "bir şeyi yaymak, döşemek" anlamına gelen Arapça ferş (firâş) kökünden gelen bir kelimedir. Osmanlı Devleti'nde ferraş vakıflardaki hizmetlileri ifade etmektedir. Ferraş cami, medrese, hamam, han, kervansaray gibi vakıf müesseselerinin temizliğini yapan, halı, hasır ve kilim gibi malzemeleri serip toplayan kişilere denilmiştir. 15. Yüzyıldan itibaren büyük ve orta dereceli vakıfların vakfiyelerinde, ferraşlar için "feraşet ciheti" denilen bir tahsisat ayrılmıştır. Ferraşlar cami, tuvalet ve bunlara bağlı alanların temizlik işleriyle de ilgilenmişlerdir. Vakıflardaki müezzin, bevvab ve bilhassa kayyımlar ile aralarında görev paylaşımı yaptıkları anlaşılmaktadır (İpşirli ve Yazıcı, 1995, s. 408-409).

Türbedar, türbenin bakım, koruma ve temizlik görevlerini yürüten kimselere verilmiş bir unvandır (Savaş, 1992, s.94).

Tabbah "tabh" kökünden gelen Arapça kökenli bir kelimedir. Tabh, pişirmek, pişirilmek; tabbah ise aşçı anlamına gelmektedir. Tabbah imaret ve tekke gibi müesseselerde yemek pişiren kişileri ifade etmek için kullanılmıştır (Pakalın, 1983, C. 3, s. 369).

Saka kelimesinin aslı Arapça bir kelime olan "sakka"dır. Sakka su getiren, su taşıyan anlamında kullanılmaktadır. Saka teşkilatı sarayda da var olmuş ve başlarınla halk arasında da kullanılan şekliyle sakabaşı denilmiştir. Tekke ve zaviyelere su taşıyan görevlilere de saka denilmiştir (Pakalın, 1983, C.3, s. 96).

Zaviyelerde Eğitim Faaliyetleri

Tekkelerde eğitim sözlü, yazılı, uygulamalı ve hal ile eğitim olmak üzere dört bölüme ayrılmıştır.

Sözlü eğitim, tekkelerdeki sözlü eğitimi tarikat şeyhlerinin sohbet ve irşad tarzındaki öğretileri oluşturmaktadır. Mürşidler müridlerine ve halk kitlelerine çeşitli zamanlarda konuşmalar yapmışlardır. Halka hitaplarda dini hayata, ibadet ve ahlaka dair genel bilgi ve öğüt verme şeklinde olmuştur. Müridler ve seyr u sülükte ilerlemiş saliklerle ise tasavvufun latif meseleleri ve marifetin incelikleri anlatılmıştır. Tarikat şeyhleri sohbetlerinde kişisel hata ve kusurları değil, genel kuralları kendi üslupları ile muhataplarının durumlarına göre ifade etmişlerdir. Bu sohbetler aile sıcaklığında sade bir üslup ile yapılmış ve dinleyiciler üzerinde daha tesirli olmuştur (Yılmaz, 2009, s. 304-305).

Yazılı eğitim, tekkelerde yazılı eğitim tarikat pirlerinin görüşlerini, fikir ve düşünüşlerini yazılı olarak aktardıkları eserleri ve bu eserlerin tekke muhitlerinde okunması şekilde olmuştur. Tarikat dönemi tasavvufunda tarikat piri durumundaki şeyhlerin çoğu manzum ve mensur yazılı eserler meydana getirmişlerdir. Bu eserler tekke kütüphanelerinde ve evlerde yıllarca okunan kitaplar olmuşlardır. Gelibolu'da yaşamış ve eserini kaleme almış Yazıcıoğlu Mehmed'in Muhammediye'si; Eşrefoğlu Rumi'nin Müzekki'n-nüfus'u; Yunus Emre'nin şiirleri Osmanlı döneminde tekkelerin yazılı eğitiminde önemli bir yer almıştır.

Tarikat şeyhleri ve tekke mensuplarının irşad ve tebliğ amacıyla yazdığı mektuplarda önemli yazılı eserlerdir. Şeyhlerin müridlerine ve halifelerine ya da halktan insanlara yazdıkları mektuplar eğitim açısından önemlidir (Yılmaz, 2009, s. 305).

Uygulamalı eğitim tarikat ayinleri, toplu zikir ve sema türünde yapılan törenleri kapsamaktadır. Bu törenlerde bazen ney kudüm, halile ve bendir gibi yardımcı aletler, bazen doğrudan Kur'an kıraati ve ilahi eşliğinde gerçekleşmiştir. Bu eğitim ile kalpte bir huzur hali ve ruhi bir duruluk sağlanmıştır. Cemaat arasında birlik ve beraberlik güçlenmiştir. Bu durum bir terbiye usulünü meydana getirmiştir (Yılmaz, 2009, s. 305).

Hal ile eğitim ise Kur'an-ı Kerim'de Hz. Peygamber'e inanan insanlara "üsve-i hasene" olması ile anlatılmış ve modern eğitimde "örnek olma yoluyla eğitim" olarak adlandırılmıştır. Hz. Peygamber manevi kişiliği ile meclislerindeki sahabileri vecd ve heyecanı ile etkilemiş ve sahabiler kendilerinden sonraki nesle bu manevi hayatı hal yolu ile nakletmişlerdir. Tekkelerde ahlaki eğitim ise şeyhin kişiliği ve edebi ile müridlerine örnek olmasıyla gerçekleşmiştir. Şeyh müridlerini kesin bir dille uyarmaz kendi hal ve hareketleriyle onlara örnek olarak eğitmeye çalışırdı. Güçlü bir kişiliğe sahip olan şahsiyetler yanında bulunanları kuvvetle etkileme yeteneğine sahiptir (Yılmaz, 2009, s. 306-307).

Her Müslümanın dinin esaslarını, ibadet, iman ve ahlakı, abdest ve namaz gibi farzları ve haramları bilmek yükümlüğü vardır. Tekke ve zaviyelerde verilen eğitim kişilerin kendi iradeleriyle seçmeleriyle gerçekleştirilmekte olup dini bakımdan zorunlu bir eğitim değildir (Kara, 2008, s. 109).

Bu eğitim özellikle ergenlik çağında olanlar ve yetişkinleri hedef almıştır. Karakteri oturmuş, bazı hal ve hareketleri yerleşmiş olan insanları eğiterek istenilen insan tipine ulaştırmak zorlu bir süreçtir. Bu yaşlardaki insanların maddi ve manevi sorumlulukları ile yaşadıkları sıkıntılar mevcuttur. Ergen kişinin yaşadığı psikolojik dengesizlikler zorluklar doğursa da bu buhranlarda kendini keşfetme dürtüsü olduğu için kolaylık da sağlamıştır.

Yetişkin kişilerde yapılan yanlışlar ve bu vesileyle içten gelen pişmanlık tekke eğitimine uyum sağlamasını kolaylaştıran bir faktör olmuştur. Eğitiminin başarıya ulaşması için müridin şeyhine tam teslimiyet ve bağlılık sağlaması zorunlu görülmüştür (Gözütok, 2012, s. 103-105).

Medrese eğitimini tamamlayarak tekke eğitimini almak isteyen kişiler vardır. Belli bir yaşa kadar iş-güç meşgalesiyle uğraşıp tekke ve zaviye eğitimine katılamayanlar hayatlarının geç dönemlerinde tekke ve zaviyelere gelerek derviş olmuşlardır. Bazı kişiler ise dervişliğin şartlarını sağlayamadıkları eğitimi terk etmişlerdir. Mürşid ve talebesi arasında yaş farkının olmaması çok genç bir mürşid ile yaşlı bir müridi yan yana getirebilmektedir. Mürid kendisine uygun mürşidini arar, bulur ve tekke eğitimini onunla birlikte yürür. Yaşanılan konuma yakın tekke yahut aile fertlerinin mensup olduğu şeyhe bağlanmaktan ziyade mürşidiyle görüşmek ve tanımak daha makbuldür. Bir mürşitten feyz almayarak kendilerini eğiten ve "Üveysi" adı verilen kişiler olsa da eğitim için mürşid gereklidir (Kara, 2008, s. 109-110).

Tekke eğitimi genel sohbetler, ibadet ve zikirlerin yanında mürşid ile müridin birebir eğitimi ile yapılmaktadır. Müridin seviyesine göre görevler verilir, birebir görüşmelerde kusurlu davranışların düzeltilmesi istenir. Ferdi eğitimin yapılması müridin şahsı yakından tanımasına, ihtiyaç, ilgi ve tecrübelerini öğrenmesine olanak tanımaktadır. Modern eğitim ferdi eğitimi desteklemektedir. Bu sayede şahsa göre bir eğitim yolu belirlenerek başarılı olması sağlanmaktadır. Ferdi farklılıkların tespit edilmesi ve her kişiye göre uygun eğitim metot ve programın yapılması mürşidin görevleri arasındadır. Mürşidin ferdi farklılarının yanı sıra ahlaki durumu da göz önünde bulundurularak bir bütün olarak eğitilmesi sağlanmıştır. Mürşitlerin fazla sayıda mürid istememeleri bireysel eğitimin zorlaşmasıdır. Gönül alışverişi ile sağlanan bu eğitiminde mürşid ve müridin tanışarak birbirini kabul etmeleri tasavvuf

yolunu birlikte yürümelerinden dolayıdır (Gözütok, 2012, s. 105-107; Kara, 2008, s. 109-110).

Tekke ve zaviyelerde uygulanan tasavvuf eğitimi basitten mürekkebe doğru kademe kademe ilerleyerek belirli makamlara ulaşmayı hedefleyen nefis ve ruh eğitimidir. Her makamın kendine özgü zikir ve ibadet yoğunluğu vardır. Nefsin manevi yükselişi için "etvar-ı seb'a" denilen yedi tavrı mevcuttur. Nefsin yedi tavrı aşağıdaki gibidir:

Birinci tavrın adı Nefs-i Emmare'dir. Tasavvufi eğitime göre bu tavırda yolculuk Allah'a doğrudur. Zikri 'Allah'tan başka ma'bud yoktur' anlamındaki zikir; hali havf ve reca; alemi şahadettir.

İkinci tavır Nefs-i Levvame'dir. Yolculuk seyr-i lillah (Allah için seyr); hali kabz ve bast; alemi, berzah; zikri Allah Allah'tır.

Üçüncü tavra Nefs-i Mülheme adı verilmiştir. Zikri 'Huu'; seyri, seyr-i alallah; hali, her şeyi terk; alemi, heybet alemidir.

Beşincisi Nefs-i Raziye'dir. Zikri, hıfz ve muhafaza; hali, beşerî sıfatların mahvı ve beka'ya istidat hali; seyri, seyr-i, seyr-i fil-lah; alemi Lahut'tur.

Altıncı tavrı Nefs-i Marziye'dir. Zikri, Kayyum; hali, temin ve hayret; seyri, seyr-i anillah; alemi, şahadet'tir.

Yedincisi Nefs-i Kamile'dir. Zikri, Ya Kahhar; seyri, seyr-i billah; hali, beka; alemi kesrette vahdet ve vahdette kesret'tir. Bu tavrın sadece peygamberlere has olduğu ve aksi iddianın küfür olduğu belirtilmiştir (Gözütok, 2012, s. 107-110).

Tasavvufi eğitimde müridin sırasıyla geçtiği makamlar mevcuttur. Bu makamlar aşağıdaki gibidir:

İlk makamın adı ihsan makamıdır. Bu makam salik'in; her şeyi Allah'ın ihata ettiğini, her yerde bizimle beraber olduğunu hissettiği makamdır. İkinci makam ehadiyettir ve bu makamda Allah'ın vahdaniyetini salik müşahede imkânı bulmuştur. Üçüncü makam akrebiyet

makamıdır. Mürid Allah'ın kendisine kendisinden bile yakın olduğu hissetmektedir. Dördüncü makam basariyet makamı olup salik tüm yaptıklarının Allah'ın gördüğünü fark ettiği makamdır. Beşinci makam ilmiyet makamıdır. Salik Allah'ın kalbinden geçenleri bildiğini fark etmiştir. Altıncı makam failiyettir. Mürid bütün fiillerin Allah'ın fiillerinden olduğu bilincine ermiştir. Yedinci makam mülkiyet makamıdır. Bu makamda her şeyin Allah'ın mülkü olduğunun idrak edilir. Sekizinci makam hayatiyettir ve ebedi hayatın Allah'a ait olduğu şuuruna varılır. Dokuzuncu makam mahbubiyettir. Salik Allah'ı sevmekle ona yaklaşılacağını hisseder. Onuncu makam tevhid-i şuhudi makamı olup her tarafta Allah'ın tecellilerini görür (Gözütok, 2012, s. 109-110).

Bu eğitimin süresi tam olarak belli değildir. Bunun sebebi kısa sürede icazetname alarak sınıf geçenler olduğu gibi senelerce eğitimi bitiremeyenlerden olmasındandır. Bu eğitimde konaklama yerleri olarak yukarıda bahsedilen makamlardır. Bu makamlardan birinde kalarak ileriye devam edemeyenlere "meczup" denilmektedir. Bu kişiler eğitimin her safhasını tamamlamadıkları için mürşid olarak görevlendirilemezler (Kara, 2008, s. 111).

Tekke ve zaviyelerde tatbik edilen tasavvufi eğitim öğrenci konumundaki müridin kabiliyetine göre farklılıklar gösterse de genel itibariyle düzenli, planlı ve genel çerçevesi önceden belirlenmiş bir eğitim sürecinden geçmektedir. Müridin tarikata gelmeden önce medrese de yahut tekkelerde donanımlı kişilerden şeriat ilimlerini bilmesi daha sonra tekkeye gelmesi istenmektedir. Bu eğitimin programında belirli bir konunun öğrenilmesi için önceki bilgi, beceri ve yetenekleri kapsayan ön şartların oluşması yani öğrenmede transferin gerçekleştirilmesi ile ilgilidir. Mürid bilgi ve becerisi ile birlikte kendi ruh dünyasını gözden geçirerek bu eğitime talip olmaktadır (Gözütok, 2012, s. 111-112).

Genel anlamda mürid el aldığı mürşidin yanında eğitimi tamamlar, mürşidi vefat ederse yerine geçen zata biat ederek eğitimine devam eder. Zaman zaman mürşid çeşitli sebeplerle müridini başka şehirlerdeki mürşitlere göndermiştir. Bunun en önemli sebebi

müridinin en iyi şekilde eğitimini tamamlayarak en üst düzeye ulaşmasını sağlamaktır. Gerçek mürşitler için tarikat taassubu gibi bir durum olmadığı için müridlerini rahatlıkla başka bir tarikata mensup tekkeye göndermişlerdir. Mürid, mürşidini bulup talebeliğe kabul edildikten sonra tam anlamıyla mürşidine teslim olmalıdır. Müridin, mürşidinin tecrübesine ve rehberliğine güvenmesi, itiraz etmemesi gönülden gönüle kurulan bağı güçlendirmektedir (Kara, 2008, s. 111).

Tekke ve zaviyelerde İslam medeniyetinin üç temel dili olan Arapça, Farsça ve Türkçe öğretilmiştir. Derslerde İbn Arabi'nin Fususü'l-hikem'i, Mevlana'nın Mesnevi'si, İmam Rabbani'nin Mektubat'ı gibi meşhur eserler okunur, mürşid yahut görevlendireceği şahsın yönetiminde bu eserlerin okunmasında dervişlere yardımcı olurdu. Tekkeler özellikle Farsçanın öğrenilmesine büyük katkı sağlamıştır. Balkanlarda bulunan Türkçe bilmeyen Müslüman nüfus bugün dahil yıllarca zikir meclislerinde Türkçe ilahileri okuyabilmektedir. Tekkelerde kurulan kütüphaneler kültür tarihimiz açısından önemli bir yer tutmaktadır. Yukarıda bahsedilen eserler gibi tasavvuf klasikleri toplu bir şekilde tekke ve zaviyelerde okunmuştur. Sohbetlerin yanında toplu bir şekilde kitapların okunması hem tasavvufun derinlikleri hakkında bilgi sahibi olunmasını hem de sohbetlerde konuşulmayan konularda eksikliklerin tamamlanmasını sağlamıştır. Ayrıca dervişlerin kendi kendine okuduğu Dua ve Hz. Peygamber'e salat-u selam merkezli el kitapları da mevcuttur. Bunların en meşhurları hizib, vird, delail gibi eserlerdir (Kara, 2008, s. 113).

Tekke ve zaviyelerde tasavvufi eğitimin yanında müritlerin yeteneklerine göre güzel sanatlar eğitimi de verilmiştir. Özellikle şiir, musiki ve hat sanatı rağbet gören derslerdir. Zikir meclislerinde dervişlerin ilahileri, bestecilerinin tekkeye bağlı olan kişiler olmasının bu alanda eğitimin verilmesinin etkisini arttırmıştır. Dönemin "Güzel Sanatlar Fakültesi" olarak görülmüştür. Dervişlerin arasından şair, bestekar ve hattatların çıkmasının sebebi tekkelerde verilen bu eğitimden dolayıdır (Kara, 2008, s. 113-114).

Tekke eğitiminde hayat boyu devam eden bir sistemdir. Kişiler eğitimlerini tamamlasalar dahi mensubu oldukları tekkeler ile bağlantılarını koparmayarak, sohbetlere katılır, kitap okumaya, anlamaya ve anlatmaya devam ederler. Sürekli yeni bilgiler edinirler ve dileyenler bu bilgileri yazılı eserler haline getirirler. Tekke eğitimini tamamlayan tüm kişilere icazetname/hilafetname bugünkü anlamda diploma belgesi verilmiştir. İcazetnamede Hz. Peygamber'e kadar çıkan mürşitler silsilesinde bulunan mutasavvıfların isimleri zikredilmiştir. Bu belge alındıktan sonra mürşitler herkesi mürşid olarak görevlendirmezler. Uygun bulmadıkları durumlarda irşad izni vermezler. Bazı durumlarda halifelerine zikir telkini vermek gibi sınırlı görevlerle ilgilenmesi yönünde yetki verilmiştir. Tüm herkesin mürşid olmaması insanları eğitmek için gerekli olan kabiliyetlerin tüm kişilerde bulunmamasından dolayıdır. Mürşid olanlar bağlı olduğu tarikatta görevini sürdürerek taliplere eğitim vermişlerdir. Sayıları nadir olsa da birden çok tarikat mensubunun yanında eğitimini tamamlayarak icazet alanlarda olmuştur. Bu yol ile Nakşi dergahında Kadiri eğitimi veren dervişler mevcuttur (Kara, 2008, s. 114-115).

Tekke ve zaviyelerde uygulanan farklı eğitim metotları mevcuttur. Bunlardan takrir metodu bir problem olarak ele alınan önemli bir meselenin dinleyicilere açık bir şekilde anlatılarak bilgi edinmelerini sağlamaktadır. Bu metot yoluyla eğitici, aracısız bir şekilde doğrudan iletişim kurarak belirli hususları anlatma ve açıklama imkanına sahip olmaktadır. Eğitim öğretim literatüründe takrir metodu olarak tanımlanırken tasavvufi eğitim literatüründe adı "sohbet"tir. Bu eğitim metoduyla eğitici aktif eğitilen pasif durumdadır. Mürid ile mürşid arasında his ve duygu bakımından birleşmesi, sohbet esnasında müridin zihnine ve gönlüne hakikat tohumlarının ekilmesi bu metodun olumlu yönleridir. Bir müridin mürşidi ile yaptığı sohbete 'sohbeti irade'; herhangi bir şeyhe bağlanmamış bir kişinin kâmil bir insanın sohbetinden yararlanmasına ise "sohbet-i teberrük" denilmiştir. Sohbet-i irade belirli zaman ve şartlara uyularak gerçekleştirilmiştir (Gözütok, 2012, s. 128-130).

Günümüz eğitim öğretim faaliyetlerinde de kullanılan soru-cevap metodu tasavvufi eğitimde de kullanılmıştır. Günümüzde öğretmenin soru soran, öğrencinin ise cevaplayan taraf olması durumu tasavvufi eğitim için geçerli değildir. Tekke ve zaviyelerde mürid, mürşidine soru sormuş ve mürşid tarafından asla sorguya çekilmemiştir. Mürşid, müritlerinden gelen sorulara sohbetler yaparak cevaplamaktadır. Mürid kalbine gelen vesveseleri de şeyhine arz ederek samimi bir havada yardım görmektedir (Gözütok, 2012, s. 130-132).

Bireyin eğitilerek istenen düzeye ulaştırılması zaman gerektirmektedir. Tasavvufta bireyin "insan-ı kâmil" mertebesine erişmesi de tedrici bir eğitim sayesinde olmaktadır. Mürid eğitimine tövbe ile başlar zikir ve çeşitli merhaleler ile devam eder. Burada niyet kademeli olarak müridin insan-ı kâmil mertebesine ulaşmasıdır (Gözütok, 2012, s. 132-133).

Yaşayarak öğrenme metodu bireyin kendi çalışmaları sayesinde edindiği tecrübeleri ifade etmektedir. Öğrenci burada aktif bir şekilde yaparak ve yaşayarak gerçekleştirdiği bir öğrenmedir. Kişinin dışarıdan edindiği bilgileri özümseyerek kendi tecrübesi haline getirmesidir. Dervişte yaşayarak kazandığı ve benliğine mal ettiği bilgiyi hayat biçimi haline getirir. Bu öğrenme dervişin içinde yaşadığı tecrübelerin sonucudur. Bu bilgiye 'tecrübi bilgi' adı verilmiştir (Gözütok, 2012, s. 134-136).

Gözlem metodu iki şekildedir. Dış gözlem metodu nesnelerin duyular yoluyla algılanmasıdır. İç gözlem metodu kişinin kendi kendine bilgi elde etmesidir. Tekke ve zaviyelerde her iki yol kullanılmıştır. Dervişin sefere çıkması istenerek gözlem yoluyla kâinatı kavramaya çalışmıştır. Dış gözlemden ziyade iç gözlem tasavvufta önemli bir yer tutmaktadır. Dervişe dış duyumlardan kurtulup kendi içine kapanabilmesi için halvet emredilmiştir. Tasavvufun özü, nefsin ve ruhun kendisine dönük iç müşahedeyi gerçekleştirmektir. Derviş halveti zikir ile desteklemiştir (Gözütok, 212, s. 136-140).

Karaca Bey Zaviyesi

Zaviyenin kurucusu Karaca Bey 1411 tarihinde vefat ettiğine göre zaviyenin daha önce bir tarihte kurulduğu anlaşılmaktadır. 75 numaralı tahrir defterinde "Vakfiyyesi görülmedi, yokdur deyü cevāb virdiler" şeklinde yazıldığı için vakfiyesinin bulunamadığı anlaşılmaktadır (BOA, TD, nr. 75, s.504; Sezgin, 1998, s. 132).

Zaviyenin vakıfları arasında der-nefs-i Gelibolu'da bir hamam, der-karye-i Kozludere'de 1519 yılında harap durumda olan bir bağ, Kozludere'de bostan, Meyhāne-i 'ulvī ve süflā, bābān (meyhane), Āsiyābhā-i bādī (değirmen), içinde şeyhlerin oturduğu 1519 yılında harap olan odalar, evler ve Malkara'ya bağlı Harala nahiyesindeki Deli Şahin köyü bulunmaktadır. Vakıflardan elde edilen gelir 1475 yılında 8.833 akçe, 1519 yılında 3.601 akçe, 1530 yılında 3.696 akçedir. (BOA, TD, nr. 12, s. 186-188; BOA, TD, nr. 75, s.504-505; TD, nr. 434, s. 239b-240a).

"Şehrüñ yerlü kudemāsından evkaf-ı mezkūruñ keyfiyet-i ahval[i] teftiş ve tefahhus olundukda gelen mütevelliler olan mahsulü bildükleri üzre kolaylarına bahş ve bahş idüb kendüleri ekl itditleri ecilden zābitlerüñ taksirātı sebebi ile evkāf bi'l-külliye harābe müteveccih olmuşdur. Yiğirmi beş yıl vardır ki aş ve etmek çıkmayup hiç bir vechile şart-ı vākıf[a] ri'ayet olunmaz deyü cevab virdiler. Sahh (BOA, TD, nr. 75, s. 505)."

Zaviye kurulduğunda yemek pişmiş ve dağıtılmıştır. İlerleyen tarihlerde mütevellilerin zimmetlerine para geçirdikleri ve usulsüzlük yaptıklarından dolayı zaviye ihmal edilmiştir. 1519 yılında bazı bağlar ve evler harap durumda kalmıştır. 15'inci yüzyılda aş ve ekmeğin çıkmadığı ve vakfın şartlarının yerine getirilmediği 75, 434 ve 490 numaralı tahrir defterlerinde belirtilmiştir. (BOA, TD, nr. 12, s. 186-188; BOA, TD, nr. 75, s.5 04-505; TD, nr. 434, s. 239b-240a; TD, nr. 490, s. 542-543).

Debbağ Ahi Muslihüddin b. Ahi Tanrıvermiş Zaviyesi

Tahrir defterinde tarih-i vakfiyye (vakfiye tarihi) 1455 (H. 859) yılı olarak

belirtilmiştir. 1519 yılında mütevellisi Ahi Bayezid bin Hacı Hamza'dır. Vakfiyenin gelir kalemleri arasında iki adet dükkân-ı debbağ (debbağ dükkânı), icareye verilen bir adet palamut değirmeni, dükkânlar ve dört adet oda vardır. Toplam gelir kalemleri 1.172 akçedir. Nakit akçede vakfedilmiş olduğu bilinmektedir. Bu nakit akçenin bir kısmıyla dükkânlar alınmış, bir kısmı meremmete sarf olunmuş bir kısmı zayi olmuş ve nakit kalmamıştır (BOA, TD, nr. 75, s.451).

Zaviyenin giderleri arasında ücret-i sakka (saka ücreti) ve ücret-i tabbah (aşçı ücreti) giderleri ile güşt (et), hınta (buğday), nan (ekmek), nemek (tuz) gibi yiyecek malzemeleri ve odun bulunmaktadır. Bu zaviyede yemek hizmeti 16. Yüzyılda kesintisiz olarak verilmiştir (BOA, TD, nr. 75, s.451; TD, nr. 434, s. 234b**;** TD, nr. 490, s. 533-534).

Ahi Devle Zaviyesi

Kefş-geran çarşısında bulunan bu zaviye 1475 yılında mevcuttur. Bu zaviyenin önceleri ahi zaviyesi olduğu bilinmekle birlikte ilerleyen dönemde Mevleviliği benimsemiş şeyhlerin idaresinde olmuştur. Ahi Devle zaviyesi Mevlevihane'nin temelini oluşturmuştur (Şimşek, 2007, s. 255).

Hem şeyh hem de nazır olarak görevlendirilenler arasında 1475'de Müderris Muhyiddin, 1519 yılında Mevlâna Muhyiddin'in oğlu Mevlâna Hüsameddin, 1530 yılında Abdullah b. Mahmud bulunmaktadır (BOA, TD, nr. 12, s. 180; BOA, TD, nr. 75, s. 426; TD, nr. 434, s. 224a).

Zaviyenin gelirleri arasında en büyük gelir kalemiyle bir adet başhane, 15 adet dükkân ve bir çiftlik vakfedilmiştir. 1475 yılında 4.955 akçe gelir mevcuttur. Günlük olarak Müderris Muhyiddin'e yedi akçe, nakibe iki akçe ücret verilmiştir. Geri kalan hasılın zaviyede ayende ve ravendeye sarf olunması belirtilmiştir (BOA, TD, nr. 12, s. 180).

1519 yılında 5.531 akçe gelir kaydedilmiştir. 1475 yılında 15 adet olan dükkânların sayısı 11 adete düşmüştür. Be-Cihet-i meşīhat-ı Mevlānā Hüsāmü'd-dīn, fī-sene 1.800 akçe,

be-Cihet-i cibāyet, fī-sene 360 akçe, be-Cihet-i tabbāh (aşçı), fī-sene 300 akçe ücret verilmiştir. Zaviyeye yemek verilmek için güşt (et), nān (ekmek), hizem (odun), hınta (buğday), nemek (tuz) gibi malzemeler alınmıştır. Toplam gider 5.724 akçedir (BOA, TD, nr. 75, s. 426).

Zaviye 1530 ve 1569 yıllarında aktif durumdadır (BOA, TD, nr. 434, s. 224a; BOA, TD, nr. 490, s.514-515). Zaviye 19. Asır başlarına kadar ayakta kalmıştır (Sezgin, 1998, s. 131).

Kassab Tat Ahmed Zaviyesi

Kassab Tat Ahmet tarafından hem zaviye hem mescid inşa edilmiştir. 1475 yılında masrafların karşılaması için 25 dükkân, 18 oda ve 20.000 akçe vakfedilmiş olup vakfın hâsılı 3.828 akçedir. Bu tarihlerde nan (ekmek) ve hizem (odun) gibi malzemelerin alınması tabbaha (aşçıya) ücret verilmesi zaviyede yemek pişirildiğini göstermektedir (BOA, TD, nr. 12, s. 189).

1519 yılında mütevellisi Hürremşah Hatun binti Ali Bey'dir. Kendisi Amasya'da olduğu için nazır Mahmud bin Mehmet görevi sürdürmektedir. Bu tarihte nakit akçe kaydedilmemiştir. Dükkân 28 adete yükselmiştir. Vakfın gelirleri 2.820 akçe olmuştur. "Mukaddemā zāviye-i mezkūrda aş bişermiş. Şimdi harc vefa itmedüği ecilden aş bişmez. Zāviye dahi hālīdir. Bāki-yi mezkūr mescidüñ meremmetine ve evkāfıñ meremmetine sarf olunur." 1519 yılında gelirler düştüğünden dolayı zaviyede yemek verilmeyip sadece mescid faal durumdadır, (BOA, TD, nr. 75, s. 478-479).

1530 ve 1569 yıllarında zaviyenin varlığını devam ettiği tespit edilmiştir. 1519 yılında gelirlerin azaldığından dolayı aş pişirilmemesi ilerleyen tarihlerde de devam etmiş ve zaviyede aş dağıtılmamıştır (BOA, TD, nr. 434, s. 238a-b; BOA, TD, nr. 490, s.539-540).

Hass Ahmed Bey Zaviyesi

Gelibolu'da subaşılık ile görevli Hass Ahmed Bey tarafından yaptırılmıştır. Bu zaviye aynı adı taşıyan mahallede bulunmaktadır. Ahmed Bey zaviyeye bitişik iki hücre ve bir mescid yaptırmıştır. Hem zaviye hem de mescid olarak kullanılarak içinde namaz kılınmıştır. Bu mescitten başka bir mescid daha inşa ettirmiştir. Zaviyede aş pişmemiştir (BOA, TD, nr. 12, s. 182-184).

İki hamam, dükkânlar, mahzenler, kervansaray, evler, çiftlikler ve bağlar bu zaviyenin vakıfları arasındadır. Bir zemine Sinan Paşa zaviyesi yapılmıştır. Sinan Paşa evkafından 100 akçe alınmıştır ve yılda 100 akçe alınması için senet vardır. Vakfın gelirleri ise 1475 yılında 18.800 akçe; 1519 yılında 20.000 akçe; 1569 yılında ise 18.072 akçedir. Zaviyeli mescid olduğundan dolayı imam ve müezzin görevlendirilmiştir. Zaviyenin yemek ile ilgili görevlileri arasında tabbah, kilardar (kilerci) ve sakka bulunmaktadır. Nazır ve cabi de görev yapmaktadır. Önemli gelir kalemlerinden olan hamam ve kervansarayın harap olmasıyla gelirlerde düşüş yaşanmıştır (BOA, TD, nr. 12, s. 182-184; TD, nr. 75, s. 461-464; TD, nr. 490, s. 588-591).

Kadı Selahaddin Zaviyesi

Kadı Selahaddin Zaviyesinin 1475 yılında varlığı bilinmektedir. Bu zaviyenin vakıfları arasında olan yedi dönümlük bağ harap durumdadır ve hiçbir gelir elde edilmemektedir. İki adet dükkân ve 1.700 akçe nakit akçe vakfedilmiştir. Nakit akçe ile bağ tımar etmesi için bir kul satın alınmıştır. Bu kul daha sonra vefat etmiştir. Dükkân kirasından vakfın hâsılı olarak 185 akçe kalmıştır. Zaviye padişah beratıyla Seyyid Mehmed elindedir (BOA, TD, nr. 12, s. 195).

Sinan Paşa Zaviyesi

Sinan Paşa Gelibolu'da sancakbeyliği ve kapudanlık görevlerinde hizmet etmiş, II.

Bayezid'in Ayşe Sultan adındaki kızıyla evlenmiştir. Gelibolu'da İstanbul yolunda bir zaviye ve bahçesine de bir mescid yaptırmıştır. Vakfiyesi 1489 yılında tanzim edilmiştir. 16. Yüzyıldan sonra Evliya Sinan Paşa Zaviyesi denilen zaviye 19. Yüzyıl ortalarına kadar faal durumdadır (Sezgin, 1998, s. 133-134).

Zaviyenin yakınlarında Ali Baba kabri bulunmaktadır. Ayende ve ravendeden gelen çerağ akçesinin hâsılından günde bir akçe Ali Baba ruhu için bir cüz okutulmuştur. Hasılın kalanı ise zaviyenin yemek masrafına sarf olunmuştur. Zaviyenin masrafları için mahzen ve yanında bulunan küçük dükkânlar mevcuttur. Bağ ve bahçeler vakfedilmiştir. Bahçelerin mahsulünden elde edilen ücret, bahçenin tamirine sarf edilmiş kalanları ise zaviyenin yemek ve başka ihtiyaçlarının karşılanması için harcanmıştır. Bir miktar zemin mukataaya verilmiştir. Cemşid-zade mahallesinde yer evleri vakfedilmiştir. Zaviyenin yakınında değirmen vakfedilmiş olup değirmenin resmi ve elde edilen mahsulü zaviye için kullanılmıştır. Çiftlikler, köyler ve bir adet mandıra zaviye için vakfedilenler arasındadır. Zaviyenin giderleri için görevlilere tayin edilmiş olan cihetlerin ödenmesi, zaviye giderleri ve zaviye ile ilgili vakıfların tamir edilmesi için şart koşulmuştur. Vazifeliler ve tamir masraflarından geriye kalan ücretlerin zaviyede ta'am harcı (yemek harcı) için sarf edilmiştir. Zaviyede sabah pirinç ve akşam buğday pişirilmesi, gelen misafir için tane pirinç ve zerde pirinç pişirilip başka yemeklerden de verilmesi, gani ve fakir misafir ile mücāvir (yakın komşu) kadın ve erkek her kim olursa üç gün misafir edilmesi vakfiyede belirtilmiştir. Üç günlük misafir süresinden fazla kalmaya devam ederse pişen yemekler verilmesi ve misafirlerin yemek vaktinden sonra gelmesi durumda bal ve gayrı yemekten ne var ise ikram edilmesi vakfiyede meşruttur. Edirne kurbünde (yakınlarında) Üsküdar nam karyede (köy) ve ana tabi olan evkafdan ne hasıl olura Üsküdar'da bulunan caminin hatibi, imamı ve müezzinine ve sa'ir huddāmlarına (hizmetlilerine) ta'yin olunanlar verildikten sonra zayid olanların Gelibolu'daki zaviyeye sarf edilmesi meşruttur (BOA, TD, nr. 75, s.506-511; TD, nr.

434, s. 246a-249b; TD, nr. 490, s. 552-557).

Alaeddin Zaviyesi

Bahşi-zade olarak tanınan Alaeddin'in Gelibolu'da zaviyeli mescidi mevcuttur. Mescidine muttasıl muallimhane ve zaviyesi vardır. Bu zaviyede günde bir öğün yemek pişirilerek fakirlere bezl olunmuştur. Vakfın geliri nakit olarak 400.000 akçe olarak kayıtlara geçmiştir. Ayrıca 10.000 akçe daha nakit vardır. 10.000 nakit akçe, 400.000 akçeden ayrı tutulmuş ve her an hazır bekletilmiştir. Mühimm olacak vakt-i hacetde 10.000 nakit akçenin kullanılması vakfiyede yazılmıştır. Buna ilaveten iki ev yerinin zemin mukataasından 24 akçe gelir vardır (BOA, TD, nr. 75, s. 422-423).

Vakfın vazifeler için yapılan masraflarından imama yevmi altı akçe, müezzine yevmi dört akçe, mütevelli ve muallime günde altı akçe, kayyum, muarrif ve kürsihana yevmi bir akçe, tabbaha dört akçe, şakird-i tabbaha iki akçe verilmiştir. Tüm görevliler için fi'l yevm (günde) 72 akçe, Fī-şehr (ayda) 2.160 akçe ve Fī-sene (senede) 25.920 akçe gider mevcuttur. Vakıf için gerekli diğer harcamalar olarak et, ekmek, pirinç, içyağı, buğday, pirinç gibi yiyecek ile saka ücreti, be-cihet-i melbūsāt-ı eytam (yetimler için elbise masrafları), be-Cihet-i bahā-i kefen berāy-ı mevtā-yı fukara (fukaralar için kefen masrafları), aş pişirme, mevlit okuma, evler ve yol meremmeti gibi harcamaların toplamı 14.080 akçedir. Zaviyenin görevlileri ile diğer harcamalar toplam 40.000 akçe olarak vakfiyede belirtilmiştir (BOA, TD, nr. 75, s. 422-423; TD, nr. 434, s. 226a-b; TD, nr. 490, s. 518-519).

Hallac Ahmed Zaviyesi

Hallac Ahmed Zaviyesi 'nin ilk kayıtlarına 75 numaralı tahrir defterinde 1519 yılında karşılaşılmaktadır. 1519 yılındaki kayıtlarda mütevellinin ismi "Ali bin Hacı Yusuf" olarak belirtilmiştir (BOA, TD, nr. 75, s.424).

Vakıfları arasında 1.700 akçe gelir ile bir adet Kārbān-sarāy (kervansaray) ve kanare,

1.020 akçe ile sekiz dükkân ile yıllık geliri 2.720 akçedir. Bunlara ilaveten ticaret maksadı ile kullanılmaması şart koşulmuş ve sadece türbeye hidmet edenlerin konaklayabileceği odalar mevcuttur (BOA, TD, nr. 75, s.424).

Zaviyenin masrafları arasında beş neferden oluşan hafaza için yıllık 1.800 akçe, vaki olan mahsulden hums (beşte bir) pay tayin edilen mütevelli için 544 akçe ile toplam 2.344 akçe gider vardır. Geri kalan 376 akçe ise zaviyenin meremmetine sarf edilmiştir (BOA, TD, nr. 75, s.424; TD, nr. 434, s. 226b; TD, nr. 490, s. 519).

Murad Dede Zaviyesi

Sa'dü'l-Melik Çelebi bin Hācī Hamza el-Bezzaz'ın maslahat için üç çeşme vakfetmiştir. 1519 yılında bu çeşmelerden bir tanesinin Murad Dede zaviyesi altında olduğu şeklinde tarif edilmiştir. Murat Dede zaviyesi hakkında başka bir kayda rastlanılamamıştır (BOA, TD, nr. 75, s. 488).

Ahi Ahmed Zaviyesi

Bu zaviyeye 1530 yılında rastlanılmış olup zaviyeye üç dükkân vakfedilmiştir. Dükkânlardan elde edilen yıllık gelir 344 akçedir. Mütevellisi Ahi Bayezid'tir. (BOA, TD, nr. 434, s. 235a).

Tablo 1

Gelibolu'da Kuruluş Tarihlerine Göre Zaviyeler (1400-1601)

Gelibolu'da Kuruluş Tarihlerine Göre Zaviyeler (1400-1601)		
Tarih	Zaviyenin İsmi	TOPLAM
15. Yüzyılın İlk Yarısı	Karaca Bey Zaviyesi	1
15. Yüzyılın İkinci Yarısı	Debbağ Ahi Muslihüddin b. Ahi Tanrıvermiş Zaviyesi Ahi Devle Zaviyesi Kassab Tat Ahmed Zaviyesi Hass Ahmed Bey Zaviyesi Kadı Selahaddin Zaviyesi Murad Dede Zaviyesi Sinan Paşa Zaviyesi	7
16. Yüzyılın İlk Yarısı	Alaeddin Zaviyesi Hallac Ahmed Zaviyesi Ahi Ahmed Zaviyesi	3
16. Yüzyılın İkinci Yarısı	–	0
Toplam Zaviye Sayısı		**11**

Bölüm IV: Gelibolu'da Medreseler

Medrese ve Medrese Görevlileri

Medrese kelimesi "okumak, anlamak, bir metni öğrenmek ve ezberlemek için tekrarlamak" anlamını taşıtan ders (drs) kökünden türemiş bir mekân ismidir. İlk devirlerde eğitim ve öğretim faaliyetlerinin sürdürüldüğü mekanlara medrese ismi verilmemiştir. Hz. Muhammed döneminde; Medine'de, Kur'an-ı Kerim öğretilen ve "darülkurra" denilen evlerin ilk medrese örneği olabileceği mümkündür. Kuruluşundan itibaren eğitim ve öğretim faaliyeti yapılan Mescid-i Nebevi ve oradaki Suffe, medreselerin ilk modeli olarak kabul edilmiştir (Bozkurt, 2003, s. 324).

Eğitim; kişinin zihnî, bedenî, duygusal, toplumsal yeteneklerinin, davranışlarının en uygun şekilde ya da istenilen bir doğrultuda geliştirilmesi, ona birtakım amaçlara dönük yeni yetenekler, davranışlar, bilgiler kazandırılması yolundaki çalışmaların tümüdür. Eğitim, hayat boyu sürer; plânlı ya da tesadüfî olabilir. Okul, okuma-yazma, ders araç gereçleri ve bunların dışında aile veya bir çevre içinde, kişisel yetişme vs. yollarıyla yapılan öğretme, öğrenme, bilgi aktarma, beceri kazandırma çalışmalarının tümünü kapsayan bu çabalara yaygın eğitim de denmektedir. Eğitim, bireyler arasında tarih bilinci, dil, din, gelenek ve görenek gibi birçok alanda ortak bir payda oluşturulmasına katkı sağlar (Akyüz, 2014, s. 2).

İlk Osmanlı medreselerinde okutulan derslerin çoğunlukla tefsir, hadis ve fıkıh gibi dine dayalı dersler olması bu müesseselerin kuruluş sebeplerinin dini açıdan da incelenmesini gerektirmektedir. İslam'ın ana kaynağı Kur'an-ı Kerim ve hadiste ilim tahsil etmek teşvik edilmiştir (Bilge, 1984, s. 14).

Kur'an-ı Kerim'de; "Hiç bilenle bilmeyen bir olur mu?", "Kendilerine ilim verilenler için Cennet'te dereceler vardır.", "Bu misaller var ya, biz onları insanlar için beyan ediyoruz. Bunları (bu misallerin güzelliklerini ve faydalarını) ancak âlimler anlar", "Allah'tan, kulları

içinde ancak kudret ve azametini bilen âlimler korkar", "Ey Resulüm! Benim ilmimi artır de" gibi ayetler mevcuttur (Bilge, 1984, s. 14-15).

Hadislerde ilmi teşvik edici şekilde çok kuvvetli ifadeler vardır. Örneğin; "Alimler enbiyanın varisleridir", "İlim talebi her Müslüman erkek ve kadına farzdır", "Hikmetli ve bilgili sözler Mümin kimsenin kaybolmuş malıdır. Onu nerede bulursa alır", "İlim öğrenen ve öğreten ecirde ortaktır", "Yeryüzünde âlimler gökteki yıldızlar gibidir" hadislerden bazılarıdır (Bilge, 1984, s. 15-16).

İslami ilimlerin ekseriyetle dini nitelik taşımasından dolayı eğitim ve öğretim faaliyetleri; camilerde, cami bitişiğinde yahut cami civarında yapılmıştır. Camilerin ihtiyacı karşılamaması durumunda ise ulema ve devlet yöneticilerinin evleri ile cemiyetin önde gelen şahsiyetlerinin evleri eğitim öğretim yapılan yerler olmuştur. İslam devletleri ve toplumunun fetihler yoluyla hızla genişlemesiyle devletin ve cemiyetin iyi yetişmesine yönelik çaba sarf edilmiştir. Nitekim Sasani, Bizans, Mısır ve Hint medeniyetlerinin üzerine yapılan fetih hareketleri, köklü medeniyete sahip olan yerlerde yeni felsefi fikirler ile karşılaşılmasına imkân sağlamıştır. (Unan, 2005, s. 85-86).

İlk medreselerin inşasına ne zaman başlanıldığı üzerine farklı görüşler vardır. Kaynaklarda medrese olarak ilk anılan yapı, 1000 kadar öğrencinin ders yaptığı fakih ve muhaddis Ebu Bekir Ahmed b. İshak es-Sıbgi'nin Nişabur kurduğu 'darüssünne'dir. Bu medresenin yanında vakfı da mevcuttur. Vakıfların talebe ve hocalara maddi destek sağlandığı düşünülmektedir (Bozkurt, 2003, s. 324).

Osmanlı döneminde ise medreseler; fiziki şartları, mimarisi, eğitim programı ve zihniyeti ile gelişme göstermiştir. İslami kimliğe uygun olarak yapılan eğitim ve öğretim faaliyetleri sebebiyle; sadece Müslümanların katıldığı bir kurum olarak sıbyan mektebi, iptidaiye, rüştiye,

sultani, idadi ve yükseköğretime eşit seviyede faaliyetlerine devam etmiştir (İpşirli, 2003, s. 327).

Medreseler; cami, mescid, tekke, zaviyeler, çeşmeler, hamamlar, yollar, köprüler, çeşme ve sebiller, hastaneler gibi İslam medeniyetinde hayır müessesesi kabul edilen vakıf sistemin ürünleridir. Vakfın temelinde insanlığa karşı şahsi ve vicdani sorumluluk hissi, iyilik, şefkat ve yardımlaşma duygusu gibi değerler gözetilerek kişinin kendi iradesi ile malını kullanma yetkisi vermesi vardır. Hayratın sürdürülebilmesi ve devamlılığın sağlanabilmesi için tarım alanları, binalar, nakit para gibi "asl-ı vakf" ya da "akar" denilen gelir kalemlerine sahip olması gerekmektedir (Yediyıldız, 2012, s. 479).

Vakıflar yoluyla medreseler; ilmî, idarî ve malî muhtariyete sahip birer müessese haline gelmiştir. Selçuklulardan itibaren başta Nizâmiye medreseleri olmak üzere bütün İslâm dünyasında ve bilhassa Osmanlı Devleti'nde pek çok medrese vakıf şeklinde kurulmuş, öğretim kadrolarının ve diğer çalışanların maaşlarından talebelerin ihtiyaçlarına kadar bütün masraflar vakıflar tarafından karşılanmıştır. Öncelikli hedef ise toplumun ve devletin ihtiyaç duyduğu insan gücünü yetiştirmektir. Bu sebeple daha çok din, hukuk, tıp ve astronomi gibi ilimlerin öğretildiği medreseler teşkil edilmiştir. Zaman içinde vakıf müessesesinin, medreselerdeki müderrislik ve diğer hizmetlerin babadan oğula geçen birer meslek haline getirilmesine vasıta gibi kullanıldığı da görülmektedir. Medreselerin yanında Kur'an, tefsir, hadis, fıkıh ve ahlakla ilgili eserler, zaviye kütüphanelerinde tasavvufi kitaplar ile zengin kütüphaneler bulunmuştur (Yediyıldız, 2012, s. 480-481).

Büyükçe bir oda hacminde ve genellikle kubbe ile örtülü olan dershane zemini hasır ve kilimle kaplanmıştır. Öğrenciler minderler üzerinde oturmuş, müderris büyükçe bir rahle önünde oturduğu yerden ders anlatmıştır. Süleymaniye ve Fatih medreselerinin her birinde merkezi konumda birer dershane mevcuttur. Genel itibariyle her medresede bir dershane bulunmaktadır. Medrese avlusunda çoğunlukla bir kuyu, müstakil suyu olan medreselerde ise

ortada bir şadırvan veya bir köşede bir sebil yer almıştır. Bunun haricinde çamaşırhane, gusülhane, abdesthane için ayrılmış mekanlar vardır (İpşirli, 2003, s. 331).

Osmanlı Devleti'nde medreselerde ders verme şekli Türkçe'dir. Çoğunlukla dini ve Arapça yazılmış olan eserlerin anlaşılmasını sağlamak için bu dil üzerinde geniş şekilde durulmuştur. Osmanlı Devleti'nin resmi dili Türkçe'dir. Karaman oğlu Mehmed Bey'in "bugünden sonra divanda, dergâhta, mecliste, meydanda Türkçe 'den başka dil kullanılmayacaktır" kaidesi ile Osmanlı Devleti'nin kurulmasından önce Selçuk hükümdarına vezirlik eden Karaman oğlu Mehmed Bey vesilesiyle Türkçe resmileşmiştir. Medrese hocaları ve talebeleri Arapçayı iyi derecede bilmektedir. Müderrislerin birçoğu yurtdışında tahsil görmüşler ve hac vesilesiyle Arap memleketlerine giderek orada kalmışlardır (Bilge, 1984, s. 9).

Osmanlı medreselerinin teşkilatlanması ile ilgili hususların yanında ilmi olarak geçirdiği evrelere hâkim olmak ve zihniyeti kavramak da hayati bir önem arz etmektedir.

Osmanlı Devleti'nde tesis edilen ilk medreseler bir ihtiyaca cevap vermek üzere açılmıştır. İfta ve kaza müesseseleri için gerekli görevlileri yetiştirerek bu eksikliği kapatma yoluna gidilmiştir. Padişahların elde bulunan ve yeni fethedilen topraklarda yargıyı tesis edecek kadıları atamakta zorluk çekmelerinden dolayı yeni personel yetiştirmek konusunu ehemmiyet kazanmıştır. Bu durum kurulan ilk Osmanlı medreselerinde din ilimlerinin ağırlıklı olarak gelişmesini sağlamıştır (Lekesiz, 1989, s. 22).

Medreselerde Büyük Selçuklulardan beri süregelen ve hem Selçuklu Devleti hem de Osmanlı Devleti'ndeki medreseleri etkileyen bir yapı mevcuttur. Selçuklu ve Osmanlı Devleti'nde, dini ve idari hayatı düzenlemek üzere gerekli personelin yetiştirilmesi medreselerin asli görevi olmuştur. Medreselerde dini inanç ve kuralları öğretmek ve öğretecek personel yetiştirerek dini hayatın düzenlenmesi ve sürekliliğin sağlanması en önemli görevlerinden biridir. Ayrıca devlet yönetimi ve toplum hayatına dair görevlerin yürütülmesi

için personel yetiştirilmesi amaçlanmıştır. Bu iki ana amaç için değişen durumlara göre medreseler kendilerini yenilemişler ve ihtiyaca cevap vermeye çalışmışlardır (Lekesiz, 1989, s. 23).

Osmanlı Devleti'nde ilim hayatının önemini ortaya çıkaranlar dışarıdan ve Anadolu'nun başka bölgelerinden gelen Türklerdir. Ertuğrul Bey'in son günlerinde Şeyh Edebali, Ertuğrul Bey'in idaresindeki bölgeye gelmiş ve Osman Bey tahta çıktığı vakit Tursun Fakih'i Karaman'dan celb etmiştir. Dursun Fakih Osmanlılara imamet etmiş, Cuma hutbelerini okumuş ve Karacahisar'da Osman Bey'in adına ilk Cuma hutbesini okuyan zat olup ilk kez tayin edilen kadı olmuştur (Bilge, 1984, s. 10).

Osmanlı Devleti'nde gerçek anlamda ilim hayatı Osman Bey'in son devirleri ile Orhan Bey'in devrinde başlamıştır. Orhan Bey ve ilk devir hükümdarları ilme ve ulemaya karşı son derece hürmet göstermişlerdir. Osmanlı devrinde ilmi hayatın gelişmesinde en önemli etken bu olmuştur. Padişahlar ve devlet adamları ilim müesseseleri olan medreselerin kurulmasına önderlik etmişler ve büyük gayret sarf etmişlerdir. Yeni fethedilen bölgelere kurulan cami, medrese, imaret ve zaviyeler; bölgedeki görevlilere bağlanan geniş vakıf arazileri ile bu bölgelerin gelişmesine katkı sağlamış ve İslam-Türk havası yaratmıştır. Orhan Gazi ve Süleyman Paşa, ilk kumandanlardan Lala Şahin Paşa ile başlayan medrese kurma geleneği sonradan gelen devlet adamları ile ivme kazanarak devam etmiştir (Bilge, 1984, s. 10-11).

Osmanlı döneminde ilk medrese Orhan Gazi tarafından kurulmuştur. Medrese İznik'te 1331 yılında bir kilisenin medreseye çevrilmesi ile oluşturulmuştur (Aşıkpaşazade, 2007, s. 96; Neşri, 1949, s. 153). Bu medrese İznik Orhaniyesi ve İznik Medresesi olarak da isimlendirilmiştir. Medresenin müderrislik görevini Mısır'da yetişmiş olan Mevlâna Davud Kayseri, ondan sonra Konya'da Mevlâna Siracüddin Konevi'nin öğrencisi olan Mevlâna Taceddin Kürdi ve Alaeddin Ali Esved ifa etmişlerdir (Aşıkpaşazade, 2007, s. 101; İpşirli, 2003, s. 327; Neşri, 1949, s. 163).

Osmanlı Devleti'nde 1326-1451 yılları arasında; on biri Orhan Bey, sekizi I. Murad, yirmisi I. Bayezid, yedisi I. Mehmed, otuz yedisi II. Murat ve fetret devrinde inşa edilen bir medrese ile toplam seksen dört medrese kurulmuştur. Bu medreselerden elli üçü Anadolu'da, yirmi dokuz tanesi ise Rumeli'de inşa edilmiştir (İpşirli, 2003, s. 327-328).

Fatih Sultan Mehmet'in 1453 yılında İstanbul'u fethetmesiyle, eğitim ve öğretim faaliyetleri için önemli gelişmeler vuku bulmuştur. 1470 yılında Fatih Külliyesi'nin tamamlanmasıyla sekiz medreseyi barındıran Sahn-ı Seman ve arka tarafında bulunan sekiz adet Tetimme Medresesi; müfredat programı, fiziki ve mimari özellikleri ile yükseköğretim ve araştırma kurumu özelliği taşımaktadır (İpşirli, 2003, s. 328).

Fatih Sultan Mehmet çıkardığı kanunname ile medreseleri mertebelerine göre ayırmıştır. Yedi mertebe olarak medreseler tanzim edilmiştir (Baltacı, 2005, 73):

Haşiye-i Tecrid (Yirmili) Medreseleri: Yirmili medreselerin kelam derslerinde okutulan kitap Ali b. Nasîreddin el-Tûsî (ö. 1273-1274)'nin Tecrîdü'l-Kelam adlı eserine Şemseddin Mahmud b. Ebi'l-Kâsım el-Isfahânî (ö. 1345-1346)'nin yazdığı şerh üzerine Seyyid Şerîf el-Gürgânî (ö. 1413-1414)'nin kaleme aldığı "Haşiye-i Tecrid" eserinden dolayı medreseye bu isim verilmiştir. Medresenin müderrislerine günlük 20-25 akçe aralığında ücret ödenmiştir. Bu medreselerde eğitim öğretim süresi; 1526-1527 yıllarında iki yıl, 1575-1576 yıllarında en az bir yıl ve 1006/1597-1598 yıllarında üç ay olarak belirlenmiştir. Belagat dersinde Mutavvel kitabı, kelam dersinde Haşiye-i Tecrid kitabı, fıkıh dersinde ise Şerh-i Feraiz kitabı okutulmuştur (Baltacı, 2005, s. 121; İhsanoğlu, 1998, s. 239; İpşirli, 2003, 330; Unan, 2005, s. 87; Uzunçarşılı, 1988a, s. 19).

Miftah (Otuzlu) Medreseleri: Miftah Sirâceddîn Yûsuf el-Sekkâkî (ö. 626/1228-1229)'nin sarf, mahv ve belağat sahasındaki eserinin ismidir. Bu eserin ve buna Seyyid Şerîf el-Gürgânî ve Sâdeddin el-Taftâzânî (ö. 791/1388-1389)'nin yazdıkları şerhlerin okutuldukları medreselere Miftâh medreseleri adı verilmiştir. 1529-1530 tarihlerinde iki sene,

1575-1576 tarihlerinde en az iki ay, 1597-1598 tarihinde üç ay olarak tahsil müddeti vardır. Müderrisleri günlük 30-35 akçe arasında maaş almışlardır. (Baltacı, 2005, s. 122; İhsanoğlu, 1998, s. 239; İpşirli, 2003, 330; Unan, 2005, s. 88; Uzunçarşılı, 1988a, s. 19).

Miftah medreselerinin, Fıkıh dersinde "Tenkih" ve "Tavzih" kitabı; Belagat dersinde "Şerh-i Miftah" kitabı, Kelam dersinde "Haşiye-i Tecrid" kitabı, Hadis dersinde "Mesabih" kitapları okutulmaktadır (Baltacı, 2005, s. 122).

Telvih (Kırklı) Medreseleri: Bu medreselerin müderrisleri 40 akçe maaş almaktadırlar. Telvih medreselerinde tahsil süresi; 1535-36 yıllarında iki yahut üç yıl, 1575-76 yıllarında en az üç ay, 1597-98 tarihinde ise "Hariç" medreseleri arasında sayılarak beş ay olduğu belirlenmiştir (Baltacı, 2005, s. 122; Unan, 2005, s. 88; Uzunçarşılı, 1988a, s. 19).

Telvih medreselerinin Belagat dersinde "Mitfahu'l-Ulum, Usul-İ Fıkıh dersinde "Tavzih" (Teftezani), Fıkıh dersinde "Sadru'ş-Şeria" ('Ubeydullah b. İshak), "Meşarik", Hadis dersinde "Mesabih" (Begavi) kitapları okutulmuştur (Baltacı, 2005, s. 123).

Ellili medreselerin müderrislerine günlük 50 akçe maaş verilmektedir. Ellili medreseler "Dahil" ve "Hariç" medreseler olmak üzere ikiye ayrılmışlardır.

Hariç medreseler; Osmanlılar döneminden önce Müslüman devlet yöneticileri, hükümdarların kızları, oğulları ve devlet görevlileri tarafından yapılmıştır. Osmanlı devlet adamlarının yaptırdığı medreselerde bu medreseler arasına girmektedirler (Unan, 2005, s. 88).

Hariç medreselerde tahsil süresi; 1538-39 yıllarında bir yıl, 1575-76 yıllarında en az beş ay ve 1597-98 yıllarında beş ay olmuştur. Fıkıh dersinde "Hidaye" kitabı, Kelam dersinde "Şerh-i Mevakıf" kitabı, Hadis dersinde "Mesabih" (Bagavi) kitabı okutulmuştur (Baltacı, 2005, s. 124; İpşirli, 2003, 330).

Dahil Medreseleri: Dahil medreseler; Hariç medreselerin üzerinde bulunmaktadır. Bu medreseleri Osmanlı padişahları, şehzadeler, valide sultanlar, hanım sultanlar ve padişah kızları tarafından inşa edilmişlerdir. 16. Yüzyıl'dan sonra devlet erkanının yaptırdığı

medreseler dahil statüsünde değerlendirilmiştir. Bu medreselerin tahsil süresi 1539-40 yıllarında bir yıldır. 1006/1597-98 tarihlerinde altı ay olarak tespit edilmiştir. Fıkıh dersinde "Hidaye, Usul-i Fıkıh dersinde "Telvih", Hadis dersinde "Buhari", Tefsir dersinde "Keşşaf" ve "Beyzavi" kitapları okutulmuştur. (Baltacı, 2005, s. 124-125; İpşirli, 2003, 330; Unan, 2005, s. 88; Uzunçarşılı, 1988a, s. 19).

1470 yılında kurulmaları itibariyle Sahn-ı Seman medreseleri, müderrisine verilen günlük 50 akçe ücret ile medrese sıralamasında en üst düzeyde değerlendirilmiştir. Sahn-ı Seman medreseleri dahil medreseler arasında yer almaktadır. Tetimme medreselerine Dâhil medreseleri derecesinde olup Sahn medreselerine talebe yetiştirdiği için Musıla-ı Sahn (Sahna ulaştıran) denilmiştir. (İhsanoğlu, 1998, s. 240; İpşirli, 2003, 330; Unan, 2005, s. 88).

Altmışlı Medreseler: Altmışlı medreseler arasında İstanbul fethinin simgesi olma özelliğini taşıyan Ayasofya Cami bünyesinde bulunan Ayasofya Medresesi'dir. Bu tür medreselerin tahsil süresi 1545-46 yıllarında bir yıldır. Altmışlı medreselerin Fıkıh derslerinde, Seyyid Şerif Cürcani'nin (ö. 1413) eseri olan Şerh-i Feraiz ve Hidaye; Kelam dersinde "Şerh-i Mevakıf"; Hadis dersinde "Buhari"; Tefsir dersinde "Keşşaf"; Usul-i Fıkıh dersinde "Telvih" kitabı okutulmaktadır (Baltacı, 2005, s. 124-125; İpşirli, 2003, 330; Unan, 2005, s. 88).

Altmış üstü medreseler: II. Bayezid Amasya, Edirne ve İstanbul'da üç büyük külliye inşa ettirerek üç adet medrese kurmuştur. Sahn-ı Seman'dan sonra Kanuni Sultan Süleyman'ın inşa ettirdiği Süleymaniye Külliyesi (1551-1557) medrese-i evvel, sani, salis, ve rabi' isimleri ile dört medrese, bir tıp medresesi ve darüşşifa ile darü'l-hadisten müteşekkildir (İpşirli, 2003, s. 328).

İstanbul Dökmeciler semtinde kurulan Süleymaniye Medreselerinden sonra Osmanlı medreselerinin mertebeleri aşağıdaki gibi artmıştır: Haşiye-i Tecrid (Yirmili) Medreseleri, Miftah (Otuzlu) Medreseleri, Telvih (Kırklı) Medreseleri, Haric Medreseleri, Dâhil

Medreseleri, Sahn-ı Seman Medreseleri, Süleymaniye Medreseleri, Altmışlı Medreseler, Süleymaniye Darü'l-Hadisi (Baltacı, 2005, s. 74).

Medreselerde talebelerin eğitim ve öğretim faaliyetlerini gerçekleştirebilmesi için medreselerde birçok personel görevlendirilmiştir. Bunlardan en önemlisi müderris ve müderrisin yardımcılığı görevini yürüten muid olan eğitim faaliyetlerini yürüten görevlilerdir. Medreselerde görevli olarak temizlik işlerini yapan personellerde mevcuttur.

Medreselerde müderrisler en önemli medrese görevlisi durumdadır. Sözlükte "okumak, anlamak, bir metni öğrenmek için tekrar etmek" anlamındaki ders kökünün "tef"il" kalıbından türemiştir. Medrese ve camide talebelere ders okutan öğretmen manasını taşımaktadır. Müderris; muhaddis vezninde bir kitabı defalarca okuyup tekrar eden kimseye denilmektedir ve çoğulu müderrisin'dir. Müderris olabilmek için medrese veya camide okutulan dersleri tamamlayarak icazet (diploma) alınması gerekmektedir. Müderris, medreselerin ortaya çıkmasıyla varlığını göstermişse de Selçuklu Veziri Nizamülmülk'ün medreselerini kurmasından sonra burada ders veren en yüksek rütbeli ilim adamı için kullanılmaya başlanmış ve resmi bir mahiyet kazanmıştır (Bilge, 1984, s. 17; Bozkurt, 2006, s. 467).

Osmanlı ilmiye teşkilatında kadılık ve müftülükle birlikte oluşan üç temel görevden biri olan müderrislik medreselerde çeşitli dersler veren hocaları tanımlamıştır. Klasik İslam medrese sisteminin bir benzeri olarak Osmanlı Devleti'nde de müderris eğitim ve öğretimin en temel noktasını oluşturmaktadır. Medresenin kurum olarak mevcudiyetinin yanı sıra müderrisin kabiliyetine göre medreseler itibar görmüşlerdir. İcazetnamelerde medresenin ismi değil, müderrisin adı, medresede okutulan dersler ve kitapların isimleri yazılmaktadır (İpşirli, 2006, s. 468). Müderrisler, müderrislik görevlerinin yanında ek görevlerde yapmışlardır. Vakıf nazırlığı, toplanan gelirlerin tasarrufu hususunda yetki, medrese binasına yapılacak herhangi bir tamirat işi ile ilgili görevler bunların başında gelmiştir (Bilge, 1984, s. 25).

Osmanlı Devleti'nde müderris olmak isteyen kişi belirlenmiş hiyerarşik yapı içerisinde yükselerek görevinin başına gelmektedir. Bu yapı, eğitime en alt seviyedeki medreseden başlayarak derslerini okuyup başarılı olduktan sonra bir üst medreseye geçmek ve en yüksek dereceli medreselere ulaşma esasına dayanmaktadır. Müderrisin göreve başlamasından sonrada bu yapı geçerliliğini korumuştur. Müderris en alt seviyedeki medresede görevine başlayarak kademeli olarak yükselmekte, nihai olarak yüksek medreselerde yönetici yahut başka bir hizmet ile görevini sürdürmektedir (Unan, 2005, s. 92).

Osmanlı medreselerinde görev yapan müderrislerin vakfiyede belirlenen ücrete göre maaş almaktadırlar. Maaşın yanı sıra müderrislere lojman tahsis edilmesi ve özel vakıfların bulunduğuna da vakfiyelerde rastlanılmıştır. Müderris, muid ve talebelere yiyecek yardımı yapılmıştır (Bilge, 1984, s. 20). Müderrislere, medresenin vakfiyesinde belirtilen yevmiyeden daha az bir yevmiye verilmemiştir. Müderris daha yüksek bir payeli medreseye gittiğinde yahut bulunduğu medresenin payesi yükseltildiğinde yevmiyesi artmıştır. Payesi yükseldiği için yevmiye, vakfın gelirlerinden, vakfın geliri uygun değilse başka vakıfların zevaidinden ya da devlet hazinesinden temin edilmiştir (Baltacı, 2005, s. 110).

Müderrislere maaşlarının yanında yan ödeneklerde verilmiştir. Bu ödeneler senelik veya mevsimlik hesabıyla olur ve lahmiye, bahariye, yaylakıye ve taamiyet isimlerini almıştır. Nakdi verilen maaşın yanında taamiye olarak buğday, arpa, kışlık yakacak olarak ise odun verilmiştir. Medreseler genellikle imaretlerin yanında kurulduğu için müderris efendiler yine vakfiyede belirtildiği üzere bu imaretlerden pişmemiş erzak veya pişmiş muayyen yemekler almışlardır. Hangi yemeklerin pişmiş hangilerinin pişmemiş alınacağı önceden tespit edilmiştir. Talebelere ise pişirme kolaylığı sağlayamayacakları için pişmiş aş verilmiştir (Bilge, 1984, s. 28).

Eski bir gelenek olan ve Osmanlı medreselerinin ilk dönemlerinden 16. Yüzyıl ortalarına kadar devam eden müderrisin merkezde olduğu bir eğitim öğretim sistemi

mevcuttur. Devletin, eğitim programları üzerinde net olarak belirlediği bir program olmamıştır. Vakıf kurucusunun kısmen belirlediği ama belirli bir gelenek üzerinden eğitim öğretim faaliyetleri devam etmiştir. Bu sistemde devletin rolü ise müdahale etmek değil medreselerin yakından takibi sağlamaktır (Hızlı, 2008, s. 28).

İlk dönemlerde müderrislerin göreve başlamaları hususunda bir problem ile karşılaşılmamıştır. 15. Yüzyılda ve 16. Yüzyılın ilk çeyreğinde mülazemet usulü yaygın değildir. 16. Yüzyılda müderrislerin sayısı artınca kadro bulunamadığı için Ebussuud Efendi mülazemet sistemini yeni bir kurala bağlamıştır. Osmanlı medrese teşkilatına göre "hariç" ve "dahil" medreseleri bitiren bir öğrenci, Sahn-ı Seman ve Süleymaniye derecesinde ders görerek mezun olmaktadır. Daha sonra isteğine göre, Anadolu'daki medreselerde görev alacaksa Anadolu kadıaskerinin, Rumeli'nde görev alacaksa Rumeli kadıaskerinin "matlab" denilen defterine mülazım olarak kaydedilmektedir. Nöbet denilen bekleme süresinden sonra sırası gelince en aşağıdaki medrese olan "Haşiye-i Tecrid" (Yirmili) medresesinde görevine başlamaktadır. Yirmili medreseden sonra, otuzlu, kırklı, ellili medreselerde görev alarak kazaskerin hazır olduğu bir ilim heyetinin imtihanına tabi tutularak Sahn müderrisi olabilmektedir (Baltacı, 2005, s. 108; Demiralp, 1999, s. 9; İpşirli, 2006, s. 468).

Osmanlı medreselerinde yetişen müderrislerin görevlerine başlamalarına kadar ilk Osmanlı medreselerinde görev yapan müderrisler genellikle son devir Selçuklu medreselerinden veya dışarıda yetişen ve diğer beyliklerde görev yapanlardan oluşmuştur. Bu müderrislerden bazıları Anadolu'da doğup burada yetişenlerdir. Bazı müderrisler Anadolu'da doğmuş olmalarına rağmen ilimlerini arttırmak için İslam alemindeki belli başlı ilim merkezlerine gitmişlerdir. Üçüncü olarak ise Anadolu dışında doğarak dışarıda yetişen gayri Türk müderrislerdir (Lekesiz, 1989, s. 27-28).

14. ve 15. Asırlarda Osmanlı uleması Mısır'a, İran'a ve Türkistan'a seyahat etmişler ve oradaki âlimlerden tahsillerini tamamlama yönünde faydalanmışlardır. Tefsir ve fıkıh

(İslam hukuku) tahsil etmek için Mısır ve İran'a gitmeyi tercih etmişlerdir. Şemseddin Fenari yine kendi neslinden gelen Mehmed, Ali Fenariler, Şeyh Bedrettin ve diğer bazı âlimler bu memleketlere gitmişlerdir. 14. Asrın sonları ve 15. Asrın başlarında Timur'un topraklarında ortaya çıkmış Saadettin Taftazani ve Seyyid Şerif Cürcani gibi alimler birçok eserler yazmış ve bu eserler Osmanlı medreselerinde devamlı olarak okutulmuştur. Matematik ilimlerini tahsil etmek üzere Osmanlı alimleri sonradan genellikle Semerkant'a gitmişlerdir. Bunun yanında Mevaraünnehir, Karahanlılar devrindeki ilim merkezlerinden en önemlisi olmuştur. Mevaraünnehir bölgesi Anadolu'dan çok uzak olmasına rağmen Hanefi âlimlerinin bulunduğu bir bölge olduğu için çok dikkat çekmektedir. Hanefi ve Şafi mezheplerinin dışında Hanbeli ve Maliki mezhepleri müntesipleri olmasına rağmen bu mezheplerin fakihleri bulunmamaktadır (Bilge, 1984, s. 29-30).

Müderrislerin çalışma günlerini de tespit etmek mümkündür. Hoca Sadettin Efendi'nin ifadesine göre Molla Fenari zamanına kadar medreselerde tatil günleri Cuma ve Salı günleridir. Büyük âlim Taftazani'nin eserlerinin yayılması ve şöhret bulmasıyla, talebeler bu eserlerden faydalanması ve yazarak çoğaltabilmesi için Molla Fenari Pazartesi gününün de tatil olmasını sağlamıştır. Hoca Sadettin Efendi'nin eserini 16. Yüzyılın son asrında yazdığına göre tatil günlerinin iki günden üç güne çıkarılmasının yaklaşık yüz yıllık bir geçmişi olmuştur. İki gün tatil İslam dünyasında köklü bir gelenektir. (İpşirli, 2006, s. 331; Unan, 2005, s. 103).

Cahit Baltacı'da Osmanlı öncesi medreselerdeki tatil günlerinin Osmanlı devrinde de itibar gördüğünü vurgulayarak Salı, Perşembe, Cuma haftanın üç günü ile bayram günlerinin tatil olduğunu belirtmiştir. Bu usul Fatih devrinde kabul edilmiş ve üç günlük tatil süresinin azami olduğu daha az tatil yapılabileceğini ifade etmiştir (Baltacı, 2005, s. 128).

Haftalık tatil günlerinin yanı sıra kandil, bayram günleri ve Ramazan ayı talebeler için tatil ilan edilen zamanlardır. Talebeler memleketine yahut bazı kasaba ve köylere giderek

Ramazan ayı boyunca vaaz ve irşad hizmeti yürütmektedir. Bu talebeler açısından eğitim öğretim faaliyetlerini devam ettirdiği sürede maddi açıdan da bir destek sağlamaktadır. Bu sayede talebeler ülkenin dört bir köşesinde halkı bilgilendirmişler ve Osmanlı kültürünü taşraya taşımışlardır. Osmanlı devletinin son dönemine kadar bu gelenek devam etmiştir (Unan, 2005, s. 103). "Cerre çıkma" denilen bu uygulama ile medrese talebeleri halkı tanımışlar ve onlarla bütünleşmişlerdir (İpşirli, 2006, s. 331).

Müderrisler 15. Asırda günde dört ders, 16. Asırda beş ders okutmuşlardır. 16. Asırda Kanuni Sultan Süleyman, Süleymaniye medresesinde günde beş ders okutulmasını, II. Selim Edirne'deki Selimiye'de günde beş ders okutulmasını meşrut kılmıştır (Baltacı, 2005, s. 128).

Medreselerde dersler sabah ve ikindi namazı sonrası olarak iki bölümde olmuştur. İcazete esas olan dersler sabah derslerinde olurdu. Hücre adı verilen medrese odalarında icazet alma seviyesine gelmiş kıdemli, yetenekli olup danişmend adı verilen öğrencilere verilirdi. Öğleden sonra okunan dersler, sabah derslerinin tekrarı ya da bu derslerin ileri seviye dersleridir (İpşirli, 2006, s. 331).

Ders süresince sadece öğretilen dersin tekrar edilmesi değil öğrencilerle bir çeşit sohbet şeklinde katılımlarını sağlayarak yapılmaktadır. Bu uygulama öğrencinin dersine daha iyi hazırlanarak, dersi hakkında daha detaylı çalışma yapmasına olanak sağlamaktadır (Unan, 2005, s. 104).

Müderrisler arasında bütün gün öğretim ile meşgul olanlar olduğu gibi bazı müderrisler yarım gün ders vermişlerdir. Evinde para karşılığı özel ders veren müderrislere de rastlamak mümkündür. Müderrislere göre günlük ders adedi de değişkenlik göstermiştir. Kızıl Katar adıyla anılan Mevlâna Muslihiddin Mustafa günde on ders vermiştir. Bu sebepten kendisine Kızıl Katır lakabı verilmiştir (Bilge, 1984, s. 22).

Müderrislere cemiyet içinde çok hürmet ve saygı gösterilmiştir. Bu hürmet aynı zamanda İslam'ın emirleri gereğidir. Hz. Ali "bana bir harf öğretenin kölesi olayım"

mealindeki sözü İslam'da öğretmene verilen değeri göstermek açısından ehemmiyet taşımaktadır (Bilge, 1984, s. 19-20).

Müderrislerin toplum içindeki itibarlı olmalarını vakfiyelerde de görülebilmektedir. Çoğu vakfiyenin son kısmındaki şahitler bölümüne bölgenin kadısı, kazaskeri ve müderris efendinin isimleri yazılmıştır. İlmiye salnamesi, müderrisin-i kirama "Mekremetli Efendi" diye hitap edileceği bildirilmiştir. Kadıların ve Şeyhülislam'ların ekseriyetinin müderrislik görevinden sonra kaza teşkilatına geçtiği anlaşılmaktadır (Bilge, 1984, s. 23-24).

İlk devirlerde müderrislerin azil edilme durumlarıyla pek karşılaşılmamıştır. Belli sebepler neticesinde müderrislikten azledilme 16. Yüzyıl sonlarına doğru başlamıştır (Bilge, 1984, s. 21). Baltacı müderrislikten azledilme sebeplerini birkaç madde olarak sıralamıştır (Baltacı, 2005, s. 112-113):

Şer'i özrü olmaksızın vazifeyi terk etmek azil sebeplerinden biridir. Edirne'de Üç Şerefeli Medrese müderrisi Mehmet Bey iki yıl medresesine gitmediği için yerine Bursa'da Kaplıca Müderrisi Süleyman Efendi tayin edilmiştir (Bilge, 1984, s. 20).

Amirlere çirkin davranmak ve edep dışı sözler söylemek. İstanbul'da Hatice Sultan Medresesi müderrisi Fehmi Efendi, sadrazama karşı edebe uymayan sözler söylediğinden dolayı 12 Nisan 15933 tarihinde Sadrazam Ferhad Paşa tarafından azledilmiştir. Başka bir örnek ise; Osman Paşa Medresesi müderrisi Nihali Çelebi Rumeli Kazaskeri Sunullah Efendi'ye karşı benzer bir davranışta bulunduğu için 24 Eylül 1594 tarihinde azledilmiştir.

Muidlik ve mülazımlığı bir ticari meta haline getirmek. Yüksek dereceli müderrislerin mülazımlığı sattıklarından şikâyet edilmiştir.

Genel azil sebeplerinin dışında hissi bir sebepten dolayı azil olayının vuku bulduğu da görülmektedir. Molla Kemalettin Edirne'de üç şerefeli medreselerden birinde müderrislik görevini sürdürürken Edirne kadısı Müeyyedzade Abdurrahman Efendi ile bir meselede şiddetli bir şekilde ihtilafa düşmüşlerdir. Bir süre sonra Müeyyedzade Abdurrahman Efendi

kazaskerliğe terfi edince Molla Kemaleddin'i tedristen azlederek kendisine tekaüdiye olarak 60 akçe yevmiye bağlamıştır (Bilge, 1984, s. 21)

Medresedeki bir diğer görevli olan muid, Arapça bir kelime olarak "avade" fiilinden gelmektedir. İf'al babından ism-i fail bir kelimedir. Kelime anlamı geri dönmek, hastayı ziyaret etmek, adet haline gelmek, tekrarlamak, ilimde maharetli olmak, tecrübeli olmak anlamına gelmektedir. Teknik ifade olarak muid; müzakereci, müderrisin derslerini tekrarlayıp izah eden ve müderris yardımcısı demektir (Baltacı, 2005, s. 113).

Muidin müderrisin yardımcısı sıfatıyla Nizamiye medreselerinin kurulmasıyla ortaya çıktığını göstermektedir. Nizamiye medreselerinde muidlik görevi talebelik bittikten sonra başladığı ileri sürülen bir görüş olsa da Osmanlı Devleti için bu durum geçerli değildir (Baltacı, 2005, s. 113-114).

Muidler genellikle diğer talebelere göre daha ileri derecede olan kişiler arasından seçilmiştir. Ancak mezun olmuş bir öğrenci yahut kürsüsü bulunmayan bir fıkıh alimi de bu göreve tayin edildiği görülmüştür. Müderris en zeki, en kabiliyetli ve çalışkan olarak gördüğü öğrencisini muid olarak seçmiştir. Muidler mezun olduktan sonra iyice olgunlaşmadan ve hocası görevden ayrılmadan kürsüyü işgal etmesi ilim geleneğine aykırı sayılmıştır. Medreseye hoca tayin edilmediği zaman müddetince muid tarafından dersler verilmiştir. Daha önce müderrislik görevinde bulunan kişilerde muidlik yapmıştır (Es-Sakar, 2006, s. 86).

Muid talebelerle aynı yerde oturmuş olup gerçek vazifesini müderrisin dersi bittikten sonra ifa etmiştir. Muidin görevi, müderris dersi öğrencilere aktardıktan sonra aynı dersi talebelere tekrar etmek ve müderrisin takriri esnasında dersi anlayamayan öğrencilere yardımcı olmaktır. Ayrıca danişmendlerin disiplini ile meşgul olmuştur. Sahn-ı Seman muidleri bu görevlere ek olarak Tetimme medreselerinde suhtelere de ders vermiştir (Baltacı, 2005, s. 113; Bilge, 1984, s. 34).

Muidin müderrislere yardımcı olmak için gördüğü ek görevlerden en önemlisi medresedeki talebelere namaz kıldırması olmuştur. Birçok vakfiyede bu durum zikredilmiştir. Bilge'ye göre, talebelere müderrisin yerine muidin namaz kaldırması, muidin talebeler arasındaki mevkiini sağlamlaştırmak ve yükseltmek için münasip görüldüğü doğrultusundadır (Bilge, 1984, s. 37).

Fatih Sultan Mehmed'in vakfiyesinde muidlerin kabiliyetli öğrenciler arasından seçilmesi, akranı içinde iyi yetişmiş ve mahir olanların muid olabileceği, bu kişilere günlük beşer akçe verileceği belirtilmiştir (Es-Sakar, 2006, s. 87).

Muidler müderrisler gibi maaşlarını düzenli bir şekilde almışlardır. Ayrıca muidlere müderrislere verildiği gibi beratlar verilmiş ve muidleri müderrisler tayin etmiştir. Müderrisin 50 akçe aldığı bir medresede muide günde beş akçe verilmiştir. Bu yevmiyenin günde dört akçeye indiği yahut 8 akçeye çıktığı zamanlar olmuştur (Bilge, 1984, s. 35-36).

Osmanlı medreselerinin bir medresede görevli muid sayısının sabit olmadığı görülmekle birlikte her müderrisin yanında bir veya iki muid bulunmaktadır. Muidlerin görev süreleri kesin olarak bilinmemekle birlikte, en az iki sene bu görevi ifa ettikleri görülmektedir (Demiralp, 1999, s. 10).

Muidlerin yanında onlara yardımcı olan gözde talebelere müsta'id denilmiştir ve vakfiyelerdeki ücretlere göre maaş tayin edilmiştir. Muidlik görevi 1908 Temmuz inkılabından sonra "idadi" programlarının bir parça genişletilmesi suretiyle oluşturulan "Sultanilerde" de aynı vazifeyi görmüşler daha sonra lağvedilmişlerdir (Baltacı, 2005, s. 114; Bilge, 1984, s. 38)

Hafız-ı Kütüb medreselerde kitaplardan sorumlu olan görevlidir. İhtiyaç duyulan zamanlarda işe alınacak olan kütüphane görevlilerinde aranacak şartlar vakfiyelerde belirtilmiştir. Örneğin, Edirne II. Bayezid Medresesi'nin vakfiyesinde, kütüphane görevlisinin "bilgi düzeyi yüksek ve güvenilir bir kişi olması" şart koşulmuştur. Yine bu vakfiyede

öğrenciye ve diğer görevlilere verilen kitapların kaydedilmesi ile kitapların dışarıya çıkarılmaması belirtilmiştir. Halk, medresenin kütüphanesinden yararlanmaktadır. Her yıl kitapların sayımı yapılarak eksik olan kitapların bedeli kütüphane görevlisinin yevmiyesinden kesilmesi uygun görülmüştür (Demiralp, 1999, s. 10-11).

Bevvab Arapça bir kelime olup sözlük manası kapıcı, kapı bekçisidir. Medresede kapıcılık görevini yapan kişilere bevvab denilmektedir. Bu kişiler medresede görev yapan başka görevlilere de yardım etmişlerdir (Demiralp, 1999, s. 11; Pakalın, 1984, C. 1, s. 212).

Ferraş yayıcı, döşeyici, hizmetçi anlamında Arapça bir kelimedir. Cami, mescit, imaret gibi kurumların temizliğini sağlayarak halı, kilim ve hasır gibi mefruşatı yayma hizmetini görmüşlerdir (Pakalın, 1984, C. 1, s. 608).

Noktacılar, medresedeki müderris, muid ve talebelerin derslere zamanında gelip gelmediğini tespit ederek mütevelliye bilgi veren görevlilerdir. Noktacılar günde üç akçe yevmiye ile çalışmışlardır. Görevlerini aksatan kişilere mütevelli yevmiyelerinden keserek ceza vermiştir (Demiralp, 1999, s. 11).

Gelibolu Medreseleri (1475-1601)

Osmanlılar, yeni fethedilen yerlerin güvenliğini sağlamak amacıyla iyi hazırlanmış bir iskân programı ve toplu sürgün yöntemi kullanmışlardır. Başıboş göçebeler, ya da bir köyün ve kasabanın sorunlu halkı, imparatorluğun uzak bir bölgesine kaydırılmıştır. Fetihlerin devam ettiği ilk yallarda Osmanlılar, Anadolu'nun her tarafından akın akın kendi topraklarına gelen Müslüman Türk halkın, Balkanlar'a gönüllü göçünü sürekli teşvik etmiştir. Nüfus fazlasını yerleştirme amacının yanı sıra, askeri ve mali şartlar da bu iskân politikasını zorunlu kılmıştır. Ordunun büyük bir kısmını azeb ve yaya adlarıyla, şehirlerden ve köylerden askere alınan Türklerin oluşturduğu Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde, Türk nüfusu askerî açıdan büyük bir önem taşımıştır (İnbaşı, 2002, s**.** 160).

Sözlük anlamı "meylettirme, cezbetme, gönül alma" anlamına gelen ve fethedilen bölgedeki halka iyi davranma, düşmanlara karşı can ve mal güvenliğini sağlama, halkı himaye etme ve vergide kolaylık göstererek hoşgörülü bir yaklaşım ile "istimalet politikası" uygulanmıştır. Balkan fütuhatında istimalet politikası önemli bir rol oynayarak kılıçla alınan şehirlerde kalıcı olunması sağlanmıştır. Balkanlarda Osmanlı Devleti'nin ele geçirdiği bölgelerde medreselerin kurulması eğitim faaliyetinin yanında İslam dini ve kültürünün yaygınlaşması, devlet, halk ve aydınların uzlaşması ile yönetimin benimsetilmesinde yardımcı olmuştur (İlgürel, 2001, s. 362; İpşirli, 2003, s. 328).

Balkan Yarımadası'ndaki hâkimiyetin hızlı gelişmesinin sosyal, kültürel ve siyasi sebepleri olmuştur. Osmanlı Devleti, Bizans ve Haçlıların getirdiği feodal toprak rejimini ortadan kaldırarak araziyi miri esaslar dahilinde işletmişlerdir. Ortodoks halka geniş imtiyazlar tanınmıştır. 16. Yüzyıla kadar Balkan Yarımadası'ndaki halkın büyük çoğunluğu Gayrimüslim olmasına rağmen ideolojisi İslam olmuş ve Boşnak ve Arnavutlar gibi iki önemli grup 15. Yüzyılın ikinci yarısında İslamiyet'e geçmişlerdir (İnbaşı, 2002, s. 162).

Gelibolu, Balkanlar'a gerçekleştirilecek fetih hareketinin en kritik noktası olma özelliğini taşımaktadır. Gelibolu fethinden sonra limanın kurulması ve Anadolu-Avrupa kıtaları arasında askerlerin ve göç eden halkın geçiş noktası olmasından dolayı nüfusu da artış göstermiştir. Gelibolu'da medreselerin yapımına önem verilmiştir. Mihaliç Hatip Medresesi Gelibolu'da inşa edilen ilk medresedir. Medreselerin artışını iki faktör etkilemektedir. Bunlardan ilki Anadolu'dan Gelibolu'ya yerleşen yahut yerleştirilen Müslüman nüfus ile şehrin fethinden sonra Gelibolu'yu terk etmeyen Gayrimüslimlerin İslamlaşmasını sağlamaktır. Bu iki faktör Gelibolu'ya, Edirne'den sonra Trakya'daki en büyük şehir olma özelliğini kazandırmış ve yakın bölgelere göre eğitim ve öğretim kurumları noktasında daha faal olmuştur (Şakir, t.y., s. 70-71).

Yirmili Medreseler

Mihaliç Hatip Medresesi

Mihaliç Hatip Medresesi 1422 yılında kurulmuştur. Kurucusu hakkında herhangi bir bilgi olmamakla birlikte "Hatib" isminden dolayı ulema zümresine mensup olması kuvvetle muhtemeldir. Mihaliç Hatip Medresesi, Gelibolu'da inşa edilen en eski medresedir (Bilge, 1984, s. 173-174; Gül, 1997, s. 48; Gökbilgin, 2007, s. 293; Sezgin, 1998, s. 125).

Medrese için 1475 yılında iki kervansaray, iki mahzen, beş adet bazar-ı mahi (balık pazarı), dokuz adet bazar-ı tenhil, Hallaçlar'da bulunan iki dükkân, Okçular'da bulunan iki dükkân ile dört hamam, dört han ve Kozludere civarında çay kenarında bir adet bağ vakfedilmiştir. Gelirlerin toplamı 6.916 akçedir. Mütevelli ismi yazılmamış olup evlad-ı asabedir diye belirtilmiştir (BOA, TD, nr. 12, s. 188).

1519 yılında mütevelli Seyyid Muslihü'd-din bin Şemsü'd-din'dir. Bu tarihli defterde kervansarayların sayısı bire düşmüş olup Kozludere'de bulunan bağdan da herhangi bir gelir kaydedilmemiştir. Bir adet mahzen, meyhane, dört dükkân ve dört oda bulunmaktadır. Vakfın gelirleri toplamı 2.364 akçedir. Zikredilen evkafların bir kısmı tahrip olduğundan dolayı, vazifeler rakabeye tutulmuş ve Bab-ı Saadet'ten medreseler, dükkânlar ve diğer evkafın tamir edilmesi için hükm-i hümayun verilmiştir (BOA, TD, nr. 75, s. 452-453).

Hasıl devam ettiği sürece belirlendiği gibi sarf olunması belirtilmiştir. Hasılın vefa etmediği durumda toplam hasıldan hakk-ı tevliyet öşr-i mahsül çıkar ve saka ücreti verilecektir. Geri kalanın yarısını müderris alacak ve kalandan talebeye, cüzhan ve cabiye verilmesi şeklinde mutasarrıf olunacaktır (BOA, TD, nr. 75, s. 452-453; TD, nr. 434, vr. 235b-236a; TD, nr. 490, s. 535-536).

Medresenin gelirleri, 1530 yılında 2.344 akçe ve 1569 yılında da 2.344 akçe olarak kaydedilmiştir. Müderrise altı akçe, talebelere dört akçe verilmektedir. Ayrıca üç adet hafıza yıllık 600 akçe, cabiye iki akçe ve sakaya yıllık 132 akçe verilmiştir (BOA, TD, nr. 12, s. 188**,**

BOA, TD, nr. 75, s. 452-453; BOA, TD, nr. 434, vr. 235b-236a; BOA, TD, nr. 490, s. 535-536).

Ahmed Ağa Medresesi

Gelibolu'da 1587 tarihinde banisi ile aynı adı taşıyan Ahmed Ağa Medresesi bulunmaktadır. Ahmed Ağa 1587 tarihinde merhum olarak anıldığından dolayı bu tarihten önce vefat etmiştir. Bu duruma göre medresenin de 1587 yılından önce kurulmuş olduğu tahmin edilmektedir (Baltacı, 2005, s. 160). Ahmed Ağa Medresesi zaviye iken daha sonra medrese olmuştur (Özergin, 1974, s. 285).

Medresenin müderrislerinden Ahmed Efendi 1587 tarihinde müddeti tamamlamış yerine diğer Ahmed Efendi müderrislik görevine başlamıştır. Her iki müderrisin yevmiyesi 20 akçedir ve medrese yirmili medreseler arasında yer almaktadır (Baltacı, 2005, s. 161; Özergin, 1974, s. 285).

Derviş İbn Hasan Medresesi

Kadıasker defterine göre, 1587 tarihinde Gelibolu'da Derviş b. Hasan Medresesi olarak bir medrese kayıtlara geçmiştir. 1589 tarihinde ise ismi Derviş Çelebi Medresesi şeklinde yazılmıştır. Medresenin kuruluşu ve kurucusu hakkında herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır (Baltacı, 2005, s. 180).

Sunullah Efendi, kendisine meşrut olan Derviş b. Hasan'ın arzıyla 1587 tarihinde yevmiyesi 20 akçe ile müderris olup 1590 tarihinde görevinden ayrılmıştır. Bu arz, Derviş b. Hasan'ın 1587 yılında sağ olduğunu işaret etmektedir. Sunullah Efendi'nin müderrislikten ayrılmasından sonra 1590 tarihinde günlüğü 20 akçe ile Muslihiddin Efendi medreseye müderris olmuştur (Baltacı, 2005, s. 180-181).

Mehmed Paşa Medresesi

1588 tarihinde Gelibolu'da, kurucusu ve inşa tarihi bilinmemekle birlikte Mehmed Paşa Medresesi adında yirmili medrese mevcuttur. Medresenin müderrislerinden Yunus

Efendi yevmiyesi 25 akçe ile bu medresede görevinden ayrılarak 1588 aynı akçe ile Gelibolu'da bulunan Saruca Paşa Medresesi'nde görevine başlamıştır. Yunus Efendi'den sonra Nimetullah Efendi 1588 tarihinde medreseye müderris olmuş ve müddeti tamamlayarak aynı yılda yerine Nasuh Efendi gelmiştir. Nasuh Efendi 25 akçe ile müderrislik görevini sürdürmüştür. 1590 yılında ise yine aynı yevmiye ile Sinan Efendi müderrislik görevine başlamıştır (Baltacı, 2005, s. 231).

Defterdar Medresesi

Gelibolu'da, 1589-1590 tarihinde Defterdar Medresesi adında bir medrese mevcuttur. Medresenin kurucusu yahut medresenin inşa edilme tarihi hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Müderrislerinden Mahmud Efendi 1589-1590 yılında azledilmiş ve Gelibolu kadısı Mustafa Efendi'nin arzı ile yevmiyesi 25 akçe ile Şeyh Mehmed Efendi göreve getirilmiştir (Baltacı, 2005, s. 180).

Hacı Ağa Medresesi

Gelibolu'da 1590 tarihinde Hacı Ağa Medresesi bulunmaktadır. Kurucusu ve kuruluş yılı bilinmemektedir. Müderrislerinden Abdülaziz Efendi yevmi 30 akçe ile devam ettiği müderrislik görevinden 1590 tarihinden ayrılarak yerine Muslihiddin Efendi yevmi 25 akçe ile müderris olmuştur. Hacı Ağa Medresesi Gelibolu'daki yirmili medreseler arasındadır. (Baltacı, 2005, s. 193).

İmamiye Medresesi

Banisi ve kuruluş tarihi hakkında kesin bir bilgi olmamakla birlikte 1589-90 tarihinde Gelibolu'da İmamiye Medresesi isminde medrese bulunmaktadır. Medrese paye bakımından yirmili bir medresedir (Baltacı, 2005, s. 205).

Medresenin tespit edilen altı adet müderrisi vardır. Bunlar: Hanefi Efendi, Mehmed Efendi, Seyyid Mehmed Efendi, Muslihiddin Efendi, Muhyiddin Efendi ve Nuh Efendi'dir. Tüm müderrislerin yevmi 20 akçedir (Baltacı, 2005, s. 206; Özergin, 1974, s. 285).

Otuzlu Medreseler

Balaban Paşa Medresesi

Balaban Paşa, Enderun-u Hümayun'da yetişmiştir. Sultan II. Murad'ın hizmetinde bulunmuş bir devlet adamıdır. 1425'te Menteşe'de sancak beyi olarak görev yaptıktan sonra Tokat Beylerbeyliğine getirilmiştir (Danişmend, 1971, s. 193). Balaban Paşa, 1446 yılında vefat etmiş olup naaşı Edirne'de yaptırdığı cami haziresine defnolunmuştur (Baltacı, 2005, s. 263; Bilge, 1984, s. 172).

Balaban Paşa Medresesi'nin vakfiye tarihi 1442 yılında olduğundan dolayı medresenin 1442 yılından önce imar edildiği düşünülmektedir (Baltacı, 2005, s. 263; Gül, 1997, s. 54; Sezgin, 1998, s. 124)

Medrese için bir hamam, biri kasap dükkânı olmakla birlikte dört dükkân ve 30.000 akçe nakit gelir masrafların karşılanması için vakfedilmiştir. 1475 yılında medresede müderris olan Abdi'nin eline 30.000 akçeden 16.500 akçe kalmıştır. Daha sonra tamir ve dükkân masraflarından dolayı zayi olan 30.000 akçe 4.000 akçeye; 1519 yılında ise 1.500 akçeye düşmüştür. 1475'te medrese için kaynak oluşturan vakıflardan 7.940 akçe gelir elde edilirken 1519'da 1.500 lira nakit akçe, 150 muamele meblağsı, Çukur Bostan mahallesindeki çifte hamamdan 4.500 ve Gelibolu Kalesi önündeki dükkânlardan 1.200 akçe ile toplam 5.770 akçe vakıflardan gelir elde edilmiştir (BOA, TD, nr. 12, s. 192-193; BOA, TD, nr. 75, s. 450).

Müderrisler için tayin edilen cihet, 1475 yılında yevmi dokuz buçuk akçe; 1519 yılında ise yevmi sekiz akçedir. Muidin, 1475 yılında hiçbir gelir kalemi olmamasına rağmen 1519 yılında bir buçuk akçe gelir tahsis edilmiştir (BOA, TD, nr. 12, s. 193; BOA, TD, nr. 75, s. 451).

Pir Ali-zade Yahya Efendi ve Abdülbaki Efendi 20 akçe ile; Mustafa Hazani, Alâeddin Efendi, Abdülkerim Efendi, Ahmed Efendi, 25 akçe ile; Mahmud Efendi 30 akçe ile Balaban Paşa Medresesi'nde müderrislik görevinde bulunmuşlardır (Baltacı, 2005, s. 264).

Balaban Paşa Medresesi 1589 yılında paye bakımından otuzlu medresedir (Baltacı, 2005, s. 263; Özergin, 1974, s. 285).

Mesih Paşa Medresesi

Mesih Paşa Medresesi'nin banisi Mesih Paşa, Fatih Sultan Mehmed ve II. Bayezid devri vezirlerindendir. Beylerbeyliği görevinden veziriliğe yükselmiştir. Fakat 1477-1478 Rodos'un fethinde serdar iken tedbirsizliğinden dolayı seferde başarı sağlamadığından dolayı vezirlik görevinden azledilerek Gelibolu sancağına gönderilmiştir (Gelibolulu Mustafa Ali, 2003, s. 184). 1499-1500 yılında Çandarlı, İbrahim Paşa yerine sadrazam olmuştur. 1501-1502 senesinde Galata'da bulunan baruthaneye yıldırım düşmesiyle çıkan yangını söndürmek üzere uğraşırken yüksek bir yerden düşerek vefat etmiştir (Gül, 1997, s. 73). Mesih Paşa birçok vakıf yaptırmıştır. Bunlar: Gelibolu'da bir cami, bir medrese, bir kervansaray, bir başhane, bir bozahane ve Bursa'da bir hamamdan oluşmaktadır (Baltacı, 2005, s. 284). Mesih Paşa Medresesi vakfiyesinin tarihi 1483'dür (Gül, 1997, s. 73). Medrese için, Saruhan Sancağında Güzelhisar'a bağlı Çalbahçe, Koru ve Koğaluca mezralarına ilaveten Ayazmend'e bağlı Kara Abid mezrasının tüm gelirlerinin medreseye aktarıldığı vakfiyede belirtilmiştir. Fakat medresenin tamamlanamaması, gelirlerin müderris ve talebeye dahi yetmediği ve Mesih Paşa Cami'sinin de kendi masraflarını karşılayamadığı gerekçesiyle bir hükm-ü hümayün ile Çalbahçe, Koru, Koğaluca ve Kara-Abid gelirleri caminin masraflarını karşılamak üzere için edilmesine karar verilmiştir (TD, BOA, nr. 75, s. 504).

1569 yılında Mevlâna Muhyiddin'in ahkam-ı şerif ve hüccetle müderris olduğu, müderrislerin Çalbahçe mezrasının gelirlerini tasarruf etmesi belirtilmiştir (TD, BOA, nr. 490, s. 587).

Mesih Paşa medresesi paye bakımından 1567-1568 tarihinde 20'li, 1598-1599 tarihinde otuzlu medreseler statüsündedir. Pir Ali-zade Yahya Efendi, Beyani Efendi, Nasuh Efendi, Abdullah Efendi 25 akçe ile; 1587 tarihinde Muslihiddin Efendi 40 akçe; 1598

tarihinde Dürri Mehmet Dai Efendi 30 akçe ile bu medreseye müderris olmuşlardır (Baltacı, 2005, s. 285).

17. Yüzyılda medrese ellili medrese olarak gösterilmektedir (Özergin, 1974, s. 285).

Kırklı Medreseler: Halil Bey Medresesi

Gelibolu şehrinde 1587 tarihinde Halil Bey Medresesi bulunmaktadır. Medresenin kuruluşu ve banisi hakkında net bir bilgi olmamakla birlikte 1592-1593 yılında Eskişehir beyi olup daha sonra vefat eden Feridun Paşa'nın oğlu tarafından kurulduğu öne sürülmektedir (Baltacı, 2005, s. 329).

Medresenin müderrisi olan Musa Efendi, yevmi 40 akçe ile müderrislik görevini yapmıştır. Fakat müderrislik Gelibolulu olanlara meşrut olduğu ve Musa Efendi'nin Gelibolu ahalisinden olmaması azledilmesine sebep olmuştur. Yerine Gelibolulu olan İbrahim Efendi Gelibolu kadısının arzıyla 1586-1587 tarihinde 40 akçe ile müderris olmuştur. Bir yıl sonra 1588-1589 tarihinde Muslihiddin Efendi, 40 akçe ile müderris olarak göreve başlamıştır. 1589 tarihinde ise Malkara'daki Turahan Bey Medresesi'nden ayrılan ve bir yıldan fazla ayrılığı bulunan Muhyiddin Efendi müderris olmuştur (Baltacı, 2005, s. 330). Kırklı medreseler arasında bulunan Halil Bey Medresesi 17. Yüzyıla ait ruznamede otuzlu medreseler arasında gösterilmesi medresenin payesinin düştüğünün anlamına gelmektedir (Özergin, 1974, s. 285).

Ellili Medreseler

Saruca Paşa İmareti

II. Murad'ın 1446 tarihli vasiyetnamesinde adı Saruca b. Abdullah olarak geçtiği için Rum asıllı ve II. Murad'ın devşirmelerinden olduğu tahmin edilmektedir. II. Murad devrinde yükselerek sancakbeyliği ile beylerbeyliği yapmış ve vezir olmuştur (Gelibolulu Mustafa Ali, 2003, C. 2. s. 181). Rumeli beylerbeyi ve vezir sıfatıyla Rumeli'deki faaliyetleri ile Osmanlı Devleti'nin Batı ile münasebetlerinde önemli rol oynamıştır. II. Murad Karaman seferine gittiğinde Saruca Paşa'yı Edirne'de muhafız tayin etmiştir (Bostan, 2009, s. 169). 1434-1435

yılında Sırp despotunun Semendire kalesini tamamlaması ve Saruca Paşa'nın II. Murad'tan kalenin tamamlatıldığının gizlendiği düşüncesiyle hem vezir hem de beylerbeyi olan Saruca Paşa 1435-36 yılında azledilmiştir (Oruç, 2008, s. 59). Macarlar 1443 İzlandi Derbendine saldırdıklarında 1000 asker toplayıp Filibe'de orduya katılan Saruca Paşa tekrar hizmete getirilmiştir. Saruca Paşa II. Murad'ın vefatında padişahın yanında bulunan isimlerden biridir (Aşıkpaşazade, 2003, s. 216).

II. Mehmed'in padişah olduğunun ilk yıllarında vezir olarak bulunmuştur (Oruç, 2008, s. 77). Saruca Paşa Varna Savaşı'na katılmıştır. İstanbul fethedilmeden önce Ağustos 1452'de tamamlanmış olan Rumeli Hisarı'nın kuzeye bakan burcunu inşa ettirdiğinden dolayı "Saruca Paşa Burcu" olarak anılmaktadır. Saruca Paşa, İstanbul'un fethinden sonra 1453 yılında diğer vezirlerle birlikte azledilmiş, tekrar Gelibolu'ya çekilerek 1454'de burada vefat etmiştir (Bostan, 2009, s. 169-170).

Müneccimbaşı, Saruca Paşa'nın bazen Anadolu'da bazen Rumeli'nde eyaletler zapt ederek, Gelibolu'da cami, medrese ve imaret yaptırdığını belirtmiştir. Birçok savaşa katılıp yerler fethetmiş ve Gelibolu'da defnedildiğini yazmıştır (Müneccimbaşı, 1978, C. I., s. 130).

Saruca Paşa 1436 yılında Gelibolu'da imaret inşa ettirmiştir. Fakat imaretin vakfiyesi 1454 yılında yazılmıştır (BOA, TD, nr. 75, s. 498). 1475 yılında imarete bağlı olarak Gelibolu'da bir adet kervansaray, bir adet hamam, bir adet bedesten, 96 dükkân ve arsa, iki adet kanare, Gelibolu'ya bağlı Şehirköy ve Abrı'ya tabi Mesudlu köyü gelirleri vakfedilmiş olup toplam 47.290 akçe gelir elde edilmiş fakat masraflar deftere kaydedilmemiştir (BOA, TD, nr. 12, s. 177-179).

1519 yılında imarete Gelibolu'da bir bedesten, 118 dükkân, bir oda, bir baş-hane, bir kervansaray, bir hamam, arsa geliri olarak 20.164 akçenin yanı sıra; Edirne'ye bağlı hamam, dükkânlar ve oda ile Köse Hamzalı köyü, İnepazarı'na bağlı Pınarbaşı köyü, Kırkkilise'ye bağlı Asilbeylü köyü, Siroz'a bağlı Handaka köyü, Gönen'e tabi Devle ma'a ve Bayramiç

köyü, Tuzla kazasından elde edilen çeltik mahsulü, Bursa'daki dükkânlar ve Edremit'teki hamamdan 89.377 akçe ile toplam 112.821 akçe gelir elde edilmiştir. 1519 yılında masrafların toplamı 61.640 akçedir (BOA, TD, nr.75, s. 493-498).

1569 yılında imaretin gelirlerinin toplamı 142.461 akçe iken masrafları 68.320 akçedir (BOA, TD, nr. 490, s. 581).

Geçmiş yıllara nazaran giderlerin arttığı görülmüştür. Saruca Paşa Medresesi paye bakımından, 1519'da yirmili, 1551'de otuzlu, 1581'den önce kırklı ve 1598-99'da ellili medreseler arasındadır (Baltacı, 2005, s. 891; Özergin, 1974, s. 285).

1513 yılında Muslihiddin Mustafa Niksari Efendi, 1524 yılında Sururi Mustafa Efendi 1576-75'den önce Alaeddin Efendi, 20 akçe;

1521-22'de Muhaşşi Sinan Efendi 1544-45'ten önce Abdülvehhab-zade Mehmed Efendi 1575'te Muhyiddin Efendi, 1586 tarihinde Nimetullah Efendi 25 akçe;

Abdülvehhab-zade Mehmed Efendi, 1548'de Şeyhülislam Abdülkadir Şeyhi Efendi, 1557'den önce Tepegöz Hızır Efendi, Baba-zade Mehmed Efendi 30 akçe;

1598 Mahmud Efendi, 1598-99'da Ali Efendi 50 akçe;

1597 Hüseyin Bikesi Efendi,1598-99'da Yunus Efendi, Ali Efendi ve 1596 yılında Pirlipeli Hasan Efendi Saruca Paşa medresesinde müderrislik görevlerinde bulunmuşlardır (Baltacı, 2005, C.II, s. 891-892).

Medrese bulunan müderrisler için vakfiyede günlük on akçe tasarruf etmeleri belirtilmişken 1519 yılında 20 akçe, 1569 yılında ise 25 akçe tasarruf etmişlerdir. Talebelere 1519 yılında günlük on akçe, muide ise üç akçe tasarruf edilmektedir (BOA, TD, nr. 75, s. 498).

Medresede bulunan kitaplar vakfiyeden alınmış ve tahrir defterine kayda geçirilmiştir. Medreseye vakfedilen kitapların listesi aşağıda belirtilmiştir (BOA, TD, nr. 75, s. 497):

Tefsīrü'l-Kur'āni'l-Kerīm, li'ş-şeyh, Sahīhü'l-Buhārī iki cild, Şerh-i Sāhīh (Buhārī) iki cild, Tecdīdfi'l-Kelām, Münnetü'l-Müftīve'l-Fetāvā (Cāmi'ü'l-Fusūleyn demekle meşhurdur), Hidāye, Metn-i Mecma', Meşārık, Kenz, Müfredāt, Akrabadin, Muhtasar Sıhāh, 'Arabīlugat, Seyyid 'Abdullāh, Şerh-i 'Akāyid, Muhtasarāt, Gülistān.

Dağı Medresesi

Medresenin kurucusu ve inşa tarihi hakkında bir bilgi bulunmamakla birlikte 1598-1599 tarihinde Gelibolu'da Dağı Medresesi adında bir medrese bulunmaktadır. Bu medrese ellili medreseler arasında yer almaktadır. Gelibolulu Şeyhi Efendi-zade Mehmed Efendi 1598-1599 yılında Dağı Medresesi'nde müderrislik görevini yapmaktadır (Baltacı, 2005, s. 404; Özergin, 1974, s. 285).

Altmışlı Medreseler

Gelibolu'da 15. ve 16. Yüzyılda altmışlı medreselere rastlanılmamıştır.

Mustafa Paşa Medresesi

Bu medresenin banisi Kanuni devri vezirlerinden olan Yaplak Mustafa Paşa'dır. Kendisi aslen Bosnalı'dır. 1519-1520'de Kaptan-ı Deryalık görevinde bulunmuştur. Şah Huban ile evlenerek vezir olmuş, 1531-1532'de Şam Beylerbeyliği görevinde bulunduktan sonra 1533-1534 yılında vefat ederek Eyüb'e defnedilmiştir. Gelibolu'da cami ve medrese yaptırmış fakat medrese 17. Yüzyıl'da kayıtlara geçmediği için ortadan kalktığı tahmin edilmektedir (Gül, 1977, s. 107; Özergin, 1974, s. 285; Sezgin, 1998, s. 126).

Tablo 2

Gelibolu'da Kuruluş Tarihlerine Göre Medreseler (1400-1601)

Gelibolu'da Kuruluş Tarihlerine Göre Medreseler (1400-1601)		
Tarih	Medresenin İsmi	TOPLAM
15. Yüzyılın İlk Yarısı	Mihaliç Hatip Medresesi Saruca Paşa İmareti Balaban Paşa Medresesi	3
15. Yüzyılın İkinci Yarısı	Mesih Paşa Medresesi	1
16. Yüzyılın İlk Yarısı	Mustafa Paşa Medresesi	1
16. Yüzyılın İkinci Yarısı	Ahmed Ağa Medresesi Defterdar Medresesi Derviş İbn Hasan Medresesi Hacı Ağa Medresesi İmamiye Medresesi Mehmed Paşa Medresesi Dağı Medresesi Halil Bey Medresesi	8
Toplam Medrese Sayısı		**13**

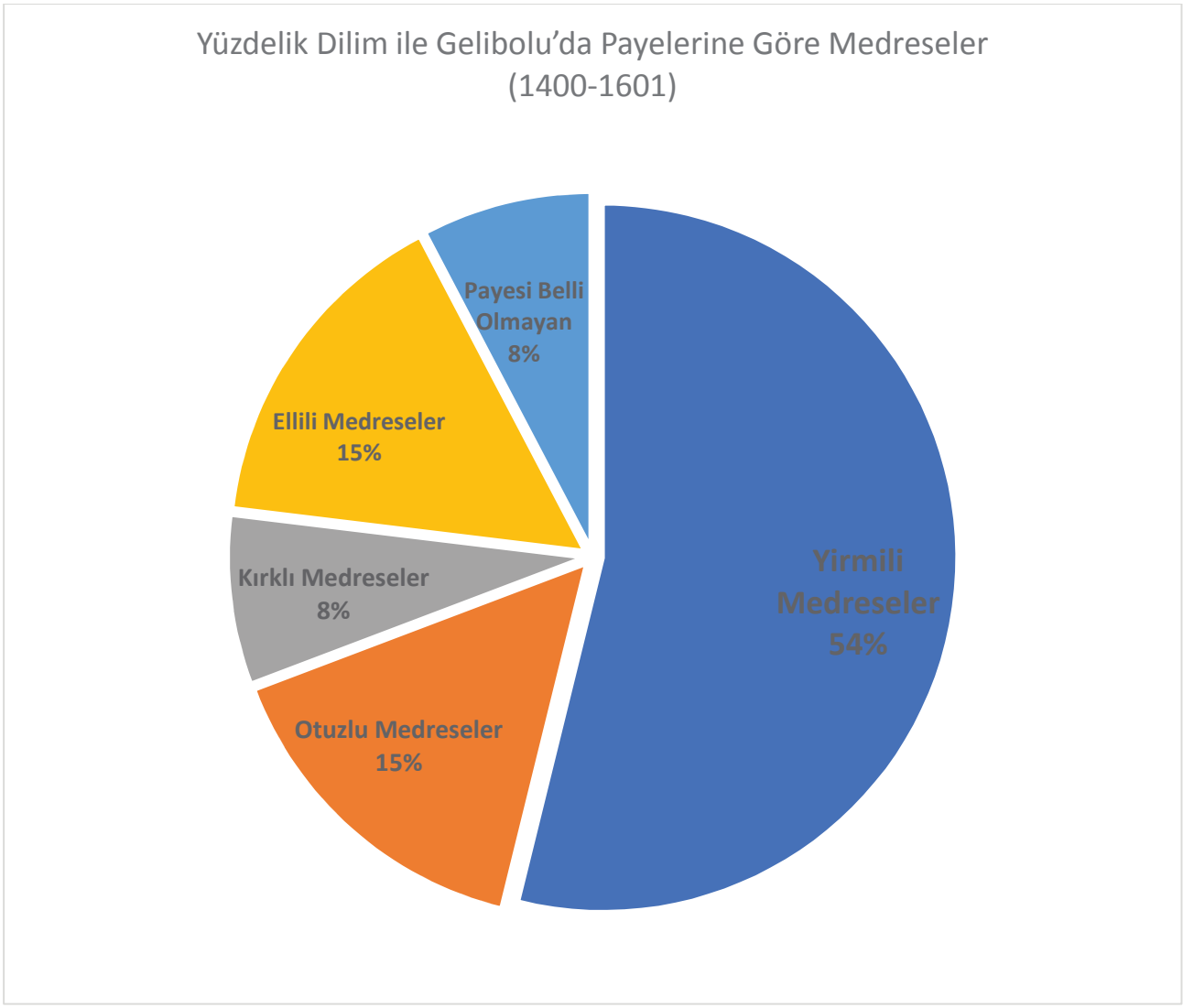
Tablo 3

Gelibolu'da Payelerine Göre Medreseler (1400-1601)

Gelibolu'da Payelerine Göre Medreseler (1400-1601)		
Paye	Medresenin İsmi	TOPLAM
Yirmili Medreseler	Ahmed Ağa Medresesi Defterdar Medresesi Derviş İbn Hasan Medresesi Hacı Ağa Medresesi İmamiye Medresesi Mehmed Paşa Medresesi Mihaliç Hatip Medresesi	7
Otuzlu Medreseler	Balaban Paşa Medresesi Mesih Paşa Medresesi	2
Kırklı Medreseler	Halil Bey Medresesi	1
Ellili Medreseler	Saruca Paşa İmareti Dağı Medresesi	2
Payesi Belli Olmayan	Mustafa Paşa Medresesi	1
Toplam Medrese Sayısı		**13**

Şekil 1

Yüzdelik Dilim ile Gelibolu'da Payelerine Göre Medreseler (1400-1601)

Bölüm V: Gelibolu'da Muallimhaneler

Muallimhaneler beş altı yaşındaki çocuklara ilk tahsilini vermek üzere açılan okullara verilen isimdir. Abbasiler devrinde "küttab" denilen bu mekteplere Karahanlılar ve Selçuklular'da "sıbyan mektebi" denilmekle birlikte Osmanlı devrinde de bu ismin kullanıldığı belirtilir. Fatih Sultan Mehmed'in ilk olarak "darütta'lim" adıyla bir mektep açmasıyla daha sonra bunlara "darülilim, muallimhane, mektephane"de denilmiştir. Muallimhaneler, her mahallede bulunması sebebiyle "mahalle mektebi", yapıların taş olmasından dolayı "taş mektep" olarak da adlandırılmıştır. Bu mektebin hocalarına "muallim", yardımcılarına "kalfa" (halife) denilmiştir. (Baltacı, 2004, s. 6; Pakalın, 1983, C. 3., s. 201).

Bu mektepler genellikle tek odası bulunan ahşap ve kagir yapılardan oluşmuştur. Bir tarafı sokağa bakan mekteplerin diğer tarafı küçük bir bahçeye açılmaktadır. Öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılamasını sağlayan çeşme, depo, tuvalet gibi yapılar bahçede bulunmaktadır. Dersler yaz aylarında bahçede, kış aylarında bir ocak ile ısıtma sağlayan dershanede yapılmıştır. Mektepler çoğunlukla kıbleye göre inşa edilmiş, açık ve kapalı kısımlarında mihrap nişi bulunmuştur. Dershane önünde talebeler ayakkabılarını çıkararak içeriye girmişlerdir. Ayakkabılığın içeride bulunduğu mekteplerde oturma alanı döşeme seviyesi girişine göre yükseltilmiştir (Ahunbay, 2004, s. 7).

Muallimhaneler kare veya dikdörtgen planlıdır. Duvarların birinde ocak bulunmaktadır. Alt ve üst pencerelerle yeterli düzeyde aydınlatma sağlanmıştır. Duvarlarda kitap ve başka araç gereçleri yerleştirmek için nişler inşa edilmiştir. Boyutları değişmekle birlikte ortalama beş ile yedi buçuk metre kenar uzunlukları vardır. Hoca minder üzerinde, öğrenciler hocanın etrafında bir halka oluşturacak şekilde hasır serilmiş döşemenin üzerinde oturmuşlardır. Kitaplarını rahle üzerine koyarak dersi takip etmişlerdir. Dersini sunacak olan talebe çalıştığı bölümü hocasının veya yardımcısının önünde okuyarak derslere devam

edilmiştir (Ahunbay, 2004, s. 7).

Muallimhanelerin camilerin bitişiğinde yahut cami içinde bulunması çocukların okullarına devam ederken din eğitimi de almasını sağlamaktır. İslam dini, cinsiyet farkı gözetmeksizin herkesin ilim öğrenmesini; anne ve babaların da çocuklarının akılları ermeye başladığında ilim öğrenmelerini sağlamasını mecbur kılmıştır. Bu sebeple çocuklar küçük yaşlarda okula başlatılmıştır (Pakalın, 1983, C. 3., s. 201).

Erkek ve kız çocukları mektebe altı yaşında başlatıldığı gibi daha küçük yaşta okula giden çocuklar da olmuştur. Çocuk okula, ziyafet verilmesi, hocaya hediye takdim edilmesi, mektepteki diğer öğrencilere şeker, simit dağıtılması gibi merasimler ile başlatılmıştır. Okula yeni başlayacak çocuğa yeni elbise giydirilir, altın ve elmaslar takılır, işlemeli cüz kesesi boynuna asılır ve mektebin çocukları eve gelerek aminler ve ilahiler ile yeni talebeyi mektebe götürürlerdi (Pakalın, 1983, C. 3., s. 202).

Osmanlılar'da geleneksel olarak "dört yıl dört ay dört gün" veya "beş yıl beş ay beş gün" gibi belirli yaşlarda öğrenimine başlayan çocukların mektebe gittikleri ilk gün düzenlenen törenlere "âmin alayı, bed'-i besmele cemiyeti, mektep cemiyeti, dua cemiyeti" gibi isimler verilmiş, bu merasim esnasında okunan ilahilere 'mektep ilahisi' denilmiştir. Merasim bitiğinde bir eda veya bir makamla okunan duanın ismi ise "mektep gülbangi"dir (Uzun, 2004, s. 10).

Âmin alayı uğurlu sayılan pazartesi, perşembe veya kandil günlerine denk getirilmiş, sabahı mahallenin bütün öğrencileri mektepte toplanmıştır. İlahi takımı denilen ilahi okuyan öğrenciler ile, âminciler denilen ilahinin belirli yerlerinde âmin diyecek diğer öğrenciler arka arkaya sıralanarak düzen oluşturulmuştur. Başlarında ilahici başı denilen bir talebe bulunmuştur. Âmin alayı ilahici başının idaresinde mektepten yeni talebenin evine doğru ilahi okuyarak yola çıkarlar mahalle sakinleri ve veliler de buna katılırdı. Kalabalık artarak mektebe başlayacak çocuğun evinin önüne gelindiğinde ailenin müsait olmasına göre hoca,

kalfası, ilahi okuyan öğrenciler ve mahalleden alaya katılanlar evin selamlığına alınırdı. Çocuk rahlenin başına oturtulur hoca çocuğa besmele çektirdikten sonra "rabbi yessir…" duasını tekrarlatarak ilk ders olan elif cüzünden elifbanın yer aldığı ilk sayfayı okuturdu. Üç defa "rabbi zidni ilmen" (ya Rabbi ilmimi arttır) ayetini söyledikten sonra hazır bulunanlar âmin der, ilahiciler ilahilerini okuduktan sonra hoca mektep gülbangini okur ve dua ederek tören tamamlanırdı. Hocaya ve öğrencisine hediyeler verilerek gelenlere ikramda bulunulurdu. Başka bir öğrenciye yahut mektebe gitmek üzere erkek ise midilliye kız ise faytona bindirilir ailesi ile birlikte yola çıkılırdı. Başka bir öğrencinin evine gidilerek bu merasim orada da tekrarlanırdı (Uzun, 2004, s. 10).

Özellikle şeyh ailesinden olmak üzere tekke mensubundan birinin çocuğu mektebe başlayacak ise alay tekkenin önünden geçer ve dervişanın da katılmasıyla nevbeye çıkılarak sancaklarla alay karşılanırdı (Uzun, 2004, s. 10).

Tüm çocuklar toplandığında mektebe gelinir avluda Şeyh Mehmed Bekri'ye ait saba makamındaki ilahi okunur sonra hocanın çektiği gülbangiden sonra merasim dua ile bitirilir ve öğrenciler sınıflara geçerek derslere başlanırdı. Küçük yerleşim yerlerinde daha mütevazi merasimler yapılsa da âmin alayı hemen hemen her yerde aynı şekilde yapılmıştır (Uzun, 2004, s. 10).

Muallimhaneler medrese tahsili görmüş hocalar tarafından idare edilmektedir. Genellikle cami ve mescitlerde imam-hatiplik veya müezzinlik yapan kimseler bu görevi yapmışlardır. Talebelerin çok olduğu muallimhanelerde hocalar kalfa denilen bir yardımcı seçerler, onlarda bir kısım talebe ile ilgilenirlerdi. Sadece kız çocukların gittiği mekteplerin hocaları ise Kur'an bilen, Sübha-i Sıbyan ve Tuhfe-i Vehbi gibi risaleleri okuyan yaşlı kadınlardır. Elifba (alfabe), Kur'an, yazı, ilmihal ve hesap muallimhanelerde öğretilen dersler arasındadır. Daha sonra tarih ve coğrafya dersleri de ilave edilmiştir. Kur'an-ı Kerim'i uygun okumak için "Tecvid" okutulmuş, lügat öğretmek için 'Tuhfe' ezberletilmiştir (Baltacı, 2004,

s. 6; Pakalın, 1983, C. 3., s. 202).

Muallimhanelerde dersler sabah erkenden başlar ve ikindi vaktine kadar devam etmiştir. Öğle vakti yemek ve namaz kılınması için ara verilmiştir. Talebelerin evleri mektebe yakın olduğu için yemeklerini evlerinde yiyerek mektebe geri dönmüşlerdir. Bu mekteplerde teneffüs yoktur. Hocaların bir kısım talebe ile meşgul olurken diğer talebeler serbest kalmıştır. Serbest kalan talebelerden isteyen ders çalışmış, isteyen yazı yazmışlardır. Gürültü yapmaları ve ders çalışmadan oturmaları yasaklanmıştır (Pakalın, 1983, C. 3., s. 202).

Bu mekteplerde talebeler sınıflara ayrılmamıştır. Aynı dersleri gören talebeleri hoca bir araya toplayarak birlikte ders göstermiştir. Hatim indiren talebeler mektebi bitirmiş olurlardı. Hatim, ziyafet ile hocalara hediyeler verilen bir merasim ile indirilmiştir. Talebe hatim indirdikten sonra bir medreseye gidebilir yahut hıfza çalışabilirdi. Memuriyete veya bir sanata intisap ederek hayatlarını bu yönde de kazabilirdi (Pakalın, 1983, C. 3., s. 202).

Talebelerin velileri mektebe güçleri yettiği derecede ücret vermişlerdir. Memur olanlar aylık, çiftçiler harman zamanında buğday gibi ürünler takdim etmiştir. Talebenin tahsil seviyesi yükseldikçe hocaya hediye verilmesi adet haline gelmiştir. Koç sahibi olanların koç, kunduracıların kundura, kumaş yahut şal verilen hediyelere birkaç örnektir (Pakalın, 1983, C. 3., s. 202).

Bu mekteplerde talebeleri terbiye etmeye büyük önem verilmiştir. Talebelere dayak ve falaka gibi cismani cezalar uygulanmıştır. Talebenin kabahatine göre cezanın büyüklüğü değişmiştir. Kulak çekmek, tek ayak üzerinde durmak gibi cezalar bu mekteplerde uygulanan cezalar arasındadır (Pakalın, 1983, C. 3., s. 203).

Mesih Paşa Muallimhanesi

Mesih Paşa'nın kendi yaptırdığı caminin yanında bir adet muallimhane de mevcuttur. Vakfiye tarihi 1483'tür. Muallimhanenin masrafları, Mesih Paşa Cami'nin vakıflarıyla birlikte karşılanmıştır. Vakfın gelirleri arasında Evreşe nahiyesine bağlı Eksamil köyü, Gelibolu'da

bir adet kervansaray, bir adet bozahane, bir adet başhane, Bursa'da bir hamam ve bir başhane hissesi, Güzelhisar'da Çalbahçe denilen bir çiftlik vardır. 1519 yılında gelirler 27.779 akçe muallimhane ve caminin toplam giderleri 32.255 akçedir. 1569 yılında evkaf gelirleri 15.236 akçeye düşerek büyük bir azalma yaşanmış ve görevlilere verilen ücretlerde düşüş olmuştur. Muallim için varlıklı ya da fukaradan kim olursa talim olunması şart koşulmuş ve muallime günde yedi akçe tayin edilmiştir. Halifeye yevmi üç akçe, kayyuma yevmi bir akçe verilmiştir (TD, BOA, nr. 75, s. 502-503-504; TD, BOA, nr. 490, s. 583-587).

Mevlâna Şücaeddin bin Yahya Muallimhanesi

Şücaeddin'in Hacı Dizdar mahallesinde 1497-1498 vakfiye tarihli bir adet muallimhanesi vardır. Muallimhane olarak kullanılan bir evden hariçyedi ev ve 4.000 akçe nakit muallimhaneye vakfedilmiştir. 1519 yılında masrafların karşılanamamasından dolayı muallimhanede muallim bulunmayıp sadece cüz okunabilmiştir. 1519 yılında muallime yevmi iki akçe verilmiştir. 1530 yılında vakfın tamiratı için mütevelli harici cihet verilmemektedir. (BOA, TD, nr. 75, s. 428; TD, nr. 434, vr. 245b-246a; TD, nr. 490, s. 552).

Hamza b. Hasancuk Muallimhanesi

Hamza b. Hasancuk Gelibolu'da iki adet mescid ve bir adet muallimhane yaptırmıştır. Mescidin ve mescidin yanına inşa ettirilen muallimhanenin vakfiyesi 1504 tarihlidir. Muallimhane ve mescidin masrafları ortak karşılanmıştır. Muallimhanede yevmiyesi bir akçe ile muallim, yevmiyesi bir akçe ile halife ve yevmi bir akçe ile saka görevlendirilmiştir (BOA, TD, nr. 75, s. 433-434; TD, nr. 434, vr. 235a-b; TD, nr. 490, s. 534-535).

Ayşe Hatun Muallimhanesi

Ayşe Hatun Sultan II. Bayezid'in kızıdır. Gelibolu Sunkurca mahallesinde vakfiyesi 1506 tarihli bir adet mescid ve bir adet muallimhane yaptırmıştır. Anadolu'da Biga Sancağında bulunan Bekirlü ve Kemer köylerini vakfetmiş, hasılı mescid ve muallimhaneye

sarf edilmiştir. Hayatta olduğu müddetçe mütevellisi olarak Hasan Bey tayin edilmiştir. Hasan Bey'den sonra babadan oğula devam etmesi şart koşulmuştur. Vakfiyeye muallimin yetimlere ve fakir çocuklara ilim öğretip ücret talep etmemesi yazılmıştır. Muallimin yevmiyesi beş akçe olarak senede 1.800 akçe gelir tayin edilmiştir (BOA, TD, nr. 75, s. 484).

Hüsam b. Yusuf Muallimhanesi

Bu muallimhane Hacı İbrahim mahallesinde kurulmuştur. Vakfiyesi 1512 yılında hazırlanmıştır. 51.000 akçe ile altı ev vakfedilmiş olup 11.000 akçesi ile cüz okunmuştur. Muallime yevmi iki akçe ücret verilmiştir (BOA, TD, nr. 434, vr. 224b-225a; TD, nr. 490, s. 516-517).

Hacı Ayas bin Mehmed Muallimhanesi

Acem Hoca Oğlu demekle de tanınan Hacı Ayas'ın, Gazi Hüdavendigar Mahallesi'nde sağlığında kendi sakin olduğu ve tasarrufunda olan beş adet evi ve bir adet ambarı bulunmaktadır. Vefat ettikten sonra evlerden birinin muallimhane yapılmasını, bir evde halifenin oturması, iki yer evini ve ambarı vakıftan azat edilen fakirlerin ve evlatlarının oturması ve tasarrufuna bırakılmasını, bir evde de imamın oturması tayin edilmiştir. Vakfiyede, muallimhanede muallim ve nazır olarak Hacı Ahmed'i ondan sonra oğlunun bu görevleri yürütmesi kayıt edilmiştir (BOA, TD, nr. 75, s. 468-470).

1519 yılında gerektiği gibi tavanlı evin muallimhane olduğu ve geri kalan evlerin tayin edilen kişilerin tasarrufunda olduğu belirtilmiştir. Muallimhanenin giderlerinin karşılanması için 68.000 akçe ve bir dükkân geliri vakfedilmiştir. 3.000 akçenin 65.000 akçeden ayrı tutulması, muallimhane vazifeleri ve masrafları için ilk önce 3.000 akçenin kullanılması, muameleden kalanlar ile sürekli yerine konulması istenmiştir. 1530 yılında vakfedilen bu meblağının çoğunluğu müflisan elinde kalmıştır. Muallime yevmi beş akçe, halifeye yevmi dört akçe ile cüz okunması vakfiyede belirtilmiştir (BOA, TD, nr. 75, s. 468-470; TD, nr. 434,

vr. 233a-b; TD, nr. 490, s. 531-532).

Katib Muhyiddin Muallimhanesi

Katib Muhyiddin bin Atmaca, Su yatağı mahallesinde bulunan evini muallimhane olarak vakfetmiştir. Katib Muhyiddin, muallimhanedeki masrafların karşılanması için 25.160 nakit akçe bırakmıştır. 1519 yılında vakfın toplam masrafı 3.000 akçedir. Giderler karşılanamayınca Katib Muhyiddin'in oğlu İshak eksik cihetleri kendisinden harç ederek karşılamıştır. 1530 yılında İshak'ın sakin olduğu evler kiraya verilmiştir. Muallim ve halife giderleri dışındaki diğer giderler hasıla göre karşılanmıştır. Muallimin yevmiyesi üç akçe, halifenin yevmiyesi bir buçuk akçe, sakanın ise yıllık gideri 180 akçedir (BOA, TD, nr. 75, s. 480-481; TD, nr. 434, vr. 244a; TD, nr. 490, s. 549).

Hasan Bey Muallimhanesi

Tarsus Sancakbeyliği görevinde bulunan Hasan Bey, Gelibolu'da Cami-i Kebir yakınlarında bir adet muallimhane vakfetmiştir. Hasan Bey 1515 yılında Biga kadılığına bağlı Örtülüce köyü civarında bulunan mandırayı, hayvanları ve ahır gibi mandıraya ait olan cümle mülkü Piri Bey ve İbrahim Bey'in oğullarından satın almıştır. 1515 yılında satın aldığı mandıranın gelirlerini Gelibolu'daki muallimhaneye vakfettiğine göre, muallimhanenin kuruluş tarihinin 1515-1519 yılları arasında olduğunu düşünülmektedir. Muallimhaneye mandıra haricinde Gelibolu'da bulunan yıllık 1.056 gelirli üç adet dükkân da vakfedilmiştir. Hasan Bey'in, Şehirköy'de sahibi olduğu bir adet çiftliği bulunmaktadır. Bu çiftlik ilk önce evlattan müzekker olanların (erkek evladının) tasarrufuna daha sonra evlattan müennes (kız evladının) tasarrufuna bırakılmıştır. Müzekker ve müennes evlatların hepsi vefat ettikten sonra çiftliğin gelirleri muallimhaneye vakfedilmiş olup yetim olan talebelerin ayakkabılarından elbiselerine kadar her türlü ihtiyacın karşılanması için tahsis edilmiştir (BOA, TD, nr. 75, s. 490; TD, nr. 490, s. 581-582).

Alaeddin Muallimhanesi

Bahşizade olarak bilinen Alaeddin, Gelibolu'da muallimhanenin yanında bir mescid ve bahsedildiği üzere bir zaviye yaptırmıştır. Muallimhane ve zaviye mescidin yanında inşa edilmiştir. Muallimhanenin giderleri mescide ait olan vakfın gelirlerden karşılanmıştır. Muallimhanede yevmi altı akçe olarak bir muallim, yevmi dört akçe olarak bir halife ve yevmi bir akçe olan bir kayyum vazife yapmıştır (BOA, TD, nr. 75, s. 422-423; TD, nr. 434, vr. 236a-b; TD, nr. 490, s. 518-519).

Bali Bey Muallimhanesi

Bali Bey muallimhanesinin vakfiyesi 1522 yılında düzenlenmiştir. Muallimhane İskender-zade mescidi mahallesinde kurulmuştur. Gelirleri arasında 170.00 akçe, dört göz değirmen ve Seydi Kavağı köyü civarında dokuz dönüm bağ vardır. Bu gelirler ile 30 cüz okunur ve muallimhanenin masrafları karşılanmıştır. Muallimhanede yevmi beş akçe ile bir muallim ve yevmi iki akçe ile bir halife görev yapmıştır (BOA, TD, nr. 490, s. 572-573).

Bölüm VI: Gelibolu'da Bilim İnsanları Ve Eserleri

Yazıcı Salih

Yazıcı Salih 14. Yüzyılın ikinci yarısı ile 15. Yüzyıl başlarında yaşamış, II. Murad devrinin önemli alimlerindendir. Gelibolu'da önemli isimlerden Yazıcıoğlu Mehmed ve Ahmed Bican'ın babasıdır. Yazıcı Salih'in gerçek adının ne olduğu konusunda bazı farklı görüşler mevcuttur. N. Sami Banarlı (Banarlı, t.y., s. 139), V. Mahir Kocatürk (Kocatürk, 1964, s. 220), M. Fuad Köprülü, Yazıcı Salih'in eseri Şemsiyyesi'de geçen "Sahibü't-telif Yazıcı Selahaddin" ibaresinden adının Selahaddin olduğunu belirtmiştir (Batur, 2013, s. 391). Amil Çelebioğlu Şemsiyye'de bulunan "Yohsa nice söylemeye değme hâkim / haddi nedür Salih'in dünyada kim" beytine göre adının Salih olduğunu öne sürmektedir (Çelebioğlu, 1975, s. 174). Yazıcızade Mehmed'in yazdığı Muhammediyye adlı eserin ketebe kaydında Mehmed b. Salih b. Süleyman ibaresi, bize hem Yazıcı Salih'in adının doğrulanmasında hem de dedesinin adının Süleyman olduğunu bildirmektedir (Batur, 2013, s. 360; Çelebioğlu, 1975, s. 171; Haşim, 2016, s. 194).

Yazıcı Salih'in doğum tarihi ve doğum yerinin neresi olduğu hakkında net bir bilgi yoktur. Gelibolulu Mustafa Ali doğum yerinin Ankara yahut Rum vilayetindeki kasabalardan biri olduğunu belirterek kesin bir bilgi vermemektedir (Çelebioğlu, 1975, s. 171). Şemsiyye'sini 1408 yılında Ankara'da yaşayan Devlet Han ailesinden İskender bin Hacı Paşa'ya ithaf etmesi Ankara doğumlu olma ihtimalini arttırmıştır (Uzunçarşılı, 1988, s. 538). Yazıcı Salih'in nerede doğduğu tam olarak bilinmese de Gelibolu'ya sonradan yerleştiği düşünülmektedir (Çelebioğlu, 1975, s. 172).

Kendisi katiplik mesleğinden dolayı belirli bir seviyede bilgi ve birikim sahibidir. İlm-i nücum'da "yed-i tula" sahibi olması ve yaşadığı dönemde eser teliflerinin az olmasına rağmen eser telif etmesi onun iyi bir eğitim aldığını göstermektedir. Arapça ve Farsça'dan

Türkçe'ye tercümeler yapabilecek bir seviyede olması, iki dile de vakıf olduğunun göstergesidir. (Batur, 2013, s.361; Çelebioğlu, 1975, s. 174-175; Şahin, 2016, s. 194).

Yazıcı Salih, 1408 yılında telif ettiği ve bilinen tek eseri olan Şemsiyye ile Gelibolu'da Türk Edebiyatı'nın ilk "melhame" tarzında eser veren yazarı olmuştur. Ayrıca Şemsiyye, Anadolu'da astroloji alanında bilinen ilk Türkçe eserdir. Şemsiyye adlı eser Melhame-i Kübra olarak da zikredildiği için, Salih'e atfedilen Melhame tarzında eserler aslında Şemsiyye'nin bir parçası olmaktadır. Eserin büyük bir bölümü Hâkim Ebu'l-Fazl Hubeyş bin İbrahim bin Muhammedü't-Tiflisi'nin, Melhame-i Daniyal ve Beyanü'l-Nücum eserlerinden istifade ederek kaleme alınmıştır. Salih, başka şahıs ve eserlerden de faydalandığını belirtmiş bazen "Kitab böyle der" ya da "Der" yazarak şahıs ismi belirtmemiştir. Şemsiyye farklı kaynaklardan yararlanılmış yarı telif yarı tercüme bir eserdir. (Batur, 2013, s.361; Çelebioğlu, 1975, s. 181-184; Şahin, 2016, s. 195). Evliya Çelebi, Yazıcı Salih'in "Risale-i fi't-tıb", "Seba'l Mesani" ve "Tabir-name" adlı eserlerin sahibi olduğunu belirtmiştir. Bu eserlerden hiçbiri günümüze ulaşmamıştır (akt. Çelebioğlu, 1975, s. 179).

Şemsiyye, "Failatün failatün failün" kalıbı nazım şekliyle, didaktik amaçlı ve sade bir dil kullanılarak yazılmıştır. 3900-4700 arası beyit içeren mesnevi üç bölümden müteşekkil olup Anadolu Türkçesi'nin ilk dönemine ait bir eserdir. İlk bölüm: Tevhid, yaradılış, Peygamberler, Hz. Peygamber ve şairin 36 yıl yanında kalıp büyük bir saygı ve şükran ile andığı Kasaboğlu Ali bey ile İskender beyden bahseden sebeb-i teliften oluşmuştur. İkinci bölüm eserin ana bölümünü teşkil etmektedir. Bu bölüm her ay bir bab olarak yazılarak toplam 12 babdan oluşmuş ve her babda farklı konulara ait 25 fasıla yer verilmiştir. Bablardaki aylar ile ilgili gök olayları, olayların nelere delalet ettiği, halk inanışları, tecrübeler ve tavsiyeler, gıdalar, belirli zamanlarda meydana gelecek olaylar ile uğurlu ve uğursuz hükümlerden bahsedilmektedir. Üçüncü ve eserin son bölümünde ayın menzilleri ve yıldızlar hakkında bilgi verilmiştir (Batur, 2013, s.361; Şahin, 2016, s. 195). İdris ve Daniyal

peygamberlerin, Lokman, Eflatun, Cafer-i Sadık'ın sözlerinden faydalandığını bahsederek eserini bitirmiştir. Bu bölüm daha sonra şairin küçük oğlu Ahmed Bican tarafından "Bostanü'l-Hakayık" ismiyle manzum kısımlar yer yer alınarak nesre çevrilmiş ve genişletilmiştir (Batur, 2013, s.361; Çelebioğlu, 1975, s. 185-186).

Şemsiyye'nin ülkemizin ve dünyanın çeşitli kütüphanelerinde birçok yazma nüshasının var olması, eserin insanlar tarafından sevilip okunduğuna işaret etmektedir. Ayrıca Osmanlı toplumunun astrolojiye ne denli ilgi duyduğunun da kanıtıdır. Eser 1874 yılında istinsah edilmiştir. 1891 yılında Melhame ismiyle Kazan'da basılması ile yıllar sonra bile eserin ne denli ilgiyle okunduğunu göstermektedir (Çelebioğlu, 1975, s. 186; Şahin, 2016; s. 195).

Yazıcı Salih'in vefat ettiği tarih bilinmemektedir. Halk arasında söylenen rivayetlere göre mezarının Gelibolu'da hala mescid olarak kullanılan Yazıcıoğlu Mezarlığı'nın kapalı bölümünde olduğu düşünülmektedir (Çelebioğlu, 1975, s. 177).

Yazıcıoğlu Mehmed

Yazıcıoğlu Mehmed Yazıcı Salih'in büyük oğludur. 15. asrın ilk yıllarında yetişmiş, Sultan II. Murad ve kısmen Fatih Sultan Mehmet devirlerinde yaşamış dönemin ünlü alim ve şeyhlerindendir (Çelebioğlu, t.y**.,** s.13).

Yazıcıoğlu Mehmed'in doğum yerinin neresi olduğu tam olarak bilinmemekle birlikte Bursalı Mehmed Tahir; Malkara köylerinden Kadıköy'de doğduğunu ifade etmiştir (Bursalı Mehmed Tahir, t.y., s. 222). Gelibolu'ya sonradan gelip yerleşmelerinin sebebi, Mahmud Paşa'nın sevgisine bağlıdır ve Muhammediyye'de şu beyitler ile ifade edilmektedir (Yazıcıoğlu Mehmed, t.y., C.4. s. 813):

"Veziri var idi bir nur-i vehhab
Adı Mahmud Paşa'dı İbni Kassab

……

Onun sevgisine edip tavattun

Gelibolu'da kılmıştım temekkün"

Yazıcıoğlu Mehmed'in çocukluğu ve gençlik yılları hakkında elimizde yeterli derecede bilgi yoktur. Kasaboğlu Ali Bey'inde hocalığını yapmış olan babası Yazıcı Salih, oğulları Mehmed ve Ahmed Bican'a ilk eğitimlerini vermiş olmalıdır. Tahsilini devam ettirmek adına İran ve Maveraünenehir'e giderek Muhammediyye'sinde de bahsettiği üzere Haydar-ı Hafi ve Zeyne'l-Arab gibi önemli iki şahsiyetten istifade etmiştir (Bursalı Mehmed Tahir, t.y., s. 222; Şahin, 2016, s. 196; Uzun, 2013, s.362).

"Hem üstadım benim Zeynel-arabdı

Kim içi dışı ilm ile edebdi

Çü himmet etti erdim ona ön ben

Eriştim Haydar-ı Hafi'ye son ben"

Yazıcıoğlu Mehmed, eserlerinde Arapça ve Farsça kaynaklardan faydalanmıştır. Bu diller ile şiirler yazabilecek seviyede olması, bize her iki dile de çok iyi bir şekilde vakıf olduğunu göstermektedir. Tefsir, hadis, kelam fıkıh vs. ilimlerde rahat bir şekilde ifadede bulunması, sadece kalde (dilde, sözde) kalmayarak tasavvufun hal olarak inceliklerine nüfus etmesi, Yazıcıoğlu Mehmed'in çok sistemli ve disiplinli bir eğitim aldığını, devrin alimlerinden istifade ettiğini ve dönemin önemli ilim merkezlerinde bulunduğunu göstermektedir (Çelebioğlu, t.y. s. 14).

Yazıcıoğlu Mehmed'in manevi sahada en büyük mürşidi olan Bayramiyye tarikatının kurucusu Hacı Bayram Veli ile karşılaşması tasavvuf yoluna girmesinde büyük önem arz etmektedir. 1421 yılında tahta geçen Sultan II. Murad, isyan etmek için hazırlıklar yaptığı öne

sürülen Hacı Bayram Veli'yi soruşturma yapmak üzere Edirne'ye davet etmiştir. Hacı Bayram Veli'nin Edirne'ye seyahati esnasında mürid sayısında çok büyük bir artış olmuştur. Bu seyahat sırasında Gelibolu'da Yazıcıoğlu kardeşlerin evinde misafir olmuştur. Dönüş yolunda tekrar evlerine uğramış ve Yazıcıoğlu Mehmed ile Ahmed Bican irşad halkasına katılmıştır. Bir daha şeyhini hiç görmemiş olan Yazıcıoğlu Mehmed, büyük bir hürmet beslediği şeyhinin birçok coğrafyaya yayılan tarikatının kardeşi ile birlikte Gelibolu'daki halifeleri olmuştur (Cebecioğlu, 1991, s. 53-54; Çelebioğlu, t.y., s. 14-15; Şahin, 2016, s. 196; Vassaf, 2011, s. 458). Yazıcıoğlu Mehmed, Hacı Bayram Veli'ye duyduğu saygıyı şu beyitlerle anlatmaktadır (Yazıcıoğlu Mehmed, t.y. C.4.; S. 807):

"Cihanın kutbu Hacı Bayram

Cihanın şeyhi Hacı Bayram"

II. Murad zamanında, Konya'nın fethini ilam etmek üzere sefaretle Mısır'a gönderildiği belirtilmişse de resmi görevini ifa edip etmediği üzerine kesin bir bilgi bulunmamaktadır (Bursalı Mehmed Tahir, t.y., s. 222; Şahin, 2016, s. 196; Vassaf, 2011, s. 458).

Hacca gitmiş olmasına rağmen gidiş tarihi bilinmemektedir. Yazıcıoğlu Mehmed Efendi'nin dostlarından biri Fatih'in önemli bir veziri olup daha sonra idam edilen Mahmud Paşa'dır. Gelibolu'ya birçok hayrat yaptıran Subaşı Ahmed-i Hass ile yine Gelibolu'da bir zaviyesi, kervansarayı ve hayratı olup Sultan Yıldırım Bayezid'in oğlu Şehzade Mehmed'in hocalığını yapan, Sırr-ı Canan eserinin müellifi Derviş Bayezid dostları arasındadır (Uzun, 2013, s. 362).

Yazıcıoğlu Mehmed, çok bilgili, ilim ve fen alanında çok ileri, Hz. Peygamber aşkı ile dolu olan bir zattır (Şahin, 2016, s. 197). Kardeşi Ahmed Bican, "cihanın kutbu Şeyh Hacı Bayram-ı Veli'nin sırdaşı alim, fadıl, kâmil, yüce Allah'ın has kullarından ve erenlerin

efendilerinden olan bir kardeşim vardı" diyerek ağabeyinin ilminden bahsetmiştir (Yazıcıoğlu Ahmed Bican, 1979, s. 9). Osmanzade Hüseyin Vassaf, Yazıcıoğlu Mehmed'in çilehanede vakit geçirdiğini, yedi sene ateşte pişmiş yemek yemeyip zikrullah ile meşgul olduğunu ifade etmiştir (Vassaf, 2011, s. 459). Evliya Çelebi, Yazıcıoğlu Mehmed'in ömür boyu balık eti ve başka hayvan eti yemeyip çarşıya gitmeyerek sürekli perhiz ile geçinip bu eseri yazdığını belirtmiştir (Evliya Çelebi, 2010, s. 432).

Yazıcıoğlu Mehmed tasavvuf anlayışını benimsemiş ve yaşamı bu anlayışa göre sürdürmüştür. Gelibolu dışında deniz kenarında bir kaya kovuğunda oturarak vaktini eser telif ederek geçirmiştir (Şahin, 2016, s. 197). Gündelik hayatında insanlardan uzak kalarak ve zikir ile uğraşarak Hakka daha yakın olmak istemiştir. Aşağıdaki ifadeleri bu gerçeği kanıtlar niteliktedir (Yazıcıoğlu Mehmed, t.y. s. 53).

"Elimi çekmiş idim cümle halktan
Dilimde zikir idi kalbimde zikra"

Yazıcıoğlu Mehmed Efendi, eser telif etmek, vaaz ve ders vererek halkı ve öğrencilerini eğitmek gibi hizmetler ile meşgul olarak 1451 yılında Gelibolu'da vefat etmiştir (Uzun, 2013, s. 362; Vassaf, 2011, s. 458). Yazıcıoğlu Mehmed, Gelibolu'da bir mescid yaptırmış ve daha sonra bu mescidin etrafında mahalle teşekkül etmiştir. Mescidin masraflarının giderilmesi için altı mahzen (daha sonra birleştirilip dört mahzen olacaktır) ve iki dükkân vakfedilmiştir. Kabrinin burada olmasından dolayı, ziyarete gelenlerin bıraktığı sadakat akçesinin cüz ve Yasin okunması, mescidin tamir masraflarının karşılanması için hüküm verilmiştir. Mescidin masrafları karşılandıktan sonra mescidin hasılından kalanlar ihtiyaç sahiplerine verilmiştir (Sezgin, 1998, s. 123). Yazıcıoğlu'nun evine ise vefatından sonra bir medrese inşa edilmiştir (Şahin, 2016, s. 201). Osmanzade Hüseyin Vassaf; Çanakkale Boğazı'ndan gelip geçen vapur ve sefine yolcularının, Gelibolu önlerinde Yazıcıoğlu Mehmed Efendi'ye Fatiha ihda ettiklerini belirtmiştir (Vassaf, 2011, s. 458).

Yazıcıoğlu Mehmed'in, ilk eseri olma özelliğini taşıyan ve Arapça yazılmış "Meğaribü'z-zaman li-gurubi'l-eşya' fi'l-'ayn ve'l-ı'yan"dır. Bu eserin meydana gelmesi kardeşi Ahmed Bican'ın isteği üzerine olmuştur. Ahmed Bican, ağabeyine "dünyanın geçici olduğunu ve herkesin okuyup anlayabileceği faydalı bir eser yazıp bırakmasını" rica etmiş ve Yazıcıoğlu Mehmed eserini yazmaya başlamıştır (Ahmed Bican, 1979, s. 9).

Eser beş vakit namaza işaret etmek üzere kâinatın yaratılışına, Peygamberlere, meleklere, kıyamet gününe ve en üstün makamda Allah'ın sözlerinden müteşekkil olarak beş bölümden meydana gelmiştir. Eserin, Topkapı Sarayı Müzesi, Nuruosmaniye, Süleymaniye Beyazıt Devlet, Akseki ve Burdur kütüphanelerinde nüshaları vardır (Uzun, 2013, s. 362).

Yazıcıoğlu Mehmed, "Kitabü Muhammediyye fi na'ti seyyidi'l-alemin habibillahi'l-a'zam Ebi'l-Kasım Muhammedeni'l-Mustafa" adını verdiği kitabını Meğaribü'z-zaman'ın çok sevilip okunması sebebiyle Hz. Peygamber ile ilgili kısımlarını genişletip nazma çekmesiyle oluşturmuştur. Bu eser mevlidlerde bulunan tüm bölümleri kapsayan ve dini günlerde mevlid gibi okunduğu bilindiğinden siyer-mevlidler arasında değerlendirilerek dini-destani bir içeriğe sahiptir (Uzun, 2005, s. 586).

Yazıcıoğlu, çilehanesinde inzivaya çekilmiş zikir ve ibadet ederken Gelibolu'daki aşıkların ve yakınlarının kendisinden Hz. Muhammed'i anlatan bir kitap yazmalarını istemeleri üzerine işe tereddütle bakarak kabul etmemiştir. Daha sonra rüyasında Hz. Peygamber'i görüp "İçir hikmet şarabın ümmetime / Sözümü söyle aşikare" emrini alınca eseri yazmaya başlamıştır. (Uzun, 2005, s. 586).

Eser tamamlandığında, aldığı emri yazdığı aşağıdaki beyitler ile ifade ederek kitabı neden yazdığını tekrar belirtmiştir (Yazıcıoğlu Mehmed, t.y. s. 18-815).

"Sana ol vermiş idi bu kitabı
Pes ilt ona geri iş bu kitabı"

"O cümle kâinatın afitabı

Çün emr etti bana düzdüm kitabı"

Muhammediyye farklı konulardan oluşan manzumeler ile üç ana bölüm altında incelenebilir. Birinci bölüm yaratılışla ilgilidir. Bu bölüm Devriyye-i arşiyye tarzında yazılmıştır. İlk önce Hz. Muhammed'in nurunun ve kâinatın onun şanına yaratılması anlatılmıştır. Cennet ve cehennemin, yerlerin, göklerin, meleklerin, cinlerin, şeytanların, diğer mahlukatın, Âdem ile Havva'nın yaratılışını ve cennetten yeryüzüne inişlerini ve Arafat'ta buluşmaları gibi konular mevcuttur. İkinci bölüm siyer-mevlid bölümüdür. Tüm peygamberlerin tanıtılması ile başlayarak Hz. Muhammed'in doğumu, hayatı, savaşları, mucizeleri, ehl-i beyt'i ve halifeleri anlatmaktadır. Muhammediyye'de halk üzerinde en çok etkisi olan kısım "Vefat-ı Muhammed" konusu bu bölümdedir. Ayrıca "Vefatü'l-Hasan ve'l-Hüseyn" başlıklı muharrem törenlerinde asırlar boyu okunan Kerbale mersiyesi de buradadır. Üçüncü ve son bölümde: kıyamet alametleri, deccalin çıkışı, nüzul-i İsa, Ye'cüc ve Me'cüc, dabbetü'l-arz, güneşin batıdan doğuşu ve tövbe gibi konulara değinilmiştir. Hz. Peygamber ve Hacı Bayram Veli'yi rüyasında görmesine yer vermiştir. Mahmud Paşa, Ahmed-i Has, Derviş Bayezid, hocaları Zeyne'l 'Arab ile Haydar-ı Hafi'ye dair bilgilerde bu bölümde mevcuttur (Vassaf, 2011, s. 459; Uzun, 2005, s. 586). Yazıcıoğlu Mehmed 1446 yılında yazmaya başladığı Muhammediyye'sini Gelibolu'da 853 Cemaziye'l-ahirde (Ağustos 1449) tamamlamıştır (Uzun, 2013, s. 362). Şair eserini tamamladığı tarihi kendisi şu beyitler ile belirtmiştir (Yazıcıoğlu Mehmed, t.y., C.4., s. 815):

"Eğer zabt etmek istersen Tevarih

Sekiz yüz elli üçündeydi tarih"

Muhammediyye içerdiği bilgiler, sade bir ifade ve akıcı bir biçeme sahip olduğu için halk tarafından çok sevilerek uzun yıllar okunmuştur. Medreselerde, tekke ve camilerde, köy odalarında korunmuştur, insanlar arasında severek dinlenmiştir (Uzun, 2005, s. 587). Eser

Ehl-i sünnet ideolojisine sahip olduğundan dolayı, yüzyıllar boyu medreselerde ders kitabı olarak okutulmuş, din eğitimi ile ilgili en önemli eserlerden biri olmuştur. Esere şerhler yazılmış, bestelenmiş, şehirlerde eseri bestesiyle okuyan mevlidçiler ve siyerciler diye bir sınıf teşekkül etmiş, nazireler yazılmıştır (Köprülü, 2011, s. 373). Banarlı, Muhammediyye'nin eski Türk evlerinde, başta Kur'an-ı Kerim'in de bulunduğu mukaddes kitaplar arasını olduğu belirtmiştir (Banarlı, t.y., s.140). Vassaf, kendi annesinin Muhammediyye ve Ahmediyye kitaplarının elinden düşmeyip komşuları ile bir araya geldikleri zaman Muhammediyye'yi okuyarak ağladıklarını ifade etmiştir (Vassaf, 2011, s. 463). Evliya Çelebi; Buhara'da kitabın çok okunduğu, Kastamonu'da birçok kız ve erkek çocuklarının kitabı hıfz ettiklerini belirtmiştir (Evliya Çelebi, 2010, s. 432).

Muhammeddiyye'nin müellif hattı ile olan nüshası Vakıflar Genel Müdürlüğü, Arşiv ve Neşriyat Müdürlüğü'nde 431/A numarayla kayıtlı bulunmaktadır (Yazıcıoğlu Mehmed, t.y., s. 29). İstanbul'da Süleymaniye kütüphanesinde otuz iki adet bulunmaktadır. Bunun haricinde yirmi sekiz tane daha olmak üzere elli nüsha tam, yedi tanede eksik nüsha bulunmaktadır (Uzun, 2005, s. 587).

Yazıcıoğlu Mehmed'in bir diğer eseri "el-Münteha ale'l-Füsus" tur. Bu eser Muhyiddin İbnü'l-Arabi'nin Füsus'una, Müeyyedüddin el-Cendi'nin yazdığı şerhin bir talikatıdır. Yazıcıoğlu vefatına yakın bir tarihte bu eseri yazmaya başlamış olup altmış üç beyitlik Arapça müstezad şeklinde bir Kaside-i Rabbaniyye ilave etmiştir. Kardeşi Ahmed Bican'da bu eseri Münteha adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir. Yazıcıoğlu Mehmed'e ait eserlerden bir diğeri Fatiha-i Şerife Tefsiri'dir (Sezgin, 2016, s. 201; Uzun, 2013, s. 362; Vassaf, 2011, s. 463).

Ahmed Bican

Ahmed Bican, Yazıcı Salih'in oğlu ve Yazıcıoğlu Mehmed'in küçük kardeşidir. Kendisi babası Yazıcı Salih'in kâtip olması sebebiyle Yazıcızade veya İbnü'l-Katib olarak anılsa da en bilinen lakabı Bican'dır. Bican (cansız) lakabı; Bayramiliğin gereklerini benimsedikten sonra, riyaziyet sebebiyle oruç tutup, çile çıkarması ve ilahi aşkın ve muhabbetin artmasıyla yemekten kesilerek zayıflamasından dolayı verilmiştir (Azamat, 1996, s.100; Bursalı Mehmed Tahir, t.y., s. 32; Çelebioğlu, 1989, s. 50; Şahin 2016, s. 202; Vassaf, 2011, s. 463).

Ahmed Bican'ın babası ve ağabeyi, Malkara'ya bağlı Kadıköy'ünden gelerek Gelibolu'ya yerleşmiştir. Kendisinin de bu sebeple Kadıköy'de doğmuş olması muhtemeldir. Fakat Envarü'l-Aşıkin isimli eserinde "Hak Teala Hazretleri, miskin Ahmed-i Bican'ı Gelibolu'da yarattı" ifadesi göz önüne alındığında Gelibolu'da doğduğu anlaşılmaktadır (Azamat, 1996, s.100; Çelebioğlu, 1989, s. 50).

Ahmed Bican eğitimli ve kültürlü bir babanın evladı olmasının da etkisiyle ağabeyi ile birlikte iyi bir eğitim almıştır. İlk eğitimini babasından aldığı, döneminin ilimlerini tahsil ettiği ve Arapça ile Farsça'ya iyi derecede hâkim olduğu bilinmektedir (Azamat, 1996, s.100; Çelebioğlu, 1989, s. 50).

Hacı Bayram Veli'nin II. Murad ile görüşmeye Edirne'ye gitmesi üzerine Gelibolu'ya uğramasıyla başlangıçta rindane bir hayat süren Ahmed Bican, Hacı Bayram Veli'ye intisap etmiş ve tasavvuf erbabına dahil olmuştur (Azamat, 1996, s.100). Ağabeyi Yazıcıoğlu Mehmed ile birlikte şeyhlerine karşı önemli derecede hürmet ve saygı beslemişlerdir. Ahmed Bican hayatının tevazu ile yaşamış ve eserlerinde kendisini "bican, fakir, hakir, miskin, derviş" gibi sıfatlar ile betimlemiştir (Şahin 2016, s. 202). Ahmed Bican'ın çilehanesi ağabeyi Yazıcıoğlu Mehmed'in, Gelibolu'da Namazgah bölgesinde Hamzakoyu sahillerinde büyük bir

kaya blokuna oyulmuş, birbiri içinden geçilen iki küçük hücresinin üzerindeki bir hücre olduğu belirtilmiştir (Çelebioğlu, 1989, s. 50). Şeyhine büyük bir saygı duyan Ahmed Bican'ın Hacı Bayram Veli için şu beyitleri yazmıştır (Vassaf, 2011, s. 464):

"Cihanın kutbu mahı Hacı Bayram

Cihanın şeyh u şahu Hacı Bayram"

Ahmed Bican gaziler şehri dediği Gelibolu'da nefsi ile mücadele etmesinin yanı sıra düşmanlar ile de mücadele etmiştir. Ağabeyi gibi gaza ve cihat fikrini benimsemiş, eserlerinde bu fikirlerini belirterek şehitlerin mertebelerini anlatmış ve halkı bilgilendirmiştir. Gelibolu halkın düşmanlara karşı olan tavrından övgüyle bahsetmiştir. Envarü'l-Aşıkin'de "Elhamdülillah ki Gelibolu'da nice kez kâfir ile ceng edüp gazalar idüp dururuz. Gah kâfir bize geldi, gah biz kafire varup dururuz" ifadesi ile kaleme almıştır (Çelebioğlu, 1989, s. 50). Bu beyit 15. Yüzyılda Gelibolu'nun bir gaza şehri olup halkının gaza ve cihat ile ilgili düşünce yapısı hakkında fikir sahibi olmamızı sağlamıştır.

Ahmed Bican'ın vefat tarihi net bir şekilde belli değildir. Babası Salih'in Şemsiyye adlı eserini aynı isimle 870 (1466) yılında nesre çevirdiği kabul edilirse en erken bu tarihte veya yakın bir tarihte vefat ettiği kabul edilebilir. Çelebioğlu, vefat tarihinin 1455 yahut daha başka tarihlerin doğru olmadığını vurgulamıştır (Azamat, 1996, s.100; Çelebioğlu, 1989, s. 50). Ahmed Bican'ın kabri, Yazıcıoğlu Mehmed'in kabrinin yakınında olup kabrin yakınında biri 807 (1404), diğeri daha sonraki yıllarda ait iki adet kitabesi bulunan Yazıcıoğlu Çeşmesi mevcuttur (Çelebioğlu, 1989, s. 50).

Yazıcızade Ahmed Bican telif ve tercüme şeklinde birçok eser kaleme almıştır. Bu eserler dönemin fikir dünyasını, savunulan görüşleri ve toplumun dini karakterinin yorumlanabilmesi için bilgiler ihtiva etmektedir. 15. Yüzyılda Gelibolu'nun kabul gören değerlerini Ahmed Bican'ın eserleri ile görmek mümkündür. En çok bilinen eserleri ise,

Envarü'l-Aşıkin, Dürr-i Meknun, Acaibü-l-Mahlukat, Bostanü'l-Hakayık ve Münteha'dır (Bursalı Mehmed Tahir, t.y., s. 32; Şahin 2016, s. 204; Vassaf, 2011, s. 463).

Ahmed Bican'ın Ahmediyye olarak da bilinen Envarü'l-Aşıkin adlı eseri, Türk-İslam aleminde ününü yüzyıllardır koruyan en hacimli ve önemli eseridir. Yazıcıoğlu Mehmed, Meğaribü'z-zaman adlı Arapça eserini bitirdikten sonra kardeşinden onun ricasına uyarak kitabı tamamladığını şimdi kardeşinin memleket halkının faydalanması için kitabı Türkçe'ye çevirmesini istemiştir. Şöyle ki; "Ey Ahmed-i Bican, işte ben, senin dediğin gibi alemlerin şeriat ve hakikatlerini bir araya toplayan kitabı yazdım. Memleketimiz halkının, bu ilmin nurlarından faydalanmaları için sen de bunu Türkçe'ye çevir" demiş ve Ahmed Bican da "Envarü'l Aşıkin" adıyla bu kitabı manzum olarak Türkçe'ye çevirmiştir (Ahmed Bican, 1979, s. 9; Azamat, 1996, s. 148-149; Çelebioğlu, 1989, s. 50).

Ahmed Bican, Envarü'l-Aşıkin'i yazarken, başta Kur'an-ı Kerim, Tevrat, İncil ve Zebur olmak üzere her türlü ilahi eserden faydalandığını belirtmiştir. Ağabeyi Yazıcı Mehmed ile Allah'ın rızasını kazanmak için zahmetler çekerek bu eserleri meydana getirdiklerini ifade etmiştir (Ahmed Bican, 1979, s. 10-11).

Eserin beş ana bölümden oluşmaktadır ve her bölüm bir namaz vaktine işaret etmektedir. Birinci bölüm mevcudatın ve alemin tertip ve düzenini, ikinci bölüm Allah Teala'nın peygamberlere hitabı; üçüncü bölüm de melekleri, dördüncü bölüm kıyamet günü, namaz, oruç, diğer ibadetler, gaza ve cihat ile ilgili konular, beşinci bölümde Allah'ın kelamı adı altında cennet, cehennem, mizan, günah işleyen insanların vaziyetleri gibi konulara yer verilmiştir (Ahmed Bican, 1979, s. 11-12; Şahin, 2016, s. 204).

Yazıcızade Mehmed'in Muhammediyye'si gibi Envarü'l-Aşıkin'de meşhur olan okuma toplantılarında daimî olarak okunan eserlerden biridir. Gelibolu'da 1446 yılında yazımına başlanan ve Şubat 1451 yılında tamamlanan eserin yazma ve matbu nüshaları

mevcuttur (Çelebioğlu, 1989, s. 50). 1624 yılında Erdel hükümdarı Gabor Bethlen'in tercümanı ve baş kâtibi Janos Hanzi eseri Macarca'ya tercüme etmiş ve 1626 yılında Macaristan'ın Kassa (Kosica) şehrinde basılmıştır (Şahin, 2016, s. 204).

Bir diğer önemli eseri ise "Kitabü'l Münteha ale'l- Fusüs" olup kısaca Münteha adıyla bilinmektedir (Bursalı Mehmed Tahir, t.y., s. 32; Şahin 2016, s. 204; Vassaf, 2011, s. 463). Bu eser Muhyiddin İbnü'l-Arabi'nin İslam aleminde en fazla şerh yazılan eseri olan, vahdet-i vücut anlayışını yansıtan Fususül-hikem'ine Müeyyed Cendi'nin yazdığı şerhe, Yazıcıoğlu Mehmed'in Münteha ismiyle Arapça olarak yazdığı şerhin Türkçe'ye tercüme etmesi ile meydana gelmiştir. Ahmed Bican, Münteha'nın "sebeb-i telif" kısmında ağabeyi Mehmed'in Arapça Münteha adıyla bir kitap yazdığını belirtmiş "ve ben duacı dahi onu Türki'ye döndürdüm. Ve bu kitabın adını "Münteha" diye ad verdim" şeklinde ifade etmiştir Ayrıca İbnü'l-Arabi'nin Fusüs'una yazılan ilk Türkçe tercüme olarak kabul görmektedir. Eser bazı nüshalarına göre 1453 (857) veya 1446 (870) yılında Gelibolu'da tamamlanmıştır. Tevrat, İncil, Zebur ve Kur'an'dan, Peygamber kıssalarından, dört halifeden, bazı evliya menkıbelerinden ve çeşitli tasavvufi konuları anlatmaktadır (Ahmed Bican, 2011, s. 101; Çelebioğlu, 1989, s. 50).

Münteha genel olarak sekiz bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde yaratılıştan, insan ve derecelerinden, aşk, arif, vakıf vb. ıstılahlarla on dört bölümden oluşmaktadır. İkinci bölüm Fususü'l-hikem'den asıl tercüme edilen kısım olup peygamberler faslından meydana gelmiştir. Üçüncü bölümde vahiy sırları, Hz. Peygamber hicreti, Hz. Fatıma'nın, dört halifenin, Hz. Hasan ve Hüseyin'in vefatları ile Esma-i hüsna anlatılmıştır. Dördüncü bölüm Istılahat-ı Sufiyye başlığı ile başlamıştır. Kemaleddin Abdürrezak el-Kaşi'nin aynı isimli Arapça yazılmış olan eserinden Türkçe'ye çevrilmiş olan kısmı ihtiva etmiştir. Menazilü's-sairin başlıklı beşinci bölüm Hace Abdullah-ı Ensari el-Herevi'nin aynı isimli Arapça eserinden tercümesidir. Bu bölümde on bab bulunmaktadır ve yüz on terim tasavvufi

mahiyette kaleme alınmıştır. Altıncı bölümde Hz. Peygamber'in nübüvvetine, Kur'an, mi'rac, abdest, namaz, cuma, ezan, Kâbe, hac, zekât, ölüm gibi konular mevcuttur. Yedinci bölüm Habib-i Acemi, İbrahim b. Edhem, Bişr el-Hafi, Cüneyd-i Bağdadi, Bayezid-i Bistami gibi evliyaların sözlerini içermektedir. Son bölüm olan sekizinci bölümde kıyamet alametlerine, cehennem ve cennete dair bilgiler verilmiştir (Çelebioğlu, 1989, s. 51).

Ahmed Bican, "Acaibü'l-Mahlukat" isimli eseri coğrafya ile ilgili olup 1453 yılında Gelibolu'da tamamlanmıştır. Eser Zekeriyya b. Muhammed el-Kazvini'nin 1283) aynı ada sahip kozmografya, coğrafya ve biyoloji hakkında bilgiler veren Arapça eserinin özet şeklinde serbest bir tercümesidir. Eserde gök, güneş, ay ve diğer gezegenlere, günlerin faziletlerine, denizlere, yedi iklime, dağlara, nehirlere, rüzgâra, buluta, maden ve mücevherlere, bitkilere, insana ve hayvanlara dair efsanevi ve tuhaf yönler anlatılmıştır (Bursalı Mehmed Tahir, t.y., s. 32; Çelebioğlu, 1989, s. 50; Şahin 2016, s. 205; Türkay, 1959, s. 14-15; Vassaf, 2011, s. 463).

Dürr-i Meknun (Saklı İnciler) isimli eseri Acaibü'l-Mahlukat'a benzer özellikleri taşımaktadır. Daha ayrıntılı bir şekilde kaleme alınmıştır. Ahmed Bican bu eseri yazma sebebini şöyle anlatmaktadır (Ahmed Bican, 1999, s. 20):

'Nice pare kitaplardan cem' eylediğim, tefasirden ve kimi ehadis-i nebeviyyeden ve kimi rivayetle hikayatlardan ki akıl kabul ve tecviz eder. Bu cümleden cem' edip getirip bir kitab etdim ve adını Dürr-i Meknun koydum. Ta kim mütalaa kılanlar Hak te'ala hazretinin kudretini ve azametini ve sun'unu bileler ve bu fakiri hayır dua ile yad edeler."

Eser on sekiz bin aleme istinaden on sekiz babdan meydana gelmiştir. Birinci babda gökleri ve göklerdeki acayibi, günü ve yıldızları; ikinci babda yerler ve yerlerdeki acayibi; üçüncü babda yeryüzünü, dördüncü babda, ilm-i hendese ve iklimleri; beşinci babda dağları, altıncı babda suları ve dağları, yedinci babda şehirleri ve iklimleri, sekizinci babda mescidleri ve manastırları;, dokuzuncu babda Süleyman Peygamber'in saltanatını; 10. babda Belkıs'ın

Hz. Süleyman'ın ziyareti; 11. babda ömürlerin takdiri; 12. babda helak olan şehirleri; 13. babda yemişleri ve otları; 14. babda heykelleri; 15. bab Simurg Anka'yı; 16. bab Rumuz-ı Cefiri; 17.bab kıyamet alametlerini; 18. bab münacat, dua ve bazı meseleleri konu almaktadır (Ahmed Bican, 1999, s. 21-22; Bursalı Mehmed Tahir, t.y., s. 32; Çelebioğlu, 1989, s. 50; Şahin 2016, s. 205; Türkay, 1959, s. 15).

Yukarıda bahsedilen coğrafya ile ilgili iki eserin kütüphanelerde çok sayıda nüshalarının bulunması sebebiyle Osmanlı halkının kozmolojiye ilgi duyduğunun göstergesidir (Şahin, 2016, s. 205).

Ahmed Bican'ın Şemsiyye adlı eseri ise "Melhame" veya "Bostanü'l-hakayık" adıyla da anılmıştır. Babası Yazıcı Salih'in aynı ada sahip mesnevi tarzındaki manzumesini nesre çevirerek bu eseri oluşturmuştur. Astroloji, astronomi ve meteoroloji ile ilgili olan eser 1446 yılında tamamlanmıştır. Yılın 12 ayını işaret ederek 12 babda her ayın yirmi nişanı anlatılmıştır. Eserde her ayın ilk ve diğer günlerde, güneş ve ay tutulmasında, yıldız kayması, şimşek, dolu, zelzele gibi durumlarda kıtlık, bolluk, barış, savaş, hastalık, sağlık, ucuzluk ve pahalılık gibi hangi olaylara işaret edeceğinden bahsedilmiştir (Çelebioğlu, 1989, s. 51).

Ahmed Bican'ın tek manzum eser olma özelliğini taşıyan Cevahirname adlı eseri ise 40 beyit civarındadır. Yakut, elmas, zümrüt, firuze, akik gibi mücevherlerin sağlık hususundaki faydaları anlatılmıştır (Çelebioğlu, 1989, s. 51). Bu eser 15. Yüzyıl Gelibolu halkının sahip olduğu geleneksel tedavi üzerindeki fikirlerinin anlaşılabilmesini sağlamaktadır.

Ahmed Bican'a "Ravhu'l-ervah", "Ravzatü'l-ervah" ve yahut "Revvihu'l-ervah" gibi farklı okunuşlara sahip bir eseri olduğu belirtilmiştir (Gövsa, t.y., s. 19). Fakat herhangi bir nüshası elde olmadığı için doğruluğu hakkında kesin bir bilgi verilememektedir. Bir ihtimal bu eser Envarü'l-aşıkin'deki "Bal Tefsiri" ya da Münteha'daki "Istılahat-ı Sufiyye" ve

"Menazilü's-sairin" gibi bölümlerin müstakil olarak yazma ve matbu nüshaları bulunduğu için istinsah edilmiş şekli olduğu düşünülebilir. Diyarbekirli Ahmed Mürşid'in nasihatname özelliğindeki Ahmediyye isimli mesnevisi de Ahmed Bican'a ait sanılmışsa da herhangi bir doğruluğu yoktur (Çelebioğlu, 1989. s. 51).

Molla Zaifi Muhammed

Zaifi'nin hayatı hakkında elde edilen bilgiler sınırlıdır. Molla Zaifi Muhammed üzerine yazılan eserlerde hemen hemen aynı bilgilere yer verilmiştir.

Sehi Bey tezkiresinde isminin Muhammed olduğunu ve vatanının Gelibolu olduğunu belirtmiştir. Güzel şiirler ve latif beyitler kaleme almıştır. Sultan II. Murat'ın yaptığı gazaları nazm ederek kitap haline getirmiştir. Bu eserini güzel bir şekilde nazm ettiğini vurgulamıştır. Marifet ve kemal sahibi olup hakikat ehlinden biri olarak tanımlanmıştır. Tasavvufa mayil, tarikat ehli kimse olduğu tasavvufla ilgili risale yazdığı ve pek çok marifeti beyan ettiği belirtilmiştir. Aşağıdaki beyit sufiliğine işaret etmektedir (İsen, 1998, s. 124-125):

"Zaifi sana bu ma'na ne yüzden hasıl olmuştur
Meğer maksudunu buldun hakikat cümle eşyadan"

Bursalı Mehmet Tahir ve Gelibolulu Mustafa Âli, Sehi Bey ile yaklaşık olarak aynı bilgileri vermiştir. Bursalı Mehmet Tahir bu bilgilere ilave olarak Zaifi Muhammed Efendi'nin Fatih Sultan Mehmed zamanında şöhret kazandığını belirtmiştir. Yukarıda Sehi Bey tezkiresinden aktardığımız beyitin, Gazavat-ı Sultan Murad'da bulunduğunu belirtse de mevcut yazmada bu beyit bulunmamaktadır (Bursalı Mehmet Tahir, t.y., C.II, s. 443, Sarı, 1994, s. 12-13).

Sehi Bey ve Bursalı Mehmet Tahir ortak olarak aşağıdaki birkaç beyti örnek olarak vermişlerdir (Bursalı Mehmet Tahir, t.y., C.II, s. 443; İsen, 1998, s. 124-125):

"İy bad-ı şaba lutf idüp ol cana haber vir

Bu ben kulınun halini sultana haber vir

Hem murcılayın olduğum hake beraber

Ol tahtı yüce bahtı Süleyman'a haber vir"

"Ey saba rüzgârı lutf et, postacılık görevini yerine getir ve Sultan'a ben kulunun halinin nasıl olduğunu söyle, haber ver."

"Yerde sürünen küçük karınca gibi olduğunu da yüce tahtlı, Hz. Süleyman bahtlı sultana söylemeyi unutma."

Gazavat kelimesi gaza kelimesinden türemiştir. Gaza kelimesi "cenge gitmek, cenk etmek" anlamını taşımaktadır. Bu anlam daha sonra din düşmanlarına karşı kullanılan "cihat" kelimesi ile aynı anlamda kullanılmış ve halk arasında bu anlam yaygınlaşmıştır. Düşman ile yapılmış savaşları konu alan eserlere de "gazaname" veya "gazavatname" denilmektedir. Gazaname tek olarak yapılan savaşları, gazavatname ise birden çok yapılan savaş ve akınları ifade etmektedir. Türk edebiyatında gazaname, gazavatname, fetihname ve zafername gibi adlarla anılmıştır. Gazavatnameler belirli savaşları ve seferleri tasvir ederken oldukça ayrıntılı bilgiler vermişlerdir (Erkan, 1996, s. 439).

Gelibolulu Zaifi, "Gazavat-ı Sultan Murad Han" adlı eserini Sultan II. Murad'a takdim etmiştir. Ahmedi'nin İskendername'sinde bulunan Tevarih-i Müluk-ı Âl-i Osman bölümü haricinde, gazavatname türünde günümüze ulaşan ilk eserdir (Şahin, 2016, s. 208). Eser 1446-1451 yılında yazıldığı tahmin edilmektedir. Bazı yaprakları eksik olduğu gibi sonunun eksik olduğu da tespit edilmiştir. Eldeki nüsha 2566 beyittir ve vezni "mefailün mefailün mefailün failün"dür. 1459 ve 1462 yılında istinsah edilmiştir. Bu tarihlerin yakınlığı 16. yüzyıl dil ve imla özelliklerinin yansıtılması bakımından önemlidir (Çelebioğlu, 1998, s. 154). Sultan II. Murad'ın gazaları kolay ve düzgün bir şekilde ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Vakalar arasında

Türklüğün büyüklüğü ve İslam'ın manevi yüksekliği övülmüştür. Eserin dili sanatkâr değildir, halkın anlayabileceği bir dildedir (Kocatürk, 1964, s. 224).

Zaifi'nin Gazavat-ı Sultan Murad Han adlı eserinde, Sultan II. Murad'ın çok yakınında olduğu anlaşılmaktadır. Padişah tarafından düzenlenen zengin sofralarda, altın ve gümüş kaplarda, kuş etleri, yağlı çörekler ve şekerli böreklerin bulunduğu sazlı sözlü eğlencelerde bulunmuştur. Padişahın arzusuyla şiirler yazmış ve iltifat görmüştür (Çelebioğlu, 1998, s. 155; Şahin, 2016, s. 208).

Zaifi şiir ilmini bilmemektedir ve Allah'ın yardımıyla kendini yetiştirmiştir. Kıyamete kadar hayır dua ile anılmak için dünyada kalıcı bir eser bırakmak istemiştir. Bunun üzerine "Zarifi bir yar idinmiş" ve bu şiir ilmini bilen Zarif'ten şiir öğrenmiştir (Sarı, 1994, s. 13). Çelebioğlu ise; Zaifi'nin şiire kabiliyetini gören bir arkadaşının ona şiir ilmini öğrettiği belirtmiştir (Çelebioğlu, 1998, s. 154).

Sultan II. Murad ile birlikte savaşlara katılmıştır. Savaş kararlarının alındığı meclislerde fikirlerini beyan etmiştir. Aşağıdaki beyitler bu durumu anlatmaktadır (Sarı, 1994, s. 13):

"Bizüm dahı buyıdı fikrümizde
Gice gündüz gönülde fikrümizde
Ki Şahıla varayduk Üngürüz'e
Yirini tar ideydük ol tonuza
Bi-hamdi'l-lah ki Şah'un gönline Hak
Bu razı, şöyle keşf etdi muhakkak"

Zaifi'nin bu eserinde Rumca beyit ve mısraların olması, Çelebioğlu tarafından casusluk hizmetinde bulunduğu şeklinde yorumlanmıştır. Aşağıdaki beyit Rumca bildiğini göstermektedir (Çelebioğlu, 1998, s. 155):

"Egerçi Rum dilinde behremüz var

Velikin ne dimekdür dinle iy yar"

Zaifi gazayı, gazileri ve II. Murad'ın gazalarını övmüştür. Balkan devletleriyle kendisinin de katıldığı savaşları dikkat çekmiştir. Ona göre, Sultan II. Murad bir gazilik sembolüdür ve Hak Teala'nın rızasını kazanmak için yaptığı gazalar ve kahramanlıklardan dolayı Hz. Ali'ye benzetmiştir (Şahin, 2016, s. 208-209).

Zaifi eserinde Turahan Bey'in, Firuzoğlu'nun, Gelibolu Beyi Ahmed-i Hass'ın, Karaca Bey'in, Şamlı Ali Bey'in, Davud Bey'in, Evrenozoğlu'nun, Karesi İli Bey'inin, Fenarioğulu'nun, Hasan Paşa'nın, Turgutoğlu Yusuf Şah'ın, Oğuzoğlu İsa Bey'in, Mihaloğlu Hızır Bey'in savaşlarını, padişahın askeri teftişini ve ordudaki manevi kuvveti arttırmak için yaptığı konuşmaları canlı ve ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır (Çelebioğlu, 1998, s. 155).

Agah Sırrı Levent ile birlikte Halil İnalcık ve Mevlüd Oğuz, Zaifi'nin eserinden bahsetmesine rağmen eserin bulunamadığını belirtmişlerdir (İnalcık ve Oğuz, 1989, s. VII; Levend, 2000, s. 15). Vasfi Mahir Kocatürk ise eserin numarasını belirtmeden Afyon kütüphanesinde olduğunu ifade etmiştir (Kocatürk, 1964, s. 224)

II. Murad'ın doğrudan doğruya seferlerini anlatan üç tane Gazavatname tespit edilmiştir. Bu eserlerden biri Kaşifi'nin "Gaza-name-i Rum" adlı Farsça mürettep bir mesnevisidir. Tek nüshası mevcut olan eser 1053 beyittir ve manzumenin sonu eksiktir. Sultan II. Murad'a takdim edilmiş ve babasının sağlığında şehzade olan Mehmed'e ithaf edilmiştir (Çelebioğlu, 1998, s. 152-153).

İkinci eser olarak Halil İnalcık ve Mevlüd Oğuz'un, "Gazavat-ı Sultan Murad b. Mehmed Han" adlı eseridir. Bu eserin son sayfaları eksiktir ve yazarı bilinmemektedir. 1443-1444 yıllarına ait olayları ayrıntılı bir şekilde anlatmış ve iki bölümden meydana gelmiştir (İnalcık ve Oğuz, 1989, s. VII- VIII).

II. Murad seferlerini anlatan bir diğer eser ise yukarıda ayrıntılı bir şekilde bahsedilen Zaifi'nin "Gazavat-ı Sultan Murad Han" adlı eseridir.

Derviş Bayezid

Derviş Bayezid âlim, fazıl ve kâmil biri olarak tanımlanmaktadır, Çelebi Mehmed'in şehzadeliği zamanında hocalığını yapmıştır. Derviş Bayezid mesnevi tarzında dini tasavvufi bir eser olan Sırr-ı Canan'ın da sahibidir. Soru-cevap ana başlıkları ile ayet ve hadisleri, Hz. Adem'in yaratılışını, rıza, iman gibi konuları içeren dini tasavvufi bir eser ortaya koymuştur (Şahin, 2016, s. 206).

Şehzade hocalığı yapması Derviş Bayezid'in ilminin kuvvetli olduğunun işaretidir. Döneminde bilinen, saygı duyulan ve hürmetle anılan bir şahsiyet olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim Yazıcıoğlu Mehmed, Muhammediyye adlı eserinde Derviş Bayezid'den bahsetmiş ve onu Bayezid-i Bistami'ye nazaran Gelibolu'nun Bistami'si olarak betimlemiştir (Yazıcıoğlu Mehmed, t.y., s. 820-821):

"Emin ü şeyh ü Derviş Bayezid'e
İrür kadrini ala-yı mezide
Zamanun nite gülmeye zemini
Çü Derviş Bayezid ola emini
Gelibolu anınla oldı Bestam
Girü Şeyh Bayezid'i buldı Bestam"

Derviş Bayezid'in, 15. yüzyılın başlarında inşa edildiği tahmin edilen Seydi Kavağı köyünde bir zaviyesi vardır. 1475 yılında mütevellisinin ismi Togan'dır. Vefat ettiği zaman yerine oğlu Mahmud geçmiştir. Ciheti tevliyeti ba'del meremmete öşürdür. Kalan ücretin ayende ve ravendeye sarf olunması belirtilmiştir (BOA, TD, nr. 12, s. 197).

Gelibolu'da bir adet kervansaray, Bolayır'da ve Kavak köyünde iki adet hamam, iki adet asiyab ve bir tuzla yeri vakfedilmiştir. Bahsedilen yapılar üzerinden gelir sağlanmakta olup toplamı 2.525 akçedir. Bunların dışında Kavak köyünde harap olmuş bir bağ, 14 adet zayi olmuş sağmal sığır, zayi olan bir çift, Bolayır'da harap olmuş bir kervansaray ve Kavak'ta satılmış bir kervansaray bulunmaktadır. Şirmerd adında bir kul zaviyeye hizmet etmektedir (BOA, TD, nr. 12, s. 198).

Derviş Bayezid mevcut bilgiler çok kısıtlı olmakla birlikte kendisinin ilim sahibi ve hayırsever biri olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Gelibolulu Mustafa Âli

Tarihçi, araştırmacı, şair ve devlet adamı olarak tanınan Gelibolulu Mustafa Âli, 2 Muharrrem 948 (25 Nisan 1541) tarihinde Pazartesi gecesi Gelibolu'da dünyaya gelmiştir (Ahdi, 2014, s. 45a; Cunbur, 1982, s. 5; Kınalızade Hasan Çelebi, 1989, s. 592; Kütükoğlu, 1989, s. 414). Bazı kaynaklarda ise doğum tarihiyle ilgili farklı görüşler ileri sürülmektedir. Cornell H. Fleischer, Mustafa Âli'nin doğum tarihini 28 Nisan 1541 olarak belirtmiştir (Fleischer, 2010, s. 11). Bursalı Mehmed Tahir ise Mustafa Âli'nin yazdığı 991 tarihli bir mektupta kendisini 42 yaşında zikretmesi sebebiyle doğum tarihini 949 (1542) olarak kabul etmiştir (Bursalı Mehmed Tahir, 1322, s. 5).

Asıl adı Mustafa'dır. Bazı kaynaklarda Âli, Âli Çelebi, Gelibolulu Mustafa Çelebi bazı kaynaklarda ise doğum yeri ve mahlası ilave edilerek Gelibolulu Mustafa Âli şeklinde kendisinden bahsedilmektedir (Aksoyak, 2006, s. 226).

Babasının adı Ahmet, annesinin adı Ümmühânî'dir. Mustafa Âli babasını şöyle anlatmaktadır (Fleischer, 2010. s. 12):

"Pederim merhum ya'ni Hace Ahmed

İdüb sermaye-i ömrin hasaret

Bırakdı cümleten varlık meta'ın

Ziyandur gördü bi yüzden ticaret

Huda tarihin ilham etdi Âli

Didüm ol dem babam ruhuna rahmet"

Babasını Hace Ahmet olarak nitelendirdiğinden ötürü ticaretle uğraştığı anlaşılmaktadır. Çünkü Osmanlı Devleti'nde hem tüccarlara hem de öğretmenlere bu unvan verilmektedir (Fleischer, 2010. s. 12).

Künhü'l Ahbar'da yazar "Müverrihin nam-ı namisi Mustafa bin Ahmed bin Abdü'l-Mevla'dır ki Âli denmekle şöhreti şi'ardır" şeklinde kayıt düşmüştür. Fakat "Sadef-i Sadgüher" isimli eserinde (Şeker, 1997, s. 1);

"Pederim Ahmed ibn-i Abdillah

Hace-i ehl-i hayr u tarik-i cah"

Anlaşılacağı üzere dedesinin adının Abdullah veya Abdulmevlâ olduğu düşünülmektedir. Dedesinin adından ve Mustafa Âli'nin eserlerinde diğer milletlere göre Hırvat milletini daha çok övmesinden ötürü Boşnak bir aileden geldiği düşünülmektedir. Künhü'l Ahbar'ın dördüncü rüknünde Arnavut ve Çerkes milleti hakkında olumsuz görüşlerinden, Macar'lar, Firenkler, Almanlar için ılımlı tavırları olmasına rağmen Hırvat ve Boşnaklar hakkında oldukça övgü dolu sözler söylemiştir (Atsız, 1968, s. 1). Ayrıca Lala Mustafa Paşa başta olmak üzere Gelibolulu Mustafa Âli'nin maiyetinde bulunduğu devlet adamları Boşnak kökenli kişilerdir. Osmanlı Devleti'nin sınırlarında farklı milletler bir arada yaşadığından dolayı, hemşehrilik hadisesi içinde bulunulan döneme göre makul bir değerlendirme olmakla birlikle kesin bir sonuç vermesi mümkün değildir (İsen, 1998, s. 15).

Gelibolulu Mustafa Âli, hem babasını hem de doğduğu yer olan ve zamanının önemli

bir kültür merkezi olarak sayılabilecek Gelibolu'yu şöyle anlatmaktadır (Uğur, 2014, s. 51):

"Mevlidimdir benim hem ol kişver

Peykerim anda buldı kuvvet ü fer

Pederim Ahmed bin Abdullah

Hace-i ehl-i hayr tarik-i cah

Ni'meti ehli ilme amade

Kerem ü lutfi hariku'l-ade

Leb-i deryadadır o şehr-i latif

Bağ ı rağı misal-i Huld-i nazif

Etkiya kamdır, güzel yerdir

Salihi ammaki gark-ı gevherdir

Hasılı ol diyar-ı nüzhet-sa

Oldu eshab-ı tali'a menba-ı ca

İçlerinde kimesne yok hali

Herkesin muntazamdır ahvali

Kimi arif kimi mücahiddir

Kimi kani kimisi abiddir

Merd-i 'ayyaşa hadd u nihayet yok

Ola ma'mure heşredek o makam

Beyt-i ma'mur idine anı enam"

Gelibolu 15. Yüzyıl'dan beri Yazıcızade Mehmed ve kardeşi Ahmed-i Bican olmak üzere, sayısı az fakat önemli mutasavvıf, bilgin ve şair yetiştirmiş bir yerdir. Bilgi ve edebi nitelikleriyle ünü Gelibolu'nun dışına taşmış, temel eğitim veren okullarında önemli

şahsiyetler yetiştirmiş bir şehirdir. Gelibolulu Mustafa Âli, kültürel açıdan önemli olan bu bölgede doğmuştur. (Fleischer, 2010. s. 15).

Mustafa Âli altı yaşında okula başlamıştır. Resmi Osmanlı müfredatını oluşturan Arapça dilbilgisi derslerini sıbyan mektebinde öğrenmeye başlamıştır. On iki yaşına geldiğinde Künhü'l- Ahbar adlı eserinde zamanının en iyi gramercisi olarak nitelediği Habib-i Hamidi'den Arap gramerini ihtiva eden "Kafiye" adlı eseri okumuştur. 16. Yüzyılın en önemli sayılabilecek hukukçusu ve bilgini Ebussuud Efendi'nin öğrencisi olan Sinan Halife'den mantık ve ilahiyat dersleri almıştır. Hemşehrisi Sururi'den ise fıkıh ve tefsir dersleri öğrenmiş ve Vücud-i Zihni risalesini okumuştur. 16 yaşında şiirlerini yazmaya başladığında "Çeşmi" olan mahlasını 17 yaşında sözlük anlamı "yüce, ulu" manasına gelen "Âli" olarak değiştirmiştir. Daha sonrasında ise İstanbul'da Rüstem Paşa, Haseki ve Semaniye medreselerini tamamlayarak yirmili yaşlarında iyi bir Arapça ve Farsça bilgisiyle öğrenim hayatını tamamlamıştır (Atsız, 1968, s. 1-2; Fleischer, 2010. s. 19-20; İsen, 1998, s. 2).

Mustafa Âli, derslerini tamamlayıp mezun olmasının ardından müderris yahut kadı olmak için mülazemet dönemi esnasında "Mihr ü Mah" adlı eserini yazmıştır. İlk eserini 1560/1561 yılında şehzade olan II. Selim'e sunmuştur. Şehzade Selim'in şiirle alakası olduğunu bildiği, kadı ve müderrislik isteği için böyle bir çabaya girişmiştir. Şehzade Selim, Âli'nin bu isteğini gerçekleştirmeyerek tüm hayatını değiştirecek görev olan divan kâtibi olması buyurmuştur. Böylelikle Gelibolulu Mustafa Âli, Şehzade Selim'in maiyetinde bürokrasiye adımını atmıştır. Bu görevinde Şehzade Selim ile farklı mekân ve zamanlarda yakın ilişkiler kurmuştur. Şehzade Selim bir kış günü Gelibolulu Mustafa Âli'nin de olduğu maiyetiyle birlikte av partisi tertip etmiştir. Mustafa Âli'den altındaki atı ve kolundaki doğanı ile birlikte o anı tasvir edecek bir beyit söylemesini istemiştir. Mustafa Âli beklenmedik bu durum karşısında güzel bir beyit okumuş ve şehzade takdir ederek yüz sikke altın bağışlamıştır. Beyit aşağıdaki gibidir (İsen, 1998, s. 2);

"Şâhbâz-ı himmetin destinde olsun ber-karâr

Olur elbette hümâ-yı saltanat birgün şikâr"

"Himmetinin doğanı kolunda varsın dursun, elbette bir gün saltanat hümâsı ona az olacaktır."

Mustafa Âli divan kâtibi olarak Şehzade Selim ile birlikte 1561 sonları ya da 1562 yılı başlarında Kütahya'ya gitmiştir. 1562 yılında "Tufetü'l-Uşşak" isimli eserini yazmıştır. Tasavvuf ve örnek sufiler üzerine bir risale olan Tuhfe ile Hüsrev-i Dihlevi'nin Matla'ü'l-Envar isimli Farsça eserine bir naziredir. Bu eserinin kendisinin belirttiği üzere Şehzade Selim'in sarayında tamamlamıştır. 1563 yılının başlarında başkatip olmuştur. Şehzade Selim'in şairlere değer vermesi, onları himayesinde toplaması ve Kütahya'daki canlı şiir ortamı Gelibolulu Mustafa Âli'nin hayatında önemli bir rol oynamıştır (Fleischer, 2010. s. 36-37).

Mustafa Âli, daha sonra İstanbul'a gidip Kanuni Sultan Süleyman'a mektup yazarak üst düzey bir görev isteğinde bulunmuştur. Kanuni ona "Efendisi ri'ayet itsün ve şeh-zade ademleri asitanemizde turmasın, gitsün" diyerek cevap vermiştir (Şeker, 1997, s.5).[1]

Şehzade Selim'in Lalası olan Tütünsüz Hüseyin Paşa ile aralarının açılmasından dolayı Şam Beylerbeyi Lala Mustafa Paşa'nın davetiyle 1562-1563 yılında Lala Mustafa Paşa'nın divan kâtibi olarak Halep'e daha sonra Şam'a gitmiştir. Divan kâtibi olarak altı yıl boyunca Şam'da kalmıştır (İsen, 1998, s. 2; Kütükoğlu, 1989, s. 414).

1568 yılında Lala Mustafa Paşa'nın Yemen fethi baş komutanlığı tayine üzerine Gelibolulu Mustafa Âli'de divan kâtibi olarak Mısır'a gitmiştir. Mısır Beylerbeyi Sinan Paşa ise İstanbul'a Lala Mustafa Paşa'nın Yemen'e gitmek istemediğine dair haber gönderdi. Bunun üzerine Mustafa Paşa görevinden azledildi. İdam kararı verilmişse de geçmiş hizmetleri sebebiyle bu karardan vazgeçilmiştir. Sinan Paşa'nın şikayetini incelemek üzere

[1] Onunla efendisi ilgilensin. Şehzadenin adamları benim sarayımda dolaşmamalıdır.

müfettişler gönderildi. Gelibolulu Mustafa Âli'nin kaleminden yazılan mektuplarında Lala Mustafa Paşa'nın karşılaştığı güçlüklerin sebebi olduğu düşünülmektedir. Lala Mustafa Paşa'nın azlinden sonra Mustafa Âli, Manisa'ya Şehzade III. Murad'ın yanına sığınmıştır. Şehzadeye daha önce yazdığı Mihr ü Vefa ve Nadirü'l-meharib'i sunmuş, Rahatü'n-nüfus'u ise şehzadenin emriyle genişleterek tercüme etmiştir. Şehzade Murad'ın yardımı ve koruması ile İstanbul'a giderek Şeyh Muslihiddin b. Nureddin aracılığıyla Sadrazam Sokullu Mehmet Paşa'ya ithaf ettiği Heft Meclis adlı eserini sunmuştur. Gelibolulu Mustafa Âli, yazdığı bu eser ile İstanbul'da önemli bir göreve geleceğini beklemiştir. Fakat kendisi Bosna Beylerbeyi Ferhad Paşa'nın divan kâtibi olarak görevlendirilmiştir. Nushat adlı eserinde sekiz yılını savaş çöllerinde çadırlarda geçirdiğini, her yıl dokuz ay seferi olarak namaz kılarak gaza ve cihad yolunda kılıcı ve kalemiyle hizmette bulunduğunu belirtmiştir. Rumeli'de şair Yahya Bey ve tezkire yazarı Aşık Çelebi ile görüşmeler yapmıştır (Fleischer, 2010. s. 65; İsen, 1998, s. 2; Kütükoğlu, 1989, s. 414).

Mustafa Âli Heft Meclis adlı eserinde ne tür bir görev beklediğini şu şekilde yazmıştır (Fleischer, 2010. s. 59).:

"Eyledim zinde nam-ı paşayı

Sa'at-i haşre dek kıyamete dek

Çok mıdur himmet itse dirliğime

Ta otuz kırk bin ze'amete dek"

"Paşa'nın adını kıyamete kadar yaşatacak şekilde andım. Bunun karşılığında bana otuz kırk bin zeamet verse çok mudur?"

II. Selim'in vefatına kadar Mustafa Âli Bosna'da kalmıştır. III. Murad'ın tahta çıkmasıyla Mustafa Âli'de İstanbul'a gelerek tahta çıkışını kutlayan kasideler sunmuştur. 1577 tarihinde Lala Mustafa Paşa'nın, Gürcistan, Azerbaycan, Şirvan bölgesine serdar olunca Âli Hoca Sadettin'in aracılığıyla padişah hatt-ı hümayun'ü ile divan kâtibi olarak göreve

başlamıştır. Padişahların berat ve fermanlarını hazırlayarak mühürleyen yüksek rütbeli devlet görevlisi demek olan nişancılık isteğini bir şiir yazarak belirtmiştir. Kabul edilmeyerek Halep tımar defterdarlığına tayin edilmişse de gidememiştir. Mustafa Paşa'nın azledilmesinden sonra Sinan Paşa'nın emriyle Trabzon'a gönderilen zahirenin depolanması ve nakledilmesi görevini yürütmüştür. Bu görevinden sonra Halep'e giderek tımar defterdarlığı görevine başlamıştır. Halep'teki görevi Mustafa Âli'yi memnun etmemiştir. Sultanlara öğütler veren kitabı Nushatü's-selatin, Nusretname ve Şehzade Mehmed'in 1582 yılında sünnet düğününü kaleme aldığı Camiu'l-buhur der Mecalis'i Sur isimli çalışmalarını üst düzey bir görev beklentisiyle İstanbul'a gelerek padişaha sunmuştur. Halep'teki görevinden de azledilmiştir. Mustafa Âli'ye iki yıl hiçbir görev verilmemiştir. 1585 baharında Tebriz seferine çıkan Özdemiroğlu Osman Paşa tarafından Erzurum Mal defterdarlığına altı ay sonra da oradan Bağdat mal defterdarlığına atanmıştır. Bu atamalar hem Mustafa Âli'yi memnun etmemiş hem azledilerek İstanbul'a gelmesine ve işsiz kalmasına neden olmuştur (İsen, 1998, s. 3-4; Kütükoğlu, 1989, s. 414).

Mustafa Âli Rumeli'nde sanatçılarla görüşmeler yaptığı gibi çok farklı yerlerde yaptığı görevlerde de bu toplantılara devam etmiştir. Makamı yükseldikçe bu kültür toplantılarının merkezi olmaya başlamıştır. Şam'da Ahlak-ı Alayi yazarı Kınalızade Âli Çelebi'nin yönetimindeki toplantılar, Bağdat ve Erzurum'da da sürmüştür. Bağdat'ta tezkire yazarı Ahdi'nin yanında geleceğin önemli şairi Bağdatlı Ruhi ile otuz şair zikredilmiştir. Mustafa Âli'nin bu toplantılardaki en büyük etkisi Darri mahlası ile şiirler yazan Nefi'ye bu mahlası vermesidir. Böylece bir kaside ustasının geleceği ve yeteneğinin şekillenmesine katkı sağlamıştır (İsen, 1989, s. 4)

1589 yılında Sivas defterdarlığı görevi verilmiş kısa süre sonra görevden alınmıştır. 1592 yılında yeniçeri kâtibi, 1592'de defter emini, bir ara Gelibolu'ya gitmiş daha sonra 1595 Ocak ayında yine yeniçeri kâtibi olmuştur. III. Mehmed'ten, Künhü'l-ahbar eseri için çok

sayıda kaynak bulmak amacıyla Mısır defterdarlığına tayinini istemiştir. Haremin nüfuzlu ağaları buna engel olarak Amasya sancakbeyliği ve Rum defterdarlığı görevine getirilmiştir. Yanında bulunan kapıkuluna kötü davranması sebebiyle Rum defterdarlığından alınmış, Amasya'dan Kayseri'ye gönderilmiştir. Görevine başlayamadığı Şam beylerbeyliğine tayin olduktan sonra Cidde sancakbeyliğine gönderilmiştir. 1600 yılında gittiği Cidde'de Mecaidü'n-nefais adlı eserini Mısır beylerbeyliği istemek üzerine Mekke'de tamamlamıştır. 1600 yılında bu görevinde vefat etmiştir. Mezarı Cidde'de olmakla birlikte yeri bilinmemektedir (İsen, 1998, s. 3-4-5; Kütükoğlu, 1989, s. 414).

Mustafa Âli, çeşit sahalarda birçok farklı eser yazarak 16. yüzyılın dikkat çeken yazarlarından biri olmuştur. Tarihçiliğinin yanında şair ve nesir alanında yaptığı eserlerle edebiyatçı bir tarafı da bulunmaktadır. Divanlar dolduracak şiirleri ile kendini tanıtmış ömrünün sonuna kadar da şiir yazmıştır. Farklı konularda manzum eserler yazmış, nesir yazılarının aralarına manzum parçalar katmıştır. Mensur eserlerinde dönemine göre edebi bir şekil vermiştir. Gençlik yaşında Sururi ve Hayali gibi döneminin önemli şairlerinden edebi terbiye almıştır. 22 yaşında "Mihr ü Mah", "Enisü'l-kulub" ve "Mihr ü Vefa" adlarında üç eseri vardır. Daha sonra aşk macerası ve hikayelerden uzaklaşarak Tuhfetü'l-uşşak eseriyle tarihe, sosyal ve kültürel konulara ağırlık vermiştir (Akün, 1989, s. 416).

Mustafa Âli her yıl farklı konularda birçok eser vermiştir. Bu eserlerinin isimleri ve sayıları ile tasnifini yapmıştır. Memuriyet ve mevki için yüksek makam sahiplerine yazdığı manzume, eser ve mektuplarında eserlerini belirterek memlekete olan hizmetleri ve dirayetinin göstermeyi amaçlamıştır. Nushatü's-selatin adlı eserinin dördüncü bölümünde eserlerini devrelere göre ayırmıştır. 40 yaşına geldiğinde 17 olan eserlerinin sayısı 1593 tarihli dökümünde 28, 1598 tarihinde 50'ye yükselmiştir. Fakat bu eserlerin arasında cilt diye bahsettiği hacmi beş on sayfayı geçmeyen "Gül-i Sad-berk", "Kırk Hadis Tercümesi", "Subhatü'l-inabe terkibibendi" gibi eserler de mevcuttur. Künhü'l-ahbar'da 1597 yılına ait

verdiği listede otuz kitap, yirmiden fazla risale olduğunu yazmıştır. Terkib ve terciibend, kaside yollu bazı manzumelerinden müstakil bir eser olarak söz etmiştir (Akün, 1989, s. 416).

Mustafa Âli dört Türkçe, biri Farsça olmak üzere beş divan sahibidir. Çağdaşları Baki, Nev'i gibi şairler arasında sönük kalmıştır. Bunun sebebi divan şiirinin estetik disiplinine bağlı kalmayarak serbest ve gündelik hayata yaklaşan bir şekilde şiirlerini yazmasıdır. Divan şiiri mazmun kalıplarının dışına çıkmış, çok rahat ve ifadesi kuvvetli şiirler yazması onun farkını ortaya koymuştur. Mustafa Âli divan şiirinin esas konusu olan aşkın dışına çıkarak haksızlıkları, istediği vazifelerle görevlendirilememesini hayatıyla ilgili yaşadığı duyguları şiirine yansıtmıştır. Kendi şikayetlerini kaleme dökerken devlet idaresi, müesseseleri ve toplumsal bozulmaya da şiirlerinde yer vermiştir. Bu Mustafa Âli'ye Osmanlı Devleti'nin çöküş çağını haber veren sosyal bir şair olma özelliğini kazandırmıştır. Kırk yaşına yaklaştıkça eleştirini daha keskin bir şekilde yazmıştır. "Hulasatü'l-ahval der letafet-i mevaiz-i Sahihü'l-hal" adlı 247 beyitlik terciibendinde hükümdarlık, vezirler, ulema, tarikat şeyhleri, şairler, beylerbeyleri, zeamet sahipleri ve tüccarlara değin her sınıfı tenkit etmiştir. Ellili yaşlarında istediği vazifelere ulaşamamanın sıkıntısı ile şiirlerinin başlıca konusu cemiyet hayatındaki bozulmalar olmuştur (Akün, 1989, s. 417). Aşağıda belirtilen beyit Âli'nin şikayetini gösteren niteliktedir (İsen, 1998, s. 5-6):

"Mahrum olurdu nağıne-i bülbülden ehl-i şevk
Bâğ-ı cihânda güller açılsaydı hârsız"

"Dünya bahçesinde güller dikensiz açılsaydı şevk ehlî bülbül nağmelerinden mahrum kalırdı"

Şiiriyle ilgili sekiz sene kaldığı Bosna'da ve İran'a karşı seferde karşılaştığı savaş sahneleri ile karşılaşmasıyla "hamasiyyat" adı verilen cengaverlik ve savaş ile ilgili konulara da yer vermiştir. Tabiatla ilgili gözlemci yönüyle iyi bir tasvir yeteneği vardır (Akün, 1989, s. 417).

Âli'nin eserleri çok değişik alanlara ait çalışmalar olduğu için, araştırmacılar bunları belli konulara bölerek ele almaktadırlar. Genellikle de bunlar; Tarihle ilgili eserler, edebî eserler, sosyal hayatla ilgili eserler, diğer konulardaki eserler ana başlıklarıyla incelenmiştir (İsen 1998, s. 11).

Gelibolulu Mustafa Âli'nin en önemli ve büyük eseri Künhü'l-ahbar adlı Türkçe genel tarih kitabıdır. Bu eseri mukaddime ile başlayarak "Rükn" adı verilen dört bölümden oluşmuştur. Birinci rükn'de dünyanın yaradılışından Hz. Adem'e kadar geçen zaman; bütün yaratıkların ortaya çıkışı, hayvanlar, balıklar, dağlar, denizler, nehirler, göller, adalar ve iklimler, ikinci Rükn'de Hz. Adem' den başlayarak peygamberler, Arap ırkı, Hz. Peygamber, onun peygamberliği ve mucizeleri, Emevîler, Abbasiler, Arap emirleri, bilginler, şeyhler, hekimler anlatılmıştır. Üçüncü Rükn'de ise Türk ırkı, Oğuzlar, Türk ve Çerkez Kölemenleri, Fatimiler, Eyyûbîler, Akkoyunlu ve Karakoyunlular, Dulkadirliler ve diğer Türk hakanlarından söz edilmiştir. Dördüncü Rükn Osmanlı tarihine ayrılmıştır. Osmanlı devletinin kuruluşundan 1596 yılına kadar geçen olaylar, padişahlar, şehzâdeler, devlet adamları, şeyhler, bilginler ve şairler hakkında bilgi verilir, Künhü'l-ahbâr'ın ilk üç Rükn'ü ile dördüncü Rükn'ün İstanbul fethine kadar olan bölümü beş cilt halinde basılmıştır (İsen 1998, s. 11-12).

Yazmaları: TSMK, Bağdat Köşkü, nr. 238; TSMK, Emânet Hazînesi, nr. 1392; TSMK, (Ertaş, 2013, s, 199)

Revân, nr. 1117, 1118, 1119, 1120, 1121, 1122, 1123, 1124, 1125, 1126; SK, Fâtih böl., nr. 4225, 4465; HSAK, nr. 765, 843; SK, Hâlet Efendi böl.,nr.598;SK, Hamidiye böl, nr. 911, 912, 913, 914; SK, Hasan Hüsnü Paşa böl.,nr. 839, 915; TSMK, Hazîne, nr. 1358, 1359; SK, Es'ad Efendi böl., nr. 2161, 2162; SK, Hekimoğlu Âli Paşa böl.,nr. 795, 796; SK, Lâlâ İsmail böl.,nr. 365; TİEM, nr.361; Nuruosmaniye Ktp. nr. 3406, 3407, 3408, 3409; TSMK, Üçüncü Ahmed böl. nr.3083; İstanbul Üniversitesi Ktp., Türkçe, nr.1320,2359,2400,5959; Kayseri

Râşid Efendi Ktp.,901,920. (Ertaş, 2013, s, 199).

Bu eserin en önemli bölümü 300 yıllık Osmanlı tarihinin anlatıldığı dördüncü Rükn'ü iki cilt olarak düzenlenmiştir. Birinci cilt başlangıçtan Yavuz Sultan Selim devrine kadar, ikinci cilt Kanuni Sultan Süleyman'dan Sultan III. Mehmet devri başlarına kadar yazılmıştır. Her padişah dönemi tahta çıktığı gün olarak başlamış, padişahın doğumu, yetenekleri, kabiliyetleri, bahşiş ve ihsanları, şehzadeleri ile devrin olayları, maiyetinde bulunanlar, hayır eserleri ile bilim kültüre olan hizmetleri anlatılmıştır. Döneminde önceki tarihi bilgileri nakli olarak almış, çağdaş kısımlarını yazarken kendi görüş ve düşüncelerine yer vermiştir. Eserinde 291 şair biyografisine yer vermiş, bilgileri yazarken kaynakları toplayarak birbirleri ile tutarlı bilgileri kullanmıştır (İsen, 1998, s. 12).

Mustafa Âli yazdığı şairlerin çoğunun eserlerini görüp okumuştur. Kanuni devrinden bizzat tanıdığı şairler için başka kaynaklarda bulunmayan bilgileri çok önemlidir. Künhü'l-ahbar'da bulunan şairleri toplayarak ayrıca bir eser hazırlanması ile edebiyatımız için seçkin bir şuara tezkiresi oluşturacak niteliktedir (Akün, 1989, s. 420).

Mustafa Âli, "Menakıb-ı Hünerveran" adlı eserini Bağdat Hazinesi Defterdarlığı görevinde 1587 yılında yazmıştır. Eserin kaynakları, Âlî'nin Menakıb-ı Hünerveran'm girişinde açıkladığına göre Irak hattatlarından Yezdli Kutbeddih Muhammed'in Risale-i Kutbiyye'si, Osmanlı Sarayının görevli kâtiplerinden Abdullah Kırımi'nin verdiği sözlü bilgiler, özellikle üçüncü bölüm için Âli Şir Nevayî'nin Mecalisü'n-nefayis'i ve Devletşah Tezkiresi'dir. Yine eserin girişinde açıklandığı üzere, Risale-i Kutbiyye elli hattat hakkında bilgiyi ihtiva etmektedir ve Kutbeddin Muhammed Yezdî tarafından yazılmıştır (Cunbur, 1982, s. 7-8)

Birinci bölümde başta ilk dört halife olmak üzere "vahiy katipliği" yapan 27 sahabe yazmıştır. İkinci bölümde "altı kalem'"ile "yedi üstad"a yer verilmiştir. Kitabın en hacimli kısmı olan üçüncü bölümde nesta'lik yazanları, dördüncü bölümde çep, divani, siyakat

yazanlar, beşinci bölümde katı'cılar, tezhipçi, tasvirci, ciltçiler ve vassal ustalarına yer verilmiştir. Sonunda tanınmış hattatlar yazılmış ekleme yapılan bir manzume ile Vassal Kalender Çavuş'la ilgili bilgiler verilmiştir. Tacü't-tevarih sahibi Hoca Sadettin Efendi bu eserin yazılmasında büyük rol sahibidir (Cunbur, 1982, s. 8)

Eserin yazmaları belirtilen kütüphanelerde bulunmaktadır: MK, Âli Emîrî Efendi, nr.801; TSMK, Emânet Hazînesi, nr.1231,1232; SK, Es'ad Efendi böl., nr.2211; TSMK, Hazîne, nr.1291;HSAK,nr.757; TİEM, nr.1302,1305; TSMK, Revân, nr.1504 (Ertaş, 2013, s, 198).

"Hâlâtü'l-Kâhire mine'l-Adâti'z-Zâhire" adlı eseri Mısır tarihi, adetleri gözlemleyerek yazdığı bir eserdir. Önsöz, iki bölüm ve bir ek bölümden meydana gelmiştir. Önsözde yazar, kitabın yazılış sebebini anlatarak eserini adadığı Gazanfer Ağa'yı över. Ayrıca İslâm tarihi öncesi Mısır'ı da bu bölümde ele almıştır. Birinci bölümde Mısır'ın güzellikleri ve övülecek yönlerini, ikinci bölümde ise hoşuna gitmeyen, çirkin taraflarından bahsetmiştir. Tezyil adı verilen ek bölümde ise, anlattıklarını değerlendirmiştir. Burada, ilk gidişinde beğendiği bayındır Mısır'ın, ikinci gidişinde kötü idareciler elinde nasıl kötü bir şekilde idare edildiği ve harap durumda olduğunu anlatmıştır (İsen, 1998, s. 13-14). Eserin yazmaları, SK, Es'ad Efendi böl., nr. 2407; SK, Fâtih böl., nr. 5427; HSAK, nr. 757. (Ertaş, 2013, s, 200).

"FusûIü'I-Hallü ve'l-Akd ve Usûlü'l-Harcii ve'n-Nakd" ismini verdiği bu eseri 1598 yılında İstanbul'da yazmıştır. İslam devletlerinin yükselmesi ve yıkılması süreçlerini sebepleriyle anlatmış, eserin tezyil bölümünde Osmanlı Devleti'ni de bu bakış açısıyla değerlendirmiştir. Eserin bölümleri uzun bir mukaddime, 32 fasıl, tezyil ve hatimeden oluşmaktadır. Mukaddime bölümü Hz. Adem'den itibaren Dahhak'ın ölümüne kadar olaylar, 1592 yılına kadarki Türk ve İslam devletleri, tezyil bölümünde Osmanlı Devleti, hatime de ise Anadolu beylikleri incelenmiştir (İsen, 1998, s. 14).

Eserin yazmaları; Yazmaları: MK, Âli Emîrî Efendi, nr.243, 244, 245; BDK,nr. 5027,

5028, 5195; SK, Es'ad Efendi böl., nr. 1803, 1818, 2067, 2335, 2389; SK, Hacı Mahmud Efendi böl, nr. 5288, 6344; SK, Hamidiye böl, nr. 974; SK,Hekimoğlu Âli Paşa böl.,nr. 786, 787, 788; SK,Lâlâ İsmail böl.,nr. 235; SK, Mihrişâh Sultân böl., nr.443; TİEM, nr.485; Nuruosmaniye Ktp. nr. 3399; SK, Pertev Paşa böl., nr. 468, 472; TSMK, Revân, nr. 413, 1321, 1322, 1482; BDK, Veliyüddîn Efendi böl., nr. 2441. (Ertaş, 2013, s, 200).

Nusretname Lala Mustafa Paşa'nın 1578 yılında Gürcistan, Azerbaycan ve Şirvan seferlerine başkomutan tayin edildiğinde Mustafa Âli'nin sır kâtibi olarak yanında bulunmasından dolayı gözlemlediği savaşları anlattığı tarih kitabıdır. Elde edilen zafer neticesinde başta padişah olmak üzere devlet büyüklerine fetihnameler yazılmıştır (İsen, 1998, s.14).

Eserin yazmaları: SK, Es'ad Efendi böl., nr.2433; TSMK, Hazîne, nr.1365; Nuruosmaniye Ktp. nr.4350; TSMK, Revân, nr.298. (Ertaş, 2013, s, 198).

Fursatname adlı eser Nusretname'de anlatılan Azerbaycan, Gürcistan ve Şirvan savaşlarının devamı niteliğinde yazılmıştır. Lala Mustafa Paşa'dan sonra serdar olarak göreve başlayan Sinan Paşa bu eserin yazılmasını emretmiştir (İsen, 1998, s. 14).

Eserin nüshası Berlin'de bulunmuş olup Rana von Mende tarafından Almanca tercümesi ile birlikte basılmıştır. Kitabın yazması: Berlin, Preussische Staatsbibliothek, Yazma. or. oct. 2927. (Ertaş, 2013, s, 198).

Nadirü'l-Meharib Şehzade Selim ile Şehzade Bayezid'in yaptığı Konya Savaşı'nın şiir ve düz yazı olarak anlatıldığı bir eserdir. II. Selim'in tahta çıkmasıyla biten eser 1569 yılında tamamlanmış fakat basılmamıştır. Eserde bulunan şiirleri genellikle Farsça yazılmıştır (İsen, 1998, s. 14)

Heft Meclis adlı eser Sadrazam Sokullu Mehmet Paşa adına yazılmış olup Kanuni Sultan Süleyman'ın Zigetvar seferini anlatmıştır. Eser "Meclis" adı verilen yedi bölümden meydana gelmiştir. Padişahın sefere çıkması, vefatı ve şehzade II. Selim'in tahta geçmesi

kaleme alınmıştır. Bu eser ile Mustafa Âli, Sadrazam Sokullu Mehmet Paşa'ya inşadaki maharetini göstermek ve sadrazamın dikkatini çekmek için yazmıştır. Eserin basılmış nüshası belirtilen nüshaları şu kütüphanelerde bulunmaktadır; SK, Es'ad Efendi böl., nr. 2086; TSMK, Revân, nr. 1290. (Ertaş, 2013, s, 197; İsen, 1998, s. 15).

Zübdetü't-Tevarih, Hz. Adem'den itibaren Hz. Muhammed'e kadar geçen dönemde gelen peygamber kıssaları ve son peygamber olan Hz. Muhammed'in ailesi, sahabeleri ve İmam-ı Gazali gibi önemli imamların hayatlarını anlattığı bir eserdir. Zübdetü't-Tevarih "tarihlerin özeti, tarihlerin özü veya tarihlerin en seçkin parçası" anlamlarına gelmektedir. Eserin yazımına 1574 yılında başlanmış olup bir yıl sonra 1575 yılının Muharrem ayının aşure haftasının sonunda tamamlanmıştır. Eseri Bosna'da, hatimesinde övgülerle bahsettiği beylerbeyi Ferhat Paşa'nın mahiyetinde divan kâtibi olarak çalışırken yazmıştır. Ferhat Paşa'nın isteğiyle yazılan eser tahta yeni çıkmış olan padişah III. Murad'a sunulmuştur. Mustafa Âli, mukaddime kısmında İşraku't-Tevarih adlı eserin peygamberler tarihi yönünde zayıf olduğunu belirterek bu eseri genişletmek ihtiyacı hasıl olduğundan dolayı yazdığını ifade etmiştir. Eserin nüshaları aşağıdaki gibidir (Duman, 2015, s. 391-394):

Süleymaniye Kütüphanesi Müze'de 443 numarada kayıtlı 192 varak.

Süleymaniye Kütüphanesi Müze'de 161 numarada kayıtlı 161 varak.

Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi yazma A390.

Manisa İl Halk Kütüphanesi Türkçe Yazma Eserler Bölümü no: 1398.

İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'nde 11875 numarada "İşrâ-ku't Tevârih Tercümesi Zübdetü't-Tevârih" adıyla kayıtlıdır.

Camiu'l-buhur der Mecalis-i Sur, III. Murad'ın oğlu şehzade III. Mehmed'in 1582 yılı yazında yaptırılan sünnet düğünü anlatılmıştır. Mustafa Âli bu dönemde Halep tımar defterdarlığı görevinde bulunmaktadır ve düğüne davet edilmiştir. Eser manzum ve nesir olarak kaleme alınmıştır Yazmaları şu kütüphanelerde bulunmaktadır; TSMK, Bağdat Köşkü,

nr.203; BDK, Veliyüddîn Efendi böl., nr.1916; Nuruosmaniye Ktp. nr.4318. (Ertaş, 2013, s, 198; İsen, 1998, s. 15).

Mirkatü'l Cihad, Battal Gazi'nin torunu Melik Danişmend Ahmed'in yarı destansı bir şekilde savaşlarının anlatıldığı eserdir. Bu eseri Selçuklu padişahı İzzeddin Keykavus'un isteğiyle İbn Ala 1245 yılında yazılmış, sonra Osmanlı sultanı I. Murad'ın emriyle Tokat dizdarı Âli Arif tarafından yalın bir dil ile kaleme alınmıştır. Mustafa Âli Niksar'da 1588 yılında ilaveler yaparak bu eseri ortaya çıkarmıştır. Yazmaları; TSMK, Revân, nr.364; SK,Reşid Efendi böl., nr.678. (Ertaş, 2013, s, 199; İsen, 1998, s. 15).

Gelibolulu Mustafa Âli'nin edebi eserlerde bulunmakta olup aşağıda tanıtılacaktır.

Dört adet Türkçe Divanı bulunmaktadır. İlk divanını 1567 yılında tertip etmiştir. İkinci Türkçe divanı III. Murad'ın tahta çıkması ile 1574 yılında Banyaluka'da tertip edilmiş ve adına "Varidatü'l-enika" denilmiştir. Divana ilk divanında farklı bir önsöz yazmış, yeni hükümdara kasideler ve yeni şiirler eklemiş, ilk divanında bulunan on kaside, 142 gazel olmak üzere 146 manzumeyi küçük çapta değişiklikler ile ikinci divanına koymuştur. Nushatü's-selatin'de tertip tarihine 1580 olarak belirtmesi karşılık divanın tüm nüshalarının önsüzünde 1571 olarak yazılmıştır. Bu divan nüshaları en fazla sayıda olan divandır. Üçüncü divanı "Layihatü'l-hakika" adını vermiştir. İstanbul'da H. 1000 Muharrem (Ekim-Kasım 1591) tertip ettiği önsözünde kendi ruh hÂlini yansıtmıştır. Divanda H. 998 (1580) yılından H. 1000 (1591) yılının başına kadar yazdıklarını toplamıştır. Mustafa Âli'nin 1591 yılından vefatına kadar yazdığı şiirleri toplayan şair Hisali tarafından dördüncü divanı tertip edilmiştir. Bazı şiirlerini nerede, ne zaman, ne münasebetle yazıldığına dair Mustafa Âli'nin ifadesi olan kayıtlar mevcuttur (Akün, 1989, s. 417).

Mustafa Âli'nin Farsça divanı henüz bulunamamıştır. Bazı kayıtlarda bu divanını kırk yaşından önce yazdığı anlaşılmaktadır. Mustafa Âli'nin eserlerindeki birçok Farsça şiir bulunmaktadır ve Farsça şiirler yazmaya devam etmiştir. Büyük İran şairlerine yaptığı

nazireler de vardır (Akün, 1989, s. 417-418).

"Mihr-ü Mah" adlı eseri Mustafa Âli'nin ilk eseri olup 1561 yılında kaleme alınmıştır. Konya'da Şehzade Selim'e sunduğu bu eserde klasik mesnevi konularından birini işlemiştir. Kınalızade Hasan Çelebi'ye gönderdiği bir yazıda ondan verdiği örneklerle ilgili ifadesinin yanlış anlaşılmasıyla eserin sadece na't ve kasidelerden oluştuğu sanılmıştır (Akün, 1989, s. 418).

"Tuhfetü'l-uşşak" adlı eserini Şehzade Selim'e divan kâtibi olduktan sonra 1562 yılında Kütahya'da yazmıştır. Eseri şehzadeye sunmuştur. 3034 beyitlik fikri konuda hazırlanmış bir mesnevidir. Nizami'nin Mahzenü'l-esrar'ı ve onun naziresi olan Hüsrev-i Dihlevi'nin Farsça Matlaü'Envar adlı eseri ile Cami'nin Tuhfetü'l-ahrar'ını tamamlamak için yazmıştır. Eserinde 22-23 yaşlarında olan Mustafa Âli akranları arasında layık olduğu değeri bulamadığından şikâyet ederek Şehzade Selim'den yüksek bir makam istemiştir (Akün, 1989, s. 418).

"Mihr ü Vefa" 7000 beyitlik bir eser olup 1563 Konya'da Şehzade Selim'e sunulan ikinci aşk mesnevisidir. Eserin tamamı henüz bulunamamıştır (Akün, 1989, s. 418).

"Ravzatü'l-letaif" adlı eser Mustafa Âli'nin fikri konularını nazım yoluyla bir eser olup 3000 beyittir. Kınalızade'ye gönderdiği yazıda eserinin 1577 yılından önce yazdığı anlaşılmaktadır (Akün, 1989, s. 418).

"Sadef-i Sad-güher", Mustafa Âli'nin taşrada yaşadığı 18 yıllık gurbet hayatından sonra 1593 yılında geri döndüğü Gelibolu'da yazdığı bir eserdir. 53 yaşına geldiği Gelibolu'daki münevver kişilere bir hediye olması amacıyla seçme 100 şiirini bir araya getirmiş ve 261 beyitlik bir önsöz yazmıştır. Önsözde Gelibolu'da yetişmiş ve yerleşmiş önemli kişiler ile ailelerini yazdıkları eserleri ile kaleme almıştır. Ayrıca eleştirel bir bakış açısıyla güzel şiirin az olduğunu güzel denecek gazel sayısının otuzdan kırktan fazla olamayacağını gerçek şiirin 100'e varamayacağını ifade etmiştir. Kendi şiir ve sanatını üstün

tutan bir tavır sergilemiş ve iki divanından 100 seçme gazeli toplayarak okuyucuya sunmak istediğini belirtmiştir (Akün, 1989, s. 418-419).

"Gül-i Sad-berk" isimli eseri, Sadef-i Sad-Güher eseriyle aynı sebeple yazılmıştır. Küçük bir eserdir gazellerinden seçme 100 matlaı bir araya getirmiştir. Millet Kütüphanesi'nde olan nüshasında 48 beyit bulunmaktadır (Akün, 1989, s. 419).

"Riyazü's-Salikin" eserini 22 yaşında Şam'da 1563 yılında yazmaya başlamış 1575-1576 yılında üzerinde tekrar çalışarak tamamlamıştır. 1590 yılında ise esere son şeklini vermiştir. Üç ana bölümden oluşan eserin her bölümü on fasla ayrılmış olup arada nesir parçalarında bulunanlar da dahil 2802 beyitlik dini yaşayış, nefis terbiyesi ve ahlak yönüyle tasavvuf konusu ele alınmıştır. Eserin nüshası sadece Beyazıt Devlet Kütüphanesi nr. 1916 olarak kayıtlara geçmiştir (Akün, 1989, s. 418).

Bunlardan başka Farsça Bediu'r-Ruküm, Farsça Mecmua'l-Bahreyn ile Gelibolu'nun güzelliklerinin anlatıldığı Şehrengiz'i, Kırk Hadis Tercümesi ve III. Murad'ın gazellerinin şerhi için yazdığı risaleleri mevcuttur (İsen, 1998, s. 17).

Sosyal hayatla ilgili yazılmış eserlerden olan Nushatü's-Selatin padişahlara yol göstermek üzere yazılmış ahlak ve siyaset kitabıdır. 1581 yılında Halep Tımar Defterdarlığı hizmetinde bulunduğu zaman eserini yazmıştır. Döneminin siyasi ve sosyal durumunu göstermesi, yazar hakkında biyografik olarak bilgi bulunması önemlidir. Eser bir önsöz, dört bölüm ve bir sonuç olarak hazırlanmıştır. Önsözde padişahın mutlak görevleri, birinci bölümde padişahlar için elzem işler, ikinci bölümde karışıklıklar, üçüncü bölümde devletin karışıklıklar karşısındaki aczi, dördüncü bölümde Mustafa Âli'nin hayatı ve yaşadığı sıkıntılar anlatılmıştır. Sonuç bölümüne "Tezyil ve Tenzib" adıyla iki bölüm ilave edilmiştir (Ertaş, 2013, s. 2047; İsen, 1998, s. 17-18).

"Mevâidü'n-Nefâis fî Kavâidi'l-Mecâlis" isimli eser görgüye dair Kavaidü'l-Mecalis'in genişletilmiş bir şeklidir. Saraya hayatı ve devlet kuruluşlarındaki bozukluklar,

farklı sosyal sınıflar, meyhane, kahvehane, bozahane gibi eğlence yerleri bulunmaktadır. Osmanlı yaşayış ve hayat tarızını anlatan az sayıda eserden biridir (İsen, 1998, s. 18).

"Mehâsinü'l-Adâb", "Hülâsatü'l-Ahvâl der Letâfet-i Mevâz-i Sahîh-i Hâl", "Tuhfetü's-Sulehâ", "Hakâyikı'l-Ekâlını", "Meâyibii'l-Erâzil" ve "Sad Kıssa ve Sad Hisse" Mustafa Âli'nin sosyal konuları içeren diğer eserleridir (İsen, 1998, s. 18-19).

Mustafa Âli'nin diğer konularda yazdığı eserlerden Menşeü'l-inşa adlı eseri, divan katipliği görevi esnasında yanında bulunanların yazdığı mektuplar ile kendi mektuplarını topladığı bir eserdir. Beş bölümü ayrılmış 77 parçadan oluşan bu eser hayatı hakkında önemli bilgiler vermektedir. Mevcut mektupların son tarihi 1586 yılıdır (Akün, 1989, s. 420).

"Nevadirü'l-Hikem" 1589 yılında Tokat'ta yazılarak III. Murad'a sunulmuştur. Her çağda yetişmiş olan önemli bilgin ve mutasavvıflar, halifeler, hadisin önemi ve incelikleri ile akli ve ilmi meselelerden bahsedilmiştir. "Hakayıkü'l-Ekalim", III. Murad'ın Osmanlı Devleti'nde görevli memurların taşıması gereken vasıfları anlatmaktadır. Münşeat adlı eserinde de mektupları toplamıştır. "Hilyetü'r-Rical", III. Murad'ı öven "Camiu'l-Kemala"t, şehzade Osman'ın doğumunu anlatan "Feraidü'l-Vilade" diğer küçük eserleridir. (İsen, 1998, s. 19).

Sonuç

Eğitim, bireyler arasında tarih bilinci, din, dil, gelenek ve görenek gibi alanlarda herkesin benimsediği ortak bir alan yaratılmasına katkı sağlamaktadır. Öğretim ise eğitim kurumlarında bireylere düzenli ve planlı bir şekilde öğrenme sürecinin gerçekleştirilmesidir.

Coğrafi konumu bakımından Gelibolu Yarımadası'na hâkim olan milletler stratejik bir güce sahip olduğu için çağlar boyunca bölgede savaşlar yaşanmıştır. Dünya hakimiyeti kurmak isteyen hükümdarlar, iki kıta arasında köprü görevi gören bir alana sahip olmak için ilkçağlardan beri sürekli mücadele halinde olmuşlar ve iktidar mücadelesi vermişlerdir.

Osmanlı Devleti fethettiği bölgelerde hem Gayrimüslim nüfus ile birlikte yaşamış hem de başka bölgelerden getirdiği Müslümanların fethedilen bölgeye uyum sağlamalarına zemin hazırlamıştır. Gelibolu, Avrupa kıtasında Osmanlı Devleti'nin elde ettiği ilk yer ve Rumeli'ye fetihlerin ana merkezi olması sebebiyle çok önemli bir bölgedir. Gelibolu Tersanesi'nin kurulması ile nüfus artmış ve şehir gelişmiştir.

Gelibolu 1475 yılında 40 mahalle bulunurken 1519 yılında 62 mahalleli bir şehir durumuna gelmiştir. 1601 yılına kadar sadece iki mahalle eksilmiş olup bu tarihte toplam 60 mahalle vardır. Gelibolu'nun 1475 yılında askeri ve sivil nüfus dahil toplam nüfusu 7.800'dür. Bu sayı 1519 yılında 8.750'ye ulaşmıştır. Haliç Tersanesi'nin kurulmasıyla özellikle askeri nüfusta düşüş yaşanarak toplam nüfus 1569 yılında 7.500, 1601 yılında 5.500'e kadar gerilemiştir.

Gelibolu'da 1400-1601 yılları arasında toplam 11 zaviye bulunmaktadır. 15. Yüzyılın ilk yarısında Karacabey Zaviyesi, 15. Yüzyılın ikinci yarısında yedi zaviye, 16. Yüzyılın ilk yarısında üç zaviye kurulmuştur. Ahi Devle Zaviyesinde 19. Yüzyıla kadar varlığını devam ettirmiş ve yemek verilmiştir. Ayrıca Ahi Devle Zaviyesi Gelibolu Mevlevihanesi'nin temelini oluşturmuştur. Karacabey ve Kassab Tat Ahmet gibi zaviyeler varlığını devam ettirmesine

rağmen gelir kayıplarından dolayı misafirlere yemek dağıtılmaktan vazgeçildiği tespit edilmiştir.

1400-1601 yılları arasında Gelibolu'da 13 adet medrese tespit edilmiştir. 15. Yüzyılın ilk yarısında Mihaliç Hatip Medresesi, Balaban Paşa Medresesi ve Saruca Paşa Medreseleri adında üç adet medrese kurulmuştur. İlk medrese kurucularından Mihaliç Hatip ulema zümresi mensubu, Balaban Paşa II. Murad'ın hizmetinde bulunmuş bir devlet adamı ve Saruca Paşa II. Murad zamanında sancakbeyliği ve beylerbeyliği yaparak vezirliğe yükselmiş diğer bir devlet adamıdır. 15. Yüzyılın ikinci yarısında kurulan Mesih Paşa Medresesi'nin banisi Mesih Paşa, Fatih Sultan Mehmed ve Sultan Bayezid devrinde vezirlik yapmıştır. 16. Yüzyılın ilk yarısında Mustafa Paşa Medresesi'nin kurucusu Mustafa Paşa, kaptan-ı deryalık görevinde bulunmuştur.

Gelibolu'da ilk dönemlerde kurulan medreselerin devlet adamları tarafından inşa edildiği net bir şekilde tespit edilmektedir. 1515 yılında Haliç Tersanesi'nin kurulup Gelibolu Tersanesi'nin önemini kaybetmesi üzerine nüfusta düşüş yaşanmasına rağmen 16. Yüzyılın ikinci yarısında sekiz adet medresenin kurulması Gelibolu'da eğitime verilen önemin azalmadığının göstergesidir. Özellikle 16. yüzyılın ikinci yarısında kurulan Dağı Medresesi'nin ellili medrese olması bu eğitim kurumunun büyüklüğünü göstermektedir.

1400-1601 yılları arasında yedi adet yirmili medrese, iki adet otuzlu medrese, bir adet kırklı medrese, iki adet ellili medrese ve payesi tespit edilemeyen bir adet medrese bulunmaktadır. Gelibolu'da yedi adet ile yirmili medreseler çoğunluktadır. Zaman içinde payeleri artan medreselerde bulunmaktadır. Saruca Paşa Medresesi; 1519'da yirmili, 1551'de otuzlu, 1581'den önce kırklı ve 1598-99'da ellili medrese olmuştur. Mesih Paşa Medresesi, yirmili medrese iken 1598-1599 tarihinde otuzlu medreseler arasındadır. Balaban Paşa yirmili medreseyken otuzlu medrese olmuştur.

Gelibolu'da 1400-1601 yılları arasında on adet muallimhane tespit edilmiştir. 15. Yüzyılın sonlarında Mesih Paşa ve Mevlâna Şücaeddin Bin Yahya Muallimhanesi olmak üzere iki adet muallimhane vardır. 16. Yüzyılın ilk yarısında sekiz adet muallimhane kurulmuştur. Muallimhaneler genellikle bir cami yahut mescidin yanında bulunmaktadır.

16. yüzyılın ikinci yarısında hiçbir zaviye kurulmamış fakat 1550-1601 yılları arasında sekiz adet medrese tesis edilmiştir. 16. Yüzyılın ilk yarısına kadar zaviyelere göre az sayıda olan medreseler bu artışın yaşanması zaviye sayısını geçmiştir. 1400-1601 yıllarında 11 adet zaviye, 13 adet medrese ve on adet muallimhane ile Gelibolu'nun eğitim kurumları açısından oldukça zenginleşmiştir.

Gelibolu'da eğitim kurumlarının yanında çok değerli bilim insanları da vardır. Yazıcı Salih, Arapça ve Farsça'dan Türkçe'ye tercümeler yapmış, Şemsiyye adıyla yazdığı yarı telif yarı tercüme adlı eseri ile Türk Edebiyatı'nda "Melhame" türünde ilk örneği veren yazar olmuştur.

Yazıcızade Mehmed, Arapça ve Farsça şiirler yazmıştır. Bayramiyye tarikatının kurucusu Hacı Bayram Veli ile görüşmüştür. Eser telif etmesi, halka vaaz ve ders vermesi, öğrencileri eğitmesi Yazıcızade Mehmet'in Gelibolu'da eğitime olan katkılarını göstermektedir. Yazıcızade Mehmed'in ilk eseri Megaribü'z-Zaman'dır. Bu eseri halk tarafından beğeni topladığı için Hz. Peygamber ile olan kısımları genişletip nazım eser olarak Muhammediyye'yi yazmıştır. Muhammediyye halk tarafından çok sevilmiştir. Medrese, cami ve tekkeler ile Osmanlı coğrafyasında okunmuştur. Yazıcızade Mehmed Gelibolu'ya bir mescid yaptırarak şehrin imarına da katkı sağlamıştır.

Ahmet Bican da ağabeyi Yazıcızade Mehmed ve babası Yazıcı Salih gibi Arapça ve Farsça öğrenmiştir. Ahmet Bican, Gelibolu halkının gaza ve cihad anlayışını eserlerinde yansıtmıştır. Gelibolu halkını düşmanla savaşması için teşvik etmiştir. Yazıcı Mehmed'in Megaribü'z-Zaman adlı eserini Envarü'l-Aşıkin adıyla beş bölüm halinde Türkçe'ye

çevirmiştir. Bu eser halk tarafından beğenilerek okunan bir eser olmuştur. Ahmet Bican'ın sekiz bölümnden oluşan Münteha adlı eseri İbnü'l Arabi'nin Fusüsü'l-Hikem'in ilk Türkçe tercümesidir. Acaibü'l-Mahlukat ve Dürr-i Meknun adlı eserleri coğrafya ile ilgili konular hakkında yazılmıştır. Bu iki eserin nüshalarının çok sayıda olması, halkın kozmolojiye olan ilgisini göstermesi açısından önemlidir. Astroloji, astronomi ve meteoroloji alanında Şemsiyye adlı bir eseri de mevcuttur. Tek manzum eseri olan Cevahirname, 15. Yüzyıl Gelibolu halkının geleneksel tedaviler üzerine bilgi sahibi olduğunu göstermektedir.

Molla Zaifi Muhammed, Gazavat-ı Sultan Murad adlı eserini Sultan II. Murad'a takdim etmiştir. Bu eser Ahmedi'nin İskendernamesi'ndeki Tevarih-i Müluk-ı Al-i Osman haricinde gazavatname türünde günümüze ulaşan ilk eser olması bakımından önemlidir. Zaifi kendisi de savaşlara katılmıştır. Eserlerini halkın anlayabileceği bir dilde kaleme almış, Türklüğün büyüklüğü ve İslam'ın manevi kudretini anlatmıştır.

Derviş Bayezid, Çelebi Mehmet'in şehzadeliği döneminde hocalığını yapmıştır. Sırr-ı Canan adında dini tasavvufi bir eser kaleme almıştır. Döneminin çok saygı duyulan bir ismi olan Derviş Bayezid'den; Yazıcıoğlu Mehmet de Muhammediyye'sinde büyük bir saygıyla bahsetmiştir. Gelibolu'nun Seydi Kavağı köyünde 15. Yüzyıl başlarında inşa edilmiş Derviş Bayezid Zaviyesi bulunmaktadır.

Gelibolulu Mustafa Âli Osmanlı Devleti'nin birçok farklı bölgesinde devlet görevlisi olarak hizmet vermiştir. Şehzadelerle yakın ilişkiler içerisinde olmuş ve meclislerinde bulunmuştur. Hayatı boyunca sayısı elliyi aşan eserler üretmiştir. Eserleri tarihi, edebi, sosyal ve diğer eserler olmak üzere tasnif edilmiştir. En büyük ve en önemli eseri Türkçe bir tarih kitabı olan Künhü'l-ahbar'dır. Mustafa Âli tarihi kitaplarında hem kullandığı kaynakları belirtmiş hem de yaşadığı dönemi tüm açıklıklarıyla tahlil ederek eserlerine yansıtmıştır. Türkçe ve Farsça divanları da olan Mustafa Âli'nin çeşitli hacimler ve farklı konularda birçok eseri bulunmaktadır.

Gelibolu'da bulunan zaviye, medrese ve muallimhaneler gibi çeşitli eğitim kurumları ile değerli bilim insanlarının toplumu eğitmesi ve eserleri Gelibolu'da eğitim ve eğitim kurumlarına ne derece önemli olduğu göstermektedir. Gelibolu, Rumeli fetihlerinin ana merkezi ve İstanbul'un kilidi olması vazifesinin yanı sıra hürmet edilen bilim insanları ve toplumca sevilen eserleri Gelibolu'yu eğitim alanında saygı duyulan bir konuma getirmiştir.

Sonuç olarak, Rumeli'de Osmanlı Devleti'nin ilk ve model şehri olan Gelibolu'nun sosyal dokusu içinde, tebaayı eğiten ve sosyalleştiren kurumlar, birinci el kaynaklarla aktarılmaya çalışılmıştır.

Kaynakça

Acıoğlu, Y. (2006). *Çanakkale Boğazı'ndaki Kaleler (*Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Çanakkale.345820.

Ahdi. (2014). *Gülşen-i Şu'ara*, (Haz. S. Solmaz), Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Ahunbay, A. Z. (2004). Mektep (Mimari). *DİA* (C. 29, ss. 7-9). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.

Aksoyak İ. H. (2006). Gelibolulu Mustafa Âli'nin Menseü'l-inşâ'sı. *Türklük Bilimi Arastırmaları* (S. 19. ss. 225-244).

Aktepe, M. (1950). Osmanlıların Rumeli'de İlk Fethettikleri Çimbi Kal'esi. *Tarih Dergisi, (S.2*, ss. 283-306). İstanbul. http://www.journals.istanbul.edu.tr/iutarih/article/view/1023001351/1023001185

Akün Ö. F. (1989). Âli Mustafa Efendi (Edebi Yönü). *DİA* (C. 2, ss. 416-421). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.

Akyüz, Y. (2014). *Türk Eğitim Tarihi M.Ö 1000-M.S.2014*. İstanbul: Pegem Akademi.

Aşıkpaşazade. (2007). *Tevarih-i Ali Osman.* (Haz: Kemal Yavuz-Yekta Saraç). İstanbul: K Kitaplığı.

Atsız H. N. (1968). *Âli Bibliyografyası*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

Azamat, N. (1996). *II. Murad Devri Kültür Hayatı*. Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul. 53675.

Baltacı, C. (2004). Mektep (Osmanlılar'da Mektep). *DİA* (C. 29, ss. 6-7). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.

Baltacı, C. (2005). *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*. İstanbul: M.Ü İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Banarlı, N. S. (t.y.). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Yedigün Neşriyat.

Barkan, Ö. L. (1942). Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler. *Vakıflar Dergisi* (S. 2, ss. 279-304). Ankara.

Barkan, Ö. L. (2002). Balkanlar'da Osmanlı Hakimiyeti ve İskân Siyaseti. *Türkler* (C. 9, **ss.** 133-153**)**. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Batur, A. (2013). Yazıcı Salih. *DİA* (C. 43, ss.360-361). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.

Beydilli, K. (2000). İmam (Osmanlı Devleti'nde İmamlık). *DİA* (C. 22, ss. 181-186). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.

Bilge, M. (1984). *İlk Osmanlı Medreseleri.* İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.

Bilgin, F. (2013). Mekân ve İnsan: Gelibolu ve Barbaros Hayreddin Paşa (Osmanlı Devleti'nin Akdeniz Hakimiyeti). *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı.* (S.14, ss.17-27). Çanakkale: Eftal Ajans Matbaacılık.

BOA. TD. nr.12.

BOA. TD. nr.434.

BOA. TD. nr.490.

BOA. TD. nr.75.

Bostan, İ. (1992). *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII Yüzyılda Tersane-i Amire* (C. 7. Dizi – Sa. 101). Ankara: Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Bostan, İ. (2009). Saruca Paşa. *DİA* (C. 36, ss.168-170). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.

Bozkurt, N. (1997). Hafız. *DİA* (C. 15, ss. 74-78). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.

Bozkurt, N**.** (2003). Medrese. *DİA* (C. 28, ss.323-327). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.

Bozkurt, N**.** (2006). Müderris. *DİA* (C. 31, ss.467-468). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.

Bursalı Mehmed Tahir Efendi. (t.y.). *Osmanlı Müellifleri (C.1-2).* (Haz. F. Yavuz, İ. Özen). İstanbul: Meral Yayınevi.

Bursalı Mehmet Tahir. (1322). *Müverrihîn-i' Osmanîyyeden Âlî ve Kâtib Çelebi'nin Terceme-i Hâlleri*, Selanik.

Cebecioğlu, E. (1991). *Hacı Bayram Veli.* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Çelebioğlu, A. (1989). Ahmed Bican. *DİA (C.2*, ss.49-51). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.

Çelebioğlu, A. (1998). *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*. İstanbul: Meb Yayınları.

Çelebioğlu, A. (2010). Yazıcı Sâlih Ve Şemsiyye'si. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. (ss. 171-218). Erzurum.

Çelik, İ. (2005), *Bir Eğitim Kurumu Olarak Tekke ve Zaviyeler*. (Yüksek Lisans Tezi) Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Erzurum. 163014.

Çoruhlu, T. (2016). Çanakkale Savaşları Tarihi. M. Demir (Ed.), *Çanakkale Kaleleri* (ss. 17-49). İstanbul: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı.

Danişmend, İ. H. (1971). *İzahlı Osmanlı Kronolojisi* (C.1). İstanbul: Türkiye Yayınevi.

Demiralp, Y. (1999). *Erken Dönem Osmanlı Medreseleri (1300-1500).* Ankara: Kültür Bakanlığı.

Doğru, H. (2002) *Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de Fetih ve İskân Siyaseti, Türkler* (C. 9, ss. 165-176). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Dukas. (2013). *İstanbul'un Fethi Dukas Kroniği 1341-1462* (Çev. V. Mirmiroğlu). İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.

Duman M. F. (2015). *Gelibolulu Mustafa Âli'nin Zübdetü't-Tevarih Adlı Eserinin Tahlili,Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (S. 43, ss. 387-421). Erzurum.

Emecen, F. (1996). *Gelibolu. DİA (C. 14*, ss. 1-6). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.

Emecen, F. (2010). *Süleyman Paşa. DİA (C. 38*, ss. 94-96). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.

Erkan, M. (1996). *Gazavatname. DİA (C. 13*, ss. 439-440). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.

Eroğlu, A. (2012). "*Osmanlının Rumelideki Göç Stratejileri ve Teopolitiği Üzerine*" 38. ICANAS, Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi (C. 3, ss. 1287-1303), (Ankara/Türkiye 10-15. 09. 2007), Ankara. http://www.ayk.gov.tr

Ertaş, K. (2013). Gelibolulu Mustafa Âli'nin Hayatı ve Eserleri, *The Journal of Academic Social Science Studies* (Ed. S. Yavuz), (Volume 6 Issue 3, ss.. 191-211). http://dx.doi.org/10.9761/JASSS_818.

Erzen, A. (1994). *İlkçağ Tarihinde Trakya*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Es-Sakar, Ş. (2006). Muid. *DİA* (C. *XXXI*, ss.86-87). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.

Evliya Çelebi. (2010). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* (5. Kitap, C.2). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Eyice, S. (2015). İlk Osmanlı Devrinin Dini ve İçtimai bir Müessesi: Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler. *İktisat Fakültesi Mecmuası* (C. 23. (1-2)), http://dergipark.gov.tr/ iuifm/issue/ 881/9774

Fleischer C. H. (2010). *Târihçi Mustafa Âli: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı*. (Çev. A. Ortaç) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Gelibolulu Mustafa Âli. (1982). *Menâkıb-ı Hünerverân*, (Haz. M. Cunbur), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.

Gelibolulu Mustafa Ali. (2003). *Künhü'l-ahbar* (C. 2). (Haz. H. Şentürk) Ankara: TTK Basımevi.

Genç, M. (2006). *Nazır* (*Osmanlılarda*), *DİA* (C. 32, s. 449-450). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.

Gökbilgin, T. (2007). *XV. Ve XVI. Asırlarda Edirne Ve Paşa Livası, Vakıflar, Mülkler, Mukataalar.* İstanbul: İşaret Yay.

Gövsa, İ. A., (t.y.). *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*. İstanbul: Yedigün Neşriyat.

Gözütok, Ş. (2012). *Sufi Pedagojisi Tasavvufta Şahsiyet Eğitimi*. İstanbul: Nesil Yayınları.

Gül, A. (1997). *Osmanlı Medreselerinde Eğitim- Öğretim ve Bunlar Arasında Darü'l Hadislerin Yeri*. Ankara: TTK Yayınları.

Güzel, A. (1992). *Tekke ve Zaviyelerin İslam Dünyasındaki Yeri ve İlgası.* Ankara: Kemalist Atılım Birliği Yay.

Hadidi. (1991). *Tevarih-î Âlî Osman (1299-1523).* (Haz.: Necdet Öztürk) İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.http://dergipark.gov.tr/eruifd/issue/5975/79403

İhsanoğlu, E. (1998). Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları. *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi* (ed. E. İhsanoğlu), (C. 2., ss. 223-361). İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi.

İhsanoğlu, E. (2002). Osmanlı Medrese Geleneğini Doğuşu, *Belleten.* (C. 66, S. 247, ss. 849-903). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

İlgürel, M. (2001). İstimalet. *DİA (C. 23, ss.362-363).* İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.

İnalcık, H. (1965)., The Encyclopaedia of İslam (V. 2). B. Lewis, Ch. Pellat, J Schacht (Eds.) *Gelibolu* (pp. 983-987). London.

İnalcık, H. (2008). Akdeniz'de Egemenlik ve Çanakkale Boğazı (1500-1700). *Çanakkale Savaşları Tarihi* (C.I, ss. 45-57). İstanbul: Değişim Yayınları.

İnalcık, H.; Oğuz, M. (1989). *Gazavat-ı Sultan Murad b. Mehmed Han.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

İnbaşı, M. (2002) *Balkanlar'da Osmanlı Hakimiyeti ve İskân Siyaseti, Türkler* (C. 9, ss. 154-164). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

İpşirli, M. (1992). Cabi. *DİA* (C. 9, ss. 529-530). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.

İpşirli, M. (1994). Duagü. *DİA* (C. 9, ss. 541-542). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.

İpşirli, M. (2003). Medrese (Osmanlı Dönemi). *DİA* (C. 28, ss. 327-333). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.

İpşirli, M. (2006). Müderris (Osmanlı Dönemi). *DİA* (C. 31, ss. 468-470). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.

İpşirli, M. Yazıcı, T. (1995). Ferraş. *DİA* (C. 9, ss.408-409). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.

İrdesel, M. (1994). *Gelibolu ve Yöresi Tarihi.* Gelibolu: Geltur Ajans Turistik Yayınları.

İsen M. (1998). *Gelibolulu Mustafa Âli*. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Mas Matbaacılık.

İsen, M. (1996). *Sehi Bey Tezkiresi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Kara, M. (1999). *Din Hayat Sanat Açısından Tekke ve Zaviyeler*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Kara, M. (2008). Tekke Eğitimi ve Literatür. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* (C. 6, S. 12, ss. 107-138). İstanbul: Bilim ve Sanat Vakfı Yay.

Kara, M. (2011). Tekke. *DİA* (C. 40, ss. 368-370). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.

Kazıcı, A. (1999). *Osmanlı Devleti'nde İmaret, Osmanlı Ansiklopedisi* (C. 5, ss. 44-48). Ankara: Yeni Türkiye Yay.

Kazıcı, Z. (1985). *İslami ve Sosyal Açıdan Vakıflar*. İstanbul: Marifet Yayınları.

Kınalızâde Hasan Çelebi. (1989). *Tezkiretü'ş Şuara*. (C. 2.). (Haz. İ. Kutluk) Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Klaviyo. (1975). *Timur Devri'nde Semerkand'a Seyahat*. (Çev. Ö. R. Doğrul). İstanbul: Nakışlar Yayınevi.

Kocatürk, V. M. (1964). *Türk Edebiyatı Tarihi.* Ankara: Edebiyat Yayınevi.

Köprülü, M. F. (2011). *Türk Edebiyatı Tarihi*. Ankara: Akçağ Basım Yayım Pazarlama A.Ş.

Kurtoğlu, F. (1938). *Gelibolu ve Yöresi Tarihi*. İstanbul: Resimli Ay Matbaası.

Küçükaşçı, M. S. (2006). Mütevelli. *DİA* (C. 31, ss. 491-496). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.

Küçükkaşıkçı, M. S. (2000). İmam. *DİA* (C. 22, ss.178-181). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.

Kütükoğlu B. (1989). Âlî Mustafa Efendi (hayatı). *DİA* (C. 2, ss. 414-416). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.

Lekesiz, M. H. (1989*). Osmanlı İlmi Zihniyetinde Değişme Teşekkül – Gelişme – Çözülme XV. – XVII. Yüzyıllar*. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ankara. 7727.

Levend, A. S. (2000). *Gazavat-nameler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavat-namesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Mehmed Neşri. (1949). *Neşrî Tarihi* (C. I). (Haz.: F. R. Unat, M. A. Köymen) Ankara: TTK Yayınları.

Müneccimbaşı Ahmed Dede. (1978). *Sahaif-ül-Ahbar fi Vekayi-ül-a'sar* (C. 1.), (Tercüman: İ. Erünsal). İstanbul: Tercüman.

Ocak, A.Y. (1978). Zaviye1er: Dinî, Sosyal ve Kültürel Tarih Açısından Bir Deneme. *Vakıflar Dergisi* (C. 12, ss. 247-269), Ankara. http://acikerisim.fsm.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11352/1246/Ocak.pdf?sequence=1

Ortaylı, İ. (1999). "Menkıbe", *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Efsaneler ve Gerçekler.* Ankara: İmge Kitabevi.

Oruç Bey. (2008), *Oruç Bey Tarihi* (Haz: N. Öztürk) İstanbul: Çamlıca Basım Yayım.

Osmanzade Hüseyin Vassaf. (2011), *Sefine-i Evliya* (Haz. M. Akkuş, A. Yılmaz). (C.2). İstanbul: Kitabevi.

Ostrogorsky, G. (2006). *Bizans Devleti Tarihi* (Ç. F. Işıltan). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Özergin, K. (1974). Eski Bir Ruznameye Göre İstanbul ve Rumeli Medreseleri. *TED* (Sayı 4-5, ss. 263-290). İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.

Özmel, İ. (2002). Kayyım. *DİA* (C. 25, ss.107-108). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.

Öztürk, N. (2006). Mütevelli. *DİA* (C. 32, ss. 217-220). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.

Pakalın, M. Z. (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (C. 1-2-3). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Sarı, M. (1994). *Gelibolulu Zaifî Muhammed Gazavat-ı Sultan Murad Han*. Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Türk Dili Anabilim Dalı, İstanbul. 30811.

Savaş, S. (1992). *Bir Tekkenin Dini ve Sosyal Tarihi 'Sivas Ali Baba Zaviyesi'*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Sezgin, İ. (1991). *1475-1530 Yıllarında Gelibolu Kazası.* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü, Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul. 17320.

Sezgin, İ. (1998). *XV. ve XVI. Asırlarda Gelibolu Kazasının Sosyal ve Ekonomik Tarihi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul. 74201.

Şahin, H. (2016). Çanakkale Savaşları Tarihi. M. Demir (Ed.), *XV. Yüzyılda Gelibolu'da Dini Hayat ve Sufiler* (ss. 193-213). İstanbul: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı.

Şakir, A. (t.y.*). I. Murad'dan II. Bayezid'e Kadar Edirne Ve Civarında Kurulan Osmanlı Eğitim Müesseseleri*, http://isamveri.org/pdfdrg/G00005/2011_3/2011_3_SAKIRA.pdf.

Şeker M. (1997). *Gelibolulu Mustafa Âlî ve Mevâ'idü'n-Nefâ'is Fi-Kavâ'idi'l-Mecâlis Adlı Eserin Tahlîli*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.

Şimşek, S. (2007). Avrupa İle Asya Arasında Önemli Bir Geçis Noktası Gelibolu'da Tarîkatlar ve Tekkeler. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* (S. 22, ss. 251-310) http://sutad.selcuk.edu.tr /sutad /issue/ view/22

Tanman, B. (2014). *Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları: Tekkeler. Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler* (Haz. A. Y. Ocak). (Dizi. 30, S. 3.) Ankara: TTK Yayınları.

Tomar, C. (2006). Nazır. *DİA* (C. 32, s. 449). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.

Tuncel, M. (1993). Çanakkale Boğazı. *DİA* (C. 7, ss.199-203). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Turan, Ş. (2000). *Türkiye – İtalya İlişkileri I*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.

Türkay, C., (1959). *Osmanlı Türklerinde Coğrafya*. İstanbul: Maarif Basımevi.

Uğur A. (2014). Künhü'l Ahbar'a Göre Âli'nin Bazı Özellikleri. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (S. 14 ss. 49-56).

Unan, F. (2005/1). Klasik Dönem Osmanlı Medreselerinde Eğitim Üzerine Yapılmış Çalışmalara Dair Bir Bibliyografya Denemesi*, Dîvân İlmî Araştırmalar* (S. 18, ss. 79-114). İstanbul.

Uysal, S. (2018). *Osmanlı Kuruluş Dönemi Eğitim Yatırımları ve Politikaları: Bursa, Edirne ve Gelibolu Medreseleri Örneği (2017) (Yüksek Lisans Tezi).*Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türkçe ve Sosyal Bilimler Ana Bilim Dalı, Tarih Eğitimi Çanakkale. 471035.

Uzun, M. (2004). Mektep (Mektep İlahisi ve Gülbangi). *DİA* (C. 29, ss. 10-11). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.

Uzun, M. (2005). Muhammediyye. *DİA* (C. 30, ss.586-587). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları

Uzun, M. (2013). Yazıcıoğlu Mehmet Efendi. *DİA* (C. 43, ss.562-563). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.

Uzunçarşılı, İ.H. (1988a). *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Uzunçarşılı, İ.H. (1988b). *Osmanlı Tarihi* (C. 1.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Uzunçarşılı, İ.H. (1998). *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı* (C. 8.). Ankara: Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ülkü, O. (1998). *Gelibolu'da Bulunan Türk Dönemi Mimari Eserler. (*Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Erzurum. 72270.

Yazıcıoğlu Ahmed Bican. (1979). *Envar-ül Aşıkin*. (Sad. M. Serdaroğlu, L. Aydın). İstanbul: Çile Yayınları.

Yazıcıoğlu Ahmed Bican. (1999). *Dürr-i Meknun*. (Haz. N. Sakaoğlu). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Yazıcıoğlu Ahmed Bican. (2011). *El-Münteha*. (Haz. A. Beyazıt). İstanbul: İnsan Yayınları.

Yazıcıoğlu Mehmed. (t.y.). *Muhammediyye*. (Haz. A. Çelebioğlu). İstanbul: Tercüman Gazetesi Yay.

Yediyıldız, B. (2012). Vakıf. *DİA* (C. 32, ss.479-486). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.

Yılmaz, K. (2009). *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Ensar Neşriyat.

Ekler

Resimler

R-1: Yazıcızade Cami

Kaynak: Kendi Arşivimden.

R-2: Yazıcızade Mehmed Efendi Türbesi

Kaynak: Kendi Arşivimden.

R-3: Yazıcızade Ahmed-i Bican Efendi Türbesi

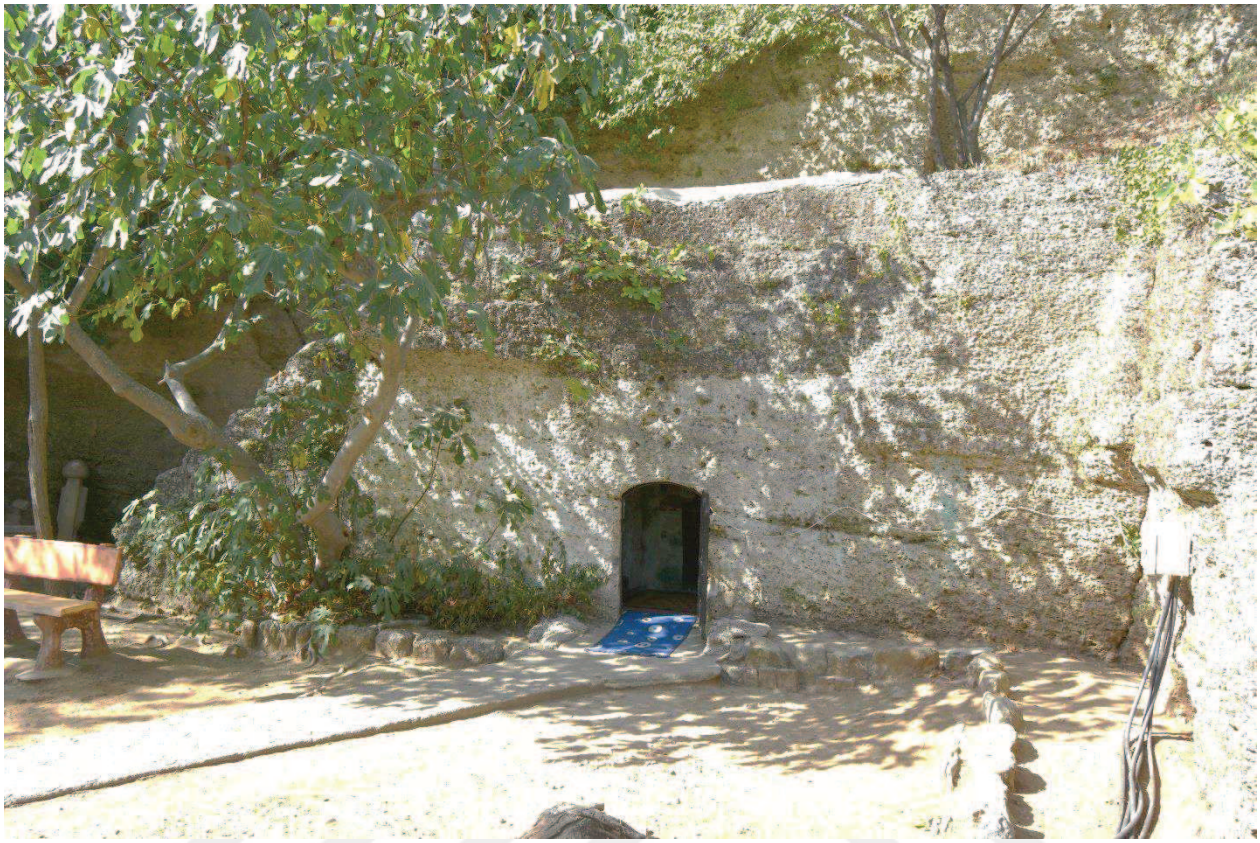
Kaynak: Kendi Arşivimden.

R-4: Yazıcızade Ahmed-i Bican Efendi Türbesi: İç Görünüm

Kaynak: Kendi Arşivimden.

R-5: Yazıcızade Mehmed Çilehanesi

Kaynak: Kendi Arşivimden.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Anıl ÜZDEN

Doğum Yeri: Çanakkale

Doğum Tarihi: 14.07.1991

EĞİTİM DURUMU

Lisans Öğrenimi:

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (Çift Anadal).

Yüksek Lisans Öğrenimi:

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Tarih Eğitimi Anabilim Dalı.

Bildiği Yabancı Diller: İngilizce

BİLİMSEL FAALİYETLERİ

a) Yayınlar – SCI – Diğer

b) Bildiriler – Uluslararası – Ulusal

c) Katıldığı Projeler

İŞ DENEYİMİ:

Çalıştığı Kurumlar ve Yıl:

2013 – 2014 Çanakkale Toki Anadolu Lisesi, Staj

2013 – 2016 Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkı Alan Kılavuzu

2015 – 2016 Çanakkale Satranç Federasyonu, Satranç Hakemi

2016 - *Halen* GESTAŞ Deniz Ulaşım A.Ş., Genel Müdür Asistanı

İLETİŞİM

E-posta Adresi: aniluzden@gmail.com